

Din ve TOPLUM

4 Aylık İlmî Dergi

Cilt/Vol: 5 • Sayı/No: 3

ISSN 1307-5314

- ✿ TEVHİDİN GERÇEK ANLAMI
- ✿ KUR'AN'IN TEMEL KONULARI VE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ISLAHAT
- ✿ BEŞER/İNSAN VE RESUL/TEBLİĞCİ OLARAK HZ. MUHAMMED
- ✿ KUR'AN DIŞI VAHİY VE HZ. PEYGAMBER
- ✿ KUR'AN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE BİR GİRİŞ DENEMESİ

Din ve TOPLUM

4 Aylık İlmî Dergi • OCAK'18

SAYI: 15

Din ve TOPLUM

4 Aylık İlmî Dergi • OCAK'18

Diyanet-Sen Adına Sahibi
Mehmet BAYRAKTUTAR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Cebrail YAKIŞIR

Genel Yayın Koordinatörü
Recep EKMEKÇİ

Yayına Hazırlayan
Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Redaksiyon
Mehmet YAMAN

Yayın İdare Merkezi
Rüzgarlı Sokak No:15
Ulus-Ankara

Tel: 0312 230 46 86
Faks: 0312 232 13 99
Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22
www.diyamet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 3 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli / Ücretsiz Dağıtılır.
10 Ocak 2018

Kapak Fotoğrafı: istockphoto.com

Grafik-Tasarım
Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.
Konur 2 Sk. No:57/4 Kızılay-Ankara
Tel: 0312 425 07 34
www.hangarreklam.com

Baskı
Öncü Basımevi Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cad. Ali Kabakçı İşhanı
No: 85/39 İskitler-Ankara
Tel: 0312 384 31 20
www.oncubasimevi.com

Din ve Toplum, Diyanet-Sen'in
ilmî, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR (Yeditepe Üniversitesi)

SAYI EDİTÖRÜ

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı)

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis)

Doç. Dr. İbrahim PAÇACI (İslâm Hukuku, Din İşleri Yüksek Kurul Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi)

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi)

Prof. Dr. İhsan TOKER (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

(İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Felsefesi)

Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ

(Dini Konular İnc. ve Sor. Cevap. Kom. Başk)

Doç. Dr. Ayşe CANATAN

(Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe)

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN

(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri)

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ

(Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi)

Prof. Dr. Ali DURUSOY

(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık)

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

(Firat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi)

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER

(Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku)

Prof. Dr. Mehmet KATAR

(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri)

Prof. Dr. Mustafa KARA

(Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf)

Prof. Dr. M. Fatih KESLER

(Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir)

Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN

(R. Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Üzeyir OK

(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayşe Sıdika OKTAY

(Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Felsefesi)

Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK

(Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe)

Doç. Dr. Mehmet VURAL

(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

(Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

(Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi)

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR

(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

YAYIN EKİBİ

İÇİNDEKİLER

Kur'an'ın Temel Konuları ve Gerçekleştirdiği Islahat

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

8

16

Kur'an ve Ahlak Üzerine

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Kur'an ve İnanç (İtikâd)

KUR'AN AÇISINDAN AKIL, VAHİY
VE TESLİMİYET

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

22

28

Tevhidin Gerçek Anlamı

"Yegane Yaratıcı ve Yönetici"

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Kur'an'da Amel

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

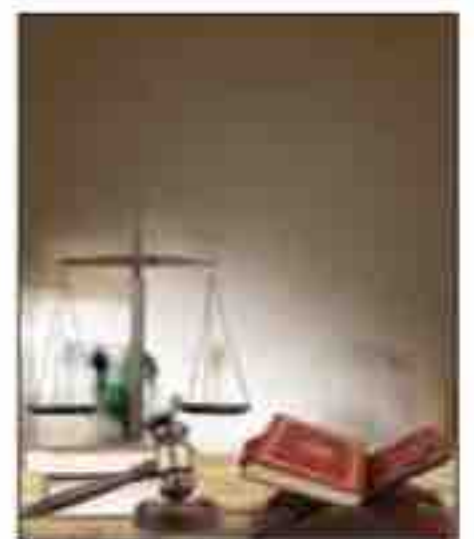
34

42

İslam Hukukunun Ana Kaynağı Olarak Kur'an

Ahkâm Ayetleri ve Ahlâk İlişkisi

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

Kur'an ve İbadet

Doç. Dr. Enver ARPA

52

58

Beşer/İnsan ve Resul/Tebliğci Olarak Hz. Muhammed

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ

Kur'an Dışı Vahiy ve Hz. Peygamber

Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

64

74

Kur'an- Tarih İlişkisi

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Kur'an ve Birey

Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

84

90

Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Giriş Denemesi

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

YAYIN İLKELERİ

A. YAYINLANACAK ÇALIŞMALAR

İslam dini, tarihi, coğrafyası, bilimi, sanatı, estetiği alanlarında yapılan orijinal araştırma-inceleme yazıları; İslam'ın temel dini, ilmi, sosyal ve kültürel meseleleriyle ilgili, İslam'ı gerçek kimliğiyle tanıtmayı hedefleyen önceden hiçbir yerde yayımlanmamış ilmi makalelerin çevirileri.

Türkiye'de ve dünyada oluşan gündemleri takip eden, bunları irdeleyen önerilerde bulunan ve günümüz insanının ve toplumlarının sorunlarına çözüm yolları arayan yazılar, klasik ve modern dönem ilim adamlarını çalışmalarlarıyla tanıtan yazılar, Türkiye'de veya yurtdışında yayınlanmış her çeşit kitap hakkında ilmi tanıtım ve tenkit yazıları, sempozyum, panel ve konferans gibi ilmi faaliyetlerin tanıtım, tahlil ve tenkid ile ilgili yazılar, ilmi muhtevalı röportajlar.

B. MAKALELERİN YAZIM VE YAYIM ESASLARI

1. Yayın için kabul edilen yazıların her türlü yayın hakkı dergiye aittir. Yazıların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve yayın için bir başka yere verilmemiş olması gerekmektedir. Yazıların ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
2. Derginin yayın dili Türkçe'dir. Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerdeki özgün yazılar da Türkçe'siyle birlikte veya orijinal dilinde yayınlanır.
3. Yazılar 3 nüsha olarak, 1.5 satır aralıklı Times New Roman veya Arial fontları ile 12 punto, kağıtların tek yüzüne üst 4, sol 3, 5, alt 3, sağ 2, 5 cm boşluklu en az 5.000 en fazla 8.000 kelime olacak şekilde düzenlenmelidir. Daha uzun makalelerin bölünerek yayınlanması hususu dergi yönetiminin takdirindedir. Yazıların bir nüshasını elektronik ortamda da gönderilmesi gerekmektedir.
4. Makaleye eklenen ilave bir sayfada makalenin/yazının başlığı, yazarın adı ve akademik unvanı, yazışma adresi, telefon numarası ve e-posta adresi belirtilmelidir. Dergiye ilk defa yazı gönderen yazarlar kısa hal tercümelerini de eklerler.
5. Ön sayfada makalenin İngilizce başlığı, toplam 400 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özetleriyle iki dilde anahtar kelimeler de bulunmalıdır.
6. Makalede kullanılan kaynakların künyeleri dipnotlarda ilk geçtikleri yerlerde-örneklerdeki gibi-tam olarak verilmeli, sonraki geçişlerinde atıf ile yetinilmeli, makale sonuna bibliyografya eklenmemelidir. Eser adı ve kısaltma yazımlarında İslam'ı ilimler için TDV İslam Ansiklopedisininin (DİA) ve TDK İmla Kılavuzunun yazım ve referans kuralları esas alınmalıdır.
7. Makale gönderim adresi: dinvetoplum@gmail.com
8. Makalelere telif ücreti ödenir.

YAYIN HAKKI

Copyright Act'e göre, yayınlanmak üzere kabul edilen yazıların her türlü yayın hakkı dergiyi yayınlayan kuruma aittir.

Bu dergide yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden yayıncı ve editörler sorumlu tutulamaz. Din ve Toplum Dergisinde yayınlanan yazılar bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.) Dergide yayınlanan yazı, şekil ve resimlerden yazarları ilan ve reklamlardan firmaları sorumludur.

Mehmet BAYRAKTUTAR
Diyanet-Sen Genel Başkanı

BAS
YAZI

Son İlahi Kitap Kur'an...

Tarihin her dönemine ve her insana hitap eden Kur'an, hem dil hem üslûp hem de anlam olarak özgün ve dinamik özelliği ile her asra, her döneme ve her türlü özel ve genel şartlara göre mutlak ve mukayyet hükümler veya bilgiler ihtiva eden bir kitap niteliğindedir. Kur'an'ın genel yapısına baktığımız zaman, O'nun dili ve üslubu, telif edilme biçimi, Allah tarafından nasıl korunduğu; ele aldığı konular, konuların içeriği ve işleniş biçimi gibi bazı önemli ayrıntılar, Kur'an'ın bu özelliğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kur'an, son ilahî bir kitap olarak, hem akla hitap ediyor, hem de ortaya koyduğu akıl formatına uygun bir dil ve üslûp kullanıyor.

Böylece okuyucu, Kur'an okurken, hem kendi doğru akıl ve mantığına göre bir metin ile tanışıyor hem de doğru ve evrensel bir akıl formatı ile karşılaşılıyor. Zaten Kuran'ın hedefi de, insanları doğru düşünmek, doğru akıl ve mantık yürütmek ve böylece iki dünya saadeti elde etmelerini sağlamaktır.

Bu sayıda, Kuran'ın beyan ve üslûbunda ortaya koyduğu akfîlik üzerinde duracağız. Kuran'ın dili, beyan ve üslubu, insan aklının önünü açmakta ve adeta gelişimini teşvik etmektedir.

Bir şeyin doğru, gerçek ve güzel olması; ayrıca kişiye mutluluk vermesi onun kabul edilmesi için önemli bir şarttır. Kur'an, hem dil, hem beyan, hem de konuları bakımından böyle bir inşa biçimine sahip olduğu için başlı başına mucizedir. Her devirde en üstün sanatla yazılmış metinler; Kur'an'a nispetle kısa, üslûp ve dil bakımından bozuk, zorlama ve kendi içerisinde tutarsız denebilecek ifadelerle doludur. Ancak Kuran'da hiçbir anlamda bir eksiklik, noksanlık ve eğrilik bulmak mümkün değildir.

Kur'an'ın icazı, beyan ve belagati, onun söz dizimi (nazım) ve metinsel harmonisi yani telifinde mevcuttur. Kendine has orijinal bir dili ve anlatım tarzı olan Kur'an, okumayı, düşünmeyi, akıl yürütmeyi, soru sormayı esas almış, belagatte söz ve metin uyumunu zirveye çıkarmış meânî ve beyan ile de insan aklının sınırlarını zorlayacak incelikler ve sanat örnekleri ortaya koymuştur.

Din ve Toplum Dergisinin daha kaliteli daha verimli ve daha nitelikli nice sayılarla siz değerli okuyucularla buluşmasını diliyorum ve ümit ediyorum. Din ve Toplum Dergisinin okuyucuya ulaşmasında katkısı olan herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an'ın Temel Konular ve Gerçekleştirdiği İslahat

“

Kur'an, Hz. Peygamber'in, başlangıcı ta Hz. Âdem'e kadar uzanan nebevi silsilenin son halkası ve nübüvvet geleneğinin mührü olduğunu vurgular. İslamiyet'te dini delillerin ikinci sırasında yer alan Hz. Peygamber'in sünneti, meşruiyetini ve dinde delil olma yetkisini Kur'an'dan alır.

”

Hristiyanlık Hz. İsa, İslamiyet ise Kur'an merkezli bir dindir. Hristiyanlıkta oğul kabul edilen İsa'nın yeri İncillerden daha öncelikli, daha önemli ve daha merkezidir. Çünkü teslis inancına göre İsa, tanrısal bir varlıktır ve üçlemenin temel bir unsurudur. İslam'da ise dinin inanç, ibadet, ahlak ve muamelat gibi bütün alanların merkezinde öncelikle Kur'an yer alır. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamberin değil bizatihi Allah'ın kelamıdır. Dolayısıyla İslamiyet, Allah'ın vahyi ile başlamış bir dindir. Kelamı ilahi olan Kur'an, kendisini önceki ilahi kitapların tasdik edicisi ve ilahi vahiy geleneğinin son kitabı olarak nitelendirir. Allah Teala, Kur'an'ın aynı zamanda geçmiş kitapların denetmeni olduğunu, onların tağyir ve tahrif edilen yönlerini tashih ettiğini beyan eder. Bu yönüyle Kur'an'ı ve onu tebliğ eden Hz. Peygamber'i, tarihi süreçte ilahi din ve şeriatlarda meydana gelen tağyir ve tahrifleri tashih ve tamir eden birer muslih ve musahhih olarak kabul etmek mümkündür.

Kur'an'a göre Hz. Muhammed, son ilahi dinin tebliğcisi ve peygamberler zincirinin de son halkasıdır. Kur'an, Hz. Muhammed'in köksüz ve türedi bir peygamber olmadığını vurgular. (Ahkaf, 46/9) Kur'an, Hz. Peygamber'in, başlangıcı ta Hz. Âdem'e kadar uzanan nebevi silsilenin son halkası ve nübüvvet geleneğinin mührü olduğunu vurgular.

İslamiyet'te dini delillerin ikinci sırasında yer alan Hz. Peygamber'in sünneti, meşruiyetini ve dinde delil olma yetkisini Kur'an'dan alır. Bu nedenle fıkıh usulü eserlerinde sünnetin delil oluşu konusunda önce Kur'an ayetlerine atıf yapılır. Çünkü dinin asli şârii Allah'tır, bütün kudret, kuvvet, mülk ve hüküm ona aittir. Hiçbir peygamber Allah izin vermedikçe ayet getiremez, kendiliğinden bir mucize gösteremez. Hiçbir nebi, Allah haber vermedikçe gaybı ve geleceği bilemez. Peygamberler, ilahi bildirimlerden ancak kendilerine gelen vahiy yoluyla haberdar olabilirler.

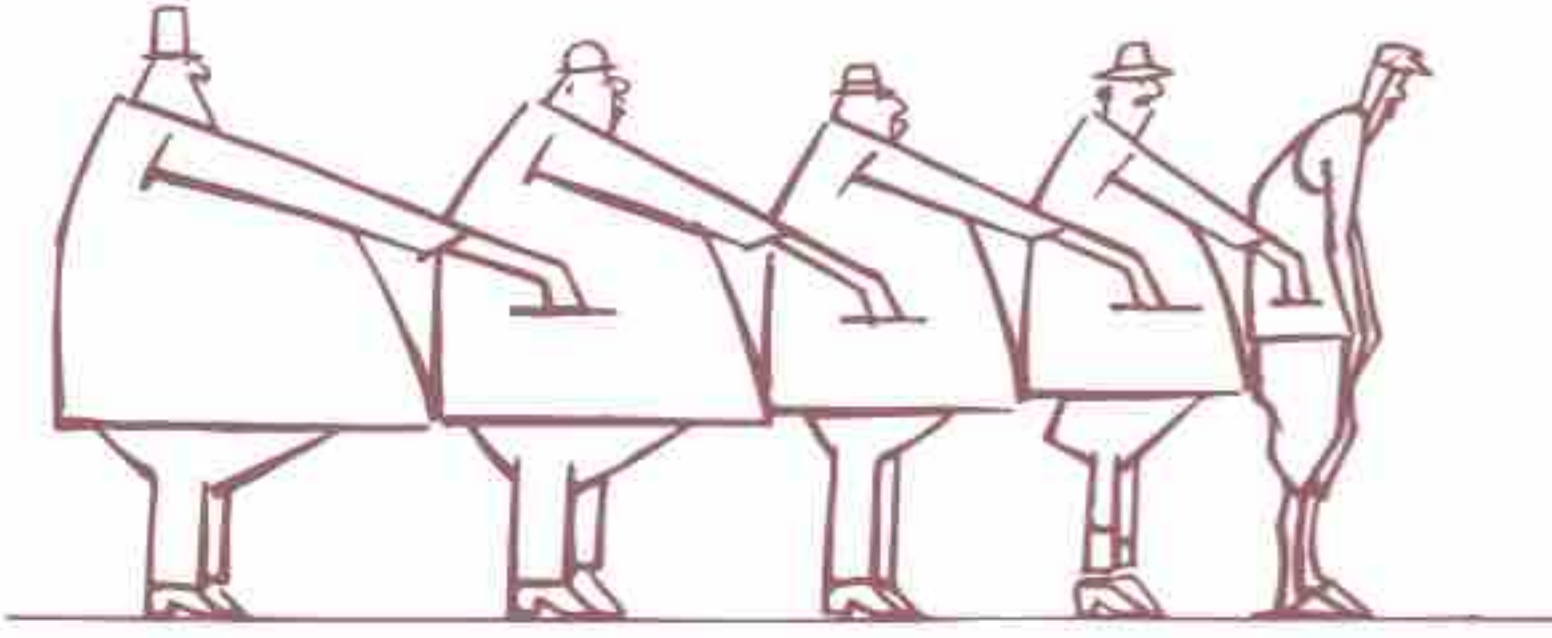
İslamiyet peygamberlerin kulluktan ve beşerlikten çıkarılarak ilahlaştırılmasını, büyük bir sapma ve küfür olarak nitelendirir. Kur'an'a göre Hz. İsa da dâhil olmak üzere gelmiş geçmiş bütün peygamberler beşerdir ve kuldur. Bu çerçevede âlemlere rahmet olarak gönderilen ve ilahi vahye muhatap olan Hz. Muhammed de bir beşerdir. Kelime-i şهادette ve kelime-i tevhitte ifade edildiği üzere Hz. Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisidir. Kur'an'a göre Muhammed hem Allah'ın elçisi hem de mükellef bir kuldur. Rabbinden kendisine indirilen vahye önce Hz. Muhammed, daha sonra da müminler iman etmişlerdir. (Bakara, 286/2)

Kur'an, Hz. Muhammed'in sadece bir kavme ve bölgeye değil, rahmet elçisi olarak bütün insanlığa gönderildiğini vurgulamıştır. Allah Teâlâ, Mekke müşriklerinin kendilerine elçi olarak melek gönderilmesi gerektiği şeklindeki taleplerini şiddetle reddetmiştir. Yeryüzünde yaşayanlar insan olduğu için, Allah da insanlara insanlar arasından birini elçi olarak göndermiştir. Çünkü insanlar

Kur'an'ın indiği dönemde müşrikler, Allah'ın varlığını inkâr etmiyorlardı. Onlar Allah'ın varlığına inanıyorlardı, ancak putları veya başka varlıkları ona ortak koşuyorlardı.

ancak kendileri gibi bir beşeri örnek alabilirlerdi. Bu çerçevede Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in sözleri, filleri ve takrirleri, müminler için

Sermayenin belli tekellerin elinde toplanarak diğer kesimler üzerinde bir baskı aracına dönüşmesine karşı çıkmıştır. Bunun yerine birey ve toplumların, özellikle de yönetimlerin gerekli tedbirleri alarak tekelleşmenin önüne geçmelerini, ekonomik anlamda sosyal adaleti sağlamalarını istemiştir.

en güzel örnektir. Hz. Muhammed söz ve filleri kadar, örnek hayatıyla da Kur'an'ı tebliğ, tefsir ve tebyin etmiştir. Allah elçisi, tebliğci olduğu kadar, müfessir ve mübeyyin niteliklerini de haizdir. Allah Resulü, ilahi elçiler arasında hayatı bütün yönleriyle en açık bilinen peygamberdir.

Kur'an-ı Kerim, özelliklerinin çokluğu sebebiyle kendisini, apaçık "kitap", hakkı batıldan ayıran "furkan", sağlam "öğüt" ve "nur" olarak tavsif eder. Kur'an kendisini daha başka isimlerle de isimlendirmiş, "sağlam kulp", "kopmaz ip", "mübarek kitap"

gibi farklı isim ve sıfatlarla da nitelendirmiştir. Yine kendisini, ayetlerine inanan ve uyanları, en sağlam ve doğru yola ileten bir kılavuz olarak zikretmiştir. Başka ayetlerde kendisini, insanlara yol göstermek için çok farklı konulara ve sorunlara değinen "beyan" olarak ifade etmiştir. Çok manaları az sayıda kelimelerle ifade eden cevâmiu'l-kelim özelliği ile Kur'an, benzerini getirme hususunda müşrik ve münkirlere meydan okuyarak onları susturmuştur. Muciz bir kelim olarak bir tek ayetinde birden çok konuya değinmiş, az sözle çok mana ihtiva etmiştir. Bu yönüyle kalıcı bir fesahat ve belağat şaheseri, en büyük akli mucize örneği olmuştur. Müminlere şifa ve rahmet olan Kur'an, muhtevasında birçok konuyu içermekle beraber, ağırlıklı olarak Allah, insan, âlem, nübüvvet ve vahiy, ahiret, şeytan ve kötülük gibi temel konulara yer vermiştir. Bunlar ve bunlara ilaveten diğer konulara dair beyanlarıyla, tarihi süreçte gerek inanç düzeyinde meydana gelen yanlışları ve sapmaları, gerekse ameli konularda oluşan tağyir ve tahrifleri, gerekse hedefinden saptırılmış ahlaki erdemleri düzelterek tashih etmiştir.

Allah

Denebilir ki, Kur'an'ın en merkezi kavramı ve en önemli konusu Allah'tır. Diğer isim ve sıfatları bir yana, Kur'an'da sadece Allah lafzı, 2500'den daha fazla kullanılmıştır. Bu rakama diğer isim ve sıfatları da eklersek çok daha büyük bir kullanım sıklığıyla ulaşıyoruz. Yalnızca bu sayısal tablo bile, bize kavramın ne kadar önemli ve merkezi olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın Allah lafzı ile ilgili bu kullanımlarında, evveleminde her türlü şirkten arınmış, tevhide dayalı bir Allah inancını benimsetmeye ve kökleştirmeye çalıştığı görülür. Bu yönüyle Kur'an düalizme karşı olduğu kadar politeizme de şiddetle karşı çıkmıştır. Yerde ve gökte Allah'tan başka ilah(lar) olsaydı, her ikisinin de fesada uğrayacağını, evrendeki düzenin yerini karmaşa ve kaosa bırakacağını ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın varlığını tartışma konusu yapmaz. Çünkü Kur'an'ın indiği dönemde müşrikler, Allah'ın varlığını inkâr etmiyorlardı. Onlar Allah'ın varlığına inanıyorlardı, ancak putları veya başka varlıkları ona ortak koşuyorlardı. Bu nedenle Kur'an öncelikle şirki şiddetle reddetti ve canlı cansız her türlü putun veya başka bir varlığın Allah'a ortak koşulmasını yasakladı. Yine Cahiliye Arapları şirkle karışık silik ve etkisiz bir tanrı inancına sahiplerdi. Onlara göre Yaratıcı kudret dünyayı yaratmış, ancak bundan sonra sanki artık gerisine karış(tırıl)mayan işlevsiz ve silik bir varlık konumuna indirgenmişti. Kur'an bunu değiştirdi ve Allah kavramını müminlerin her türlü itikadî, ibadî, amelî ve ahlakî düşünce ve eylemlerinin merkezine yerleştirdi.

Böylece tevhit esaslı Allah inancını, müminlerin hayata, dünyaya ve âleme dair bütün düşünce ve tasavvurlarının merkezine oturttu. Gerçekleştirdiği bu köklü inanç restorasyonu ile adeta Allah merkezli bir din anlayışı inşa etti.

Kur'an'ın indiği devirde Yahudiler, tanrıyı millileştirmişler, Hristiyanlar da tevhidi teslise tebdil ve tahvil etmişlerdi. Kur'an, bu iki sapmayı da düzeltti ve Hristiyanlıktaki kutsal ruh ve oğul anlayışını tashih etti.

Yahudiler'in üstünlük ve ayrıcalık iddiasının aksine Allah'ın sadece belirli bir kesimin veya toplumun değil bütün âlemlerin rabbi olduğunu vurguladı. "Bir de Yahudiler ve Hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili/ayrıcalıklı kulları-

yız" dediler. De ki: "Öyleyse Allah size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yarattığı diğerleri gibi birer beşersiniz." (Maide, 5/18) Hristiyanların teslis inancına karşı da Allah'ın bir ve tek olduğunu, doğmamış ve doğurmamış olduğunu; eşinin, benzerinin ve ortağının bulunmadığını ilan etti. İhlas suresinde veciz bir şekilde Allah'ın tek olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını vurguladı. Öyle ki, Allah samettir, yani kendisi dışındaki bütün mâsiva, kısacası her şey ve herkes O'na muhtaçtır. O hiçbir şeye muhtaç değildir. Doğmamış ve doğurmamıştır. Hiçbir şey O'na denk olamaz. (İhlas, 4-1/112)

Kur'an, her türlü ikilik veya çok tanrılık anlayışını şiddetle reddeder. Bu çerçevede Kur'an, iyilik ve kötülüğün iki farklı kudret tarafından yaratıldığı inancını da tashih eder. Kur'an çok tanrı anlayışı

kadar Zerdüştlükte yer alan iyilik ve kötülük tanrısı şeklindeki Yezdan ve Ehrimen anlayışını yani dualizmi (sünaiyye) de şiddetle reddeder. Kâinata bir tek ilahın bulunduğunu, dolayısıyla hayır ve şerrin yaratıcısının da Allah olduğunu vurgular.

Evrende birden fazla ilah olamayacağını, bunun düzenin bozulmasına yol açacağını beyan eder. Buna göre evrende hayır ve şer Allah tarafından yaratılır, ancak Allah'ın hayra rızası vardır, şerre asla rızası yoktur.

İnsan

Kur'an'ın en temel konusu Allah olmakla birlikte, asıl muhatabı ve temel hedefi insandır. Kur'an insan için inmiştir ve tamamen insanı ve insanlığın kurtarılmasını amaç edinmiştir.

İslamiyet, Allah'ın vahyi ile başlamış bir dindir. Kelam-ı ilahi olan Kur'an, kendisini önceki ilahi kitapların tasdik edicisi ve ilahi vahiy geleneğinin son kitabı olarak nitelendirir.

İlahi vahyin gönderilişindeki temel hedef, bireysel ve toplumsal boyutuyla insan(lar)ı kurtarmak, onları her iki dünya da mutluluğa ulaştırmaktır.

Her şeyden önce Kur'an, insanın dikey zeminde önce sağlam ve sahîh bir Allah inancına sahip olmasını amaçlar. Bu çerçevede insanın öncelikle rabbine iman etmesi gerektiğini, Allah'ı inkâr veya ona şirk koşmanın insanı ebediyen cehennemlik kılacağını ve bütün

doğanın tertemiz bir fitrat üzere dünyaya geldiğini kabul eder. Bunun doğal sonucu olarak Kur'an ırk, renk ve cinsiyet ayrımcılığına dayalı her türlü üstünlük iddiasını şiddetle reddeder. Hz. Peygamber bütün insanların bir tarağın dişleri gibi eşit olarak dünyaya geldiklerini ifade etmiştir. Veda hutbesinde "Bütün insanlar Adem'dendir, Adem ise topraktır. Ne Arab'ın, Acem'e ne de Acem'in Arap'a takva dışında hiçbir bir üstünlüğü yoktur." diyerek bunu bütün insanlığa ilan

etmiştir. Kur'an'a göre her insan yaptıklarından sorumlu olacak, kimse kimsenin yükünü ve vebalini yüklenmeyecektir. (Necm, 38)

Kur'an yatay zeminde insanın kendisiyle, diğer insanlar ve tabiatla sağlıklı ilişkiler kurmasını hedefler. Bu manada yatay zeminde Kur'an'ın insana bakışını bireysel ve toplumsal boyutuyla bakış şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Bireysel boyutuyla bakışta Kur'an, hakiki ve sağlam iman sahibi müminler, ibadetlerini hakkıyla yerine getiren ve ahlaki erdemlerle donanmış örnek Müslümanlar yetiştirmeyi hedef edinmiştir. Toplumsal boyutuyla bakışta ise kişinin bireysel manada kendini kemale erdirirken toplumsal manada da erdemli bir toplum ve dünya inşasına katkı sağlamasını hedeflemiştir. Kur'an kişilerin bu iki yönde yapacakları her türlü cehdi, çaba ve gayreti, eylem ve davranışı, salih amel olarak nitelendirmiştir.

Kısacası insan söz konusu olduğunda Kur'an'ın temel gayelerinden biri de önce iman ve amel yönünden kâmil insanlar yetiştirmek ve onların çaba ve gayretiyle de yeryüzünde sosyal adalete dayalı yaşanabilir erdemli bir toplumsal düzen kurmaktır. Kur'an sosyal adaletsizliğin ve sömürünün önüne geçmek için faiz ve tefeciliği yasaklamıştır. Sermayenin belli tekellerin elinde toplanarak diğer kesimler üzerinde bir baskı aracına dönüşmesine karşı çıkmıştır. Bunun yerine birey ve toplumların, özellikle de yönetimlerin gerekli tedbirleri alarak tekelleşmenin önüne geçmelerini, ekonomik anlamda sosyal adaleti sağlamalarını istemiştir.

amellerini boşa çıkaracağını vurgular. Bu manada insanın irade sahibi ve sorumlu bir varlık olduğunu ifade eder. Kur'an'da ifade edildiği üzere insan, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindikleri kutsal emanetin taşıyıcısıdır. Bu taşıma sürecinde bütün sorumluluk kendisindedir ve her insanın talihi de talihsizliği de kendindedir. (İsra, 13/17) Allah cinleri ve insanları dini sadece Allah'a has kılarak sadece ona kulluk etmeleri için yararmıştır.

Kur'an ilk insanın işlediği günah sebebiyle bütün insanların günahkâr olarak doğduğunu kabul eden "asli günah" anlayışını reddeder. Her

Kur'an kendinden önceki ilahi kitapları tasdik ettiği kadar onlara müheymin olup, tahrifatları tashih, tahribatı da tamir ve ıslah etmiştir. Hz. Muhammed, Hz. Âdem'le başlayıp kendisinde noktalanan nübüvvet müessesesinin eksik kalan köşe taşını yerine yerleştirmiş, nebevi yapıda meydana getirilen aşınmaları, yıpranmaları, bozulmaları, çatlak ve çarpıklıklardan restore ederek sağlam bir şekilde ümmete emanet etmiştir.

Nübüvvet

Kur'an'ın bir diğer temel konusu peygamberliktir. Peygamberlere iman, Kur'an'ın yerleştirmeye ve benimsetmeye çalıştığı temel inanç esasları bakımından vazgeçilmez üç temel konudan ikincisidir. İslam "amentü" ilkeleri arasında yer alan "meleklerle iman" ve ardından sayılan "kitaplara iman" konusu, aslında peygamberlere imanın doğal bir sonucudur. Nübüvvet ilkesini kabul eden, doğal olarak meleklerle ve kitaplara imanı da kabul etmiş olacaktır. Dolayısıyla bu iki iman esası nübüvvet esasının içinde mündemiç durumdadır.

Kur'an nübüvvet geleneğini ilk insanla yani Hz. Âdem ile başlatır. Kur'an'da açıkça vurgulandığı üzere Hz. Muhammed, peygamberler zincirinin son halkasıdır. Kur'an-ı Kerim müminlerin peygamberler arasında ayırım yapmalarını, bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmelerini şiddetle reddeder. Yine Kur'an, gelmiş geçmiş bütün nebilerin birer beşer olduğunu ısrarla vurgulayarak, bazılarının yüceltilerek tanrılaştırılmasına karşı çıkmıştır. Ne kadar seçilmiş ve ne kadar muhterem olursa olsunlar, son tahlilde bütün peygamberler insandır ve beşeri varlıklardır.

Kur'an nübüvvet noktasında ağırlıklı olarak Mekki surelerde çok sayıda peygamber kıssasına da yer verir. Bu kıssalarda temel gaye, dinleyenlerin anlatılanlardan hisse alması, geçmişte yaşananlardan dinî ve ahlakî dersler çıkarmalarıdır. Çoğunluğu Mekki surelerde yer alan bu kıssalarda öncelikle Hz. Muhammed'e geçmiş nebilerin

mücadeleleri, çektikleri sıkıntılar ve zorluklar anlatılarak onların sabır ve sebatından gerekli dersleri alması istenir. Bu çerçevede davete devam etmesi, üzülmemesi, sabırlı olması, önceki nebileri örnek alarak davet ve irşadı azim ve kararlılıkla sürdürmesi halinde mutlaka başarılı olacağı telkin edilir. Yine müminlerin de anlatılan kıssalardan kendileri için gerekli hisseleri almaları istenir. Müşriklere de yaptıkları kötülükler yüzünden helak olan geçmiş kavimlerin durumlarından ibret alarak imana gelmeleri, zulüm ve haksızlığa son vermeleri tavsiye edilir.

Genel manada bakıldığında Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'i her şeyi altüst eden ve deviren bir devrimci olarak değil, büyük bir ıslahatçı ve mimar olarak tasvir ettiği görülür. Hz. Muhammed geçmiş peygamberlerin getirdikleri din ve şeriatları yıkmak için gelmemiştir. Mesela Hz. Peygamber, atası Hz. İbrahim'in inşa ettiği mübarek Kâbe'yi değil, içine ve dışına yerleştirilen putları yıkmıştır. Hac ve kurban eskiden beri devam eden, kökleri Hz. İbrahim'e kadar dayanan bir ibadetlerdi. Dolayısıyla Kur'an, işlevi ve gayesi değiştirilerek putlar için kesilen kurbanın artık tamamen Allah için kesilmesini sağlamıştır. Kâbe, Hz. İbrahim'den beri kutsal bir mekândı. Hz. Muhammed orayı aslına döndürmüştü ve kutsallığını kirleten putlardan temizlemiştir. Kur'an, namazın, haccın, hayatın ve ölümün sadece Allah için olması gerektiğini vurgulamıştır. Keza savaş ve cihadın kahramanlık için değil, Allah kelimesinin yüceltilmesi için yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Ahiret

Kur'an'ın merkezi konularından bir diğeri de ahiret inancıdır. Tevhit ve nübüvvet gibi ahiret inancı da hemen bütün Mekki surelerde işlenmiştir. Diğer inanç esaslarının ve bu dünyada işlenen bütün fillerin anlamını bulduğu ahiret inancı, Mekki sureler kadar Medeni surelerde de sıklıkla işlenmiş ve müminlerin bu inancının pekişmesi sağlanmıştır. Kur'an'ın indiği dönemde Müşriklerin itiraz ettiği temel inanç esaslarından biri de ahiret inancı idi. Bu nedenle Kur'an, birçok Mekki surede öncelikle öldükten sonra dirilmeyi işlemiş, yeniden dirilişi inkâr eden Araplar'a cevaplar vermiştir. Onlara ahiret inancının varlığını benimsetmeye çalışmış, müşriklerin itirazlarını son derece aklî ve mantıkî delillerle çürütmüştür. Çürümüş ve toz toprak olmuş kemiklerin dirilmeyeceğini iddia edenlere susturucu cevaplar vermiştir. İlk defa yaratanın ikinci defa da yaratmaya kadir olduğunu vurgulamıştır. Kışın ölen ve yok olan bitkilerin baharda yağmurlarla yeniden canlandığını ve dirildiğini zikrederek ölüm sonrası dirilişin de aynı şekilde mümkün olduğunu belirtmiştir. Göklerin ve yerin yaratılışının insanların yaratılışından çok daha zor olduğunu ifade etmiştir. Kur'an'ın beyanına göre insan için göz kırpması ne kadar kolay ve basit ise Allah için yeniden yaratma da o kadar kolay ve basittir.

Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hristiyanlar'ın da ahirete inandıkları, ancak bu inançlarında bazı yanlış ve sapmaların yaşandığını vurgulanmıştır. Bu sapmanın özellikle onların sadece kendilerinin

Kur'an Müşriklere de yaptıkları kötülükler yüzünden helak olan geçmiş kavimlerin durumlarından ibret alarak imana gelmeleri, zulüm ve haksızlığa son vermeleri tavsiye edilir.

kurtulacakları ve cennete gidecekleri şeklindeki itikatlarında görüldüğünü ifade ederek bu zana şiddetle reddedilmiştir. Yahudilerin ayrıcalıklı oldukları, ahirette cehenneme gidenlerine ateşin sadece birkaç gün dokunacağı şeklindeki sapkın inanışları açıkça eleştirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an, Mekki surelerde bir yandan müşriklere ahiretin varlığını ispat etmeye çalışırken, diğer yandan da Medeni surelerde Ehl-i Kitap'ta ahiret inancı konusunda gözlenen yanlışları ve tahrifleri tashih etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, kıyametin kopuşunu, yeniden dirilişi, hesap ve mizanı, sonrasında yaşanacak ahiret hayatını, Cennet ve Cehennemi son derece çarpıcı ve etkileyici bir üslupla tasvir etmiştir. Kıyamet ve ahiret sahnelerini o kadar zengin ve etkileyici bir dil ve üslupla anlatmıştır ki, ayetleri dinleyenler, o tasvirleri muhayyilelerinde adeta bir tabloyu izliyor ve görsel bir sahneyi seyrediyor gibi canlandırabilmişlerdir.

Şeytan ve Kötülük

Kur'an-ı Kerim, şeytan konusunda da bazı batıl inanışları ve yanlış anlayışları düzelterek tashih

etmiştir. Bunların başında adına ne denirse densin şer ve kötülüklerin yaratıcısı olarak kabul edilen ikinci bir yaratıcı kudretin varlığının reddedilmesi gelir. Kur'an'a göre Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve Şeytan, asla Allah'ın ortağı, dengi, hasmı veya rakibi değildir. Aksine o, Allah'a inanan ve ondan korkan bir varlıktır. Kur'an'a göre Şeytan, Allah'ın değil sadece secde etmediği için kendisi yüzünden lanetlendiği insanın düşmanıdır. Şeytan, insanın denenmesi için görevli bir imtihan aracıdır. Şeytanın kendi başına müstakil bir yaratma ve var etme, yok etme veya cezalandırma gücü yoktur. Yine Şeytanın kendisine itaat edenleri göndereceği cenneti, etmeyenleri de atacağı ayrı bir cehennemi yoktur. Dahası onun kimseyi zorla günaha ve küfre sokma gücü ve yetkisi de yoktur. Şeytanın bütün gücü, insanın hataya teşne oluşundan, zaafı ve zayıflıklarından kaynaklanır.

Kur'an'ın beyanına göre Şeytan kıyamete kadar kendisine mühlet verilmiş bir varlıktır. O, insanları ayartmak ve yoldan çıkarmak için her türlü yolu ve aracı kullanarak insana sürekli iğva ve vesvese verir. Bütün gücüyle ve her yolu deneyerek insanları ayartmaya ve günaha düşürmeye çalışır, ancak kimseyi zorla günaha sokamaz. İnsan Allah'ı hatırlayarak ona sığınırsa Şeytanın kötülüklerinden ve kendisine yanaşmasından da korunmuş olur.

Kur'an'a göre Şeytan, vereceği vesvese ve iğvalarla insanları baştan çıkarma ve ayartma çabalarına rağmen son derece güçsüz ve dönecek bir varlıktır. Ayartmak için

çalıştığı insan şirk koştuktan veya günaha düştükten sonra, onu yüzüstü bırakır. Şeytan bir insan kendisine uyararak küfre düşünce, "Ben senden beriyim, çünkü ben Allah'tan korkarım" der. (Haşr, 16/59) Yine İbrahim suresinde ifade edildiği üzere Şeytan, kendisine inananlarla beraber cehenneme girecek, onlarla birlikte yanacak ve ceza çekecektir. "Ve her şey olup bittikten, hüküm yerine geldikten sonra Şeytan: "Gerçek şu ki, Allah size gerçekleşmesi kaçınılmaz bir söz vermişti! Bense size birtakım sözler verdim ama sizi yüzüstü bıraktım. Ancak benim sizin üzerinizde gerçekte bir nüfuzum yoktu: Sizi sadece çağırıyordum; siz de icabet ediyordunuz. Bu sebeple beni suçlamayın, yalnızca kendinizi suçlayın. Ne ben sizin imdadınıza yetişecek durumdayım; ne de siz benim imdadıma yetişebilecek kimselersiniz. Bakın ben, sizin vaktiyle beni (Allah'a) ortak koşmanızda bir doğruluk payı olduğunu her zaman reddetmişimdir". Doğrusu, tüm zalimleri çok can yakıcı bir azap beklemektedir." (İbrahim, 14/22)

Ahlak

Kur'an bir diğer önemli dönüşüm ve tashihi de ahlak ve ahlakî erdemler alanında gerçekleştirmiştir. Cahiliye Arapları her ne kadar büyük bir ahlakî yozlaşma içinde idilerse de öteden beri kabile düzeyinde sürdürdükleri, bazı kadim ahlaki erdemlere de sahiptiler. Kahramanlık, cesaret, cömertlik, vefa ve sadakat gibi kadim ahlakî erdemler, cahiliye Araplarının da değer verdiği ve önemseydiği erdemler arasındaydı. Ancak bunlar amacından sapmış ve daha çok kabile içi dayanışma

ruhu ve diğer kabilelerle rekabet ve gösteriş amacıyla yapıldı. Kur'an bu erdemleri reddetmedi ve tümüyle ortadan kaldırmadı, aksine önemseydi ve değerli saydı. Ancak gerek bunların ve gerekse bunlara ilave ettiği diğer erdemlerin, öngördüğü ve gerçekleştirmeyi istediği hedefler doğrultusunda artık kabile rekabeti, riya veya asabiyet için değil, Allah için yapılır olmasını sağladı. Böylece İslam öncesinde tamamen kabileler arası rekabet ve daha çok da rakiplere karşı riya ve güç gösterisi için yapılan erdemli davranışlar, artık tamamen ilâ-yı kelimetullah ve Allah rızası için yapılır oldu. Hikmet, şecaat, iffet ve adalet ekseninde şekillenen tüm ahlaki erdemler, Allah merkezli bir ahlak anlayışına dönüştü. Bu büyük dönüşümle birlikte kabile düzeyinde kalan, yerel ve bölgesel özellikler taşıyan ahlaki eylem ve erdemler, Kur'an'la birlikte evrensel bir ahlak anlayışına evrildi ve nihayetinde ahlak alanında da büyük bir ıslah ve imar ameliyesi gerçekleştirilmiş oldu.

Kur'an'ın temel konuları ve bu konular etrafında buraya kadar anlatmaya çalıştığımız ve örneklerle desteklemeye çalıştığımız veriler, Kur'an'ın ve onun tebliğcisi ve filii müfessiri olan Hz. Muhammed'in, geçmiş peygamberlerin getirdikleri tevhit esaslı mesajlarında yaşanan tahrifatı tashih etmek için geldiğini ortaya koymaktadır. Kur'an kendinden önceki ilahi kitapları tasdik ettiği kadar onlara müheymin olup, tahrifatları tashih, tahribatı da tamir ve ıslah etmiştir. Hz. Muhammed, Hz. Âdem'le başlayıp kendisinde noktalanmış nübüvvet

müessesesinin eksik kalan köşe taşını yerine yerleştirmiş, nebevi yapıda meydana getirilen aşınmaları, yıpranmaları, bozulmaları, çatlak ve çarpıklıkları restore ederek sağlam bir şekilde ümmete emanet etmiştir. Ümmete emanet edilen bu sağlam binanın ancak Kur'an ve sünnete sınımsız sarılarak tahrip olmaktan korunabileceğini haber vermiştir.

Kur'an, insanın dikey zeminde önce sağlam ve sahih bir Allah inancına sahip olmasını amaçlar. Bu çerçevede insanın öncelikle rabbine iman etmesi gerektiğini, Allah'ı inkâr veya ona şirk koşmanın insanı ebediyen cehennemlik kılacağını ve bütün amellerini boşa çıkaracağını vurgular.

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an ve Ahlâk Üzerine

Fotoğraf: Sezin GÖKGÜN

“ Allah’ın insanoğluna son hitabı olarak Kur’an’ın temel amacı kişiye iman ve amel düzlemlerindeki sorumluluğunu hatırlatmak, onu ahlâkî bir tutuma, yani doğru şeye inanıp, doğru eylemde bulunmaya yöneltmektir. Bunu yaparken de Kur’an’ın kişinin kurtuluşu gerçekçi bir iman-amel ilişkisini için gerekli gördüğü açıktır. ”

İman, inanç ve amel konularında temel bir takım normlar öngören Kur’an’ın en genel anlamda ahlâkî bir çerçeve ortaya koyduğu söylenebilir. Bu sebeple kişinin eylemlerin değeri ile iman arasındaki sıkı ilişkinin altını çizen Kur’an’ın ahlâk anlayışını öngördüğü inanç ilkelerinden (öncüllerinden) bağımsız bir şekilde anlamak mümkün görünmemektedir.¹ İmanın doğruluk koşulları bağlamında nelere inanmanın doğru, nelere inanmanın ise yanlış olduğunu belirleyen Kur’an benzer bir şekilde bir eylemin hangi koşullarda gerçekten doğru veya yararlı olabileceğine dair bir ölçüt sunmaktadır. Böylece Allah’ın insanoğluna son hitabı olarak Kur’an’ın temel amacı kişiye iman ve amel düzlemlerindeki sorumluluğunu hatırlatmak, onu ahlâkî bir tutuma, yani doğru şeye inanıp, doğru eylemde bulunmaya yöneltmektir. Bunu yaparken de Kur’an’ın kişinin kurtuluşu gerçekçi bir iman-amel ilişkisini için gerekli gördüğü açıktır.

Konuya felsefî olarak bakıldığında ahlâkın temelinin ne olduğu sorusu ahlak metafiziğinin en önemli konusunu teşkil eder. Dolayısıyla ne yapmamız gerektiği konusunda bize yol gösteren ahlâkî önermelerin doğruluğunun nasıl bir temele dayandığı sorusuna tatmin edici bir yanıt bulmak

ahlâkın temellendirilmesi açısından hayatî bir öneme sahiptir. Bir kimsenin ahlâk anlayışının önemli ölçüde böyle bir soruya vereceği yanıtı dayanacağını tahmin etmek zor değildir. Böyle bir yanıt arayışında ahlâkî nitelikleri doğal niteliklerle açıklamaya çalışan natüralist veya konvansiyonalist anlayışlardan soyut niteliklerle açıklamaya çalışan Platoncu/ realist yaklaşımlara kadar farklı birçok görüşü sıralamak mümkündür. Ahlâkî nitelikleri doğal, psikolojik ya da sosyolojik olgulara referansla açıklamaya çalışan (indirgemeci) yaklaşımların önündeki en önemli engel ne yapmamız gerektiğini belirleyen, yani normatif bir karaktere sahip olan ahlâkî doğruların varlığına dair ikna edici bir açıklama getirememeleridir. Özellikle ahlâkî doğruların değişmez, nesnel/ evrensel olduğunu düşünen biri için bu yaklaşımların doğuracağı öznel veya görece sonuçların savunulabilir bir tarafı olmayacaktır. Oysa ahlâkî doğruların varlığına dair ikna edici bir açıklama getirmek her ahlâka son tahlilde bir anlam verebilmek için kaçınılmaz görünmektedir. Böyle bir temellendirmede bulunmaksızın kişinin neden ahlâklı olması gerektiği; ahlâkın neden gerekli olduğu sorusuna da tatmin edici bir yanıt verilmesi beklenemez.

Ahlâkî doğruları Tanrı’yla veya dinle ilişkilendirmek, onları bu yolla temellendirmeye çalışmak oldukça eski ve yaygın bir yaklaşım olsa da beraberinde felsefî diğer takım sorunları getirdiği düşünül-

Ahlâkın metafizikten, metafiziğin ise dinden ayrı düşünülmeceği noktasında önemli bir gerekçedir ve Kur’an’ın sunduğu çerçevenin bu bağlamda düşünülmesi gerekir. Maalesef son dönemlerde realist bir ahlâk anlayışı için kaçınılmaz görünen böyle bir metafizik/ dinî boyut kozmopolit bir metafizik veya din anlayışıyla bir şekilde aşılmaya çalışılmaktadır. Örneğin günümüzde sıkça dile getirilen ‘küresel ahlâk’ anlayışı buna örnek verilebilir.

müştür. Ahlâkın ancak Tanrı'yla ilişkilendirildiğinde anlam kazanabileceği, Tanrı'nın olmadığı bir dünyada ahlâkî meşruiyet veya sorumluluğun son tahlilde bir anlamının olamayacağı ilk bakışta birçok kimseye makul bir sezgi gibi görünse de özellikle "İlâhî emirler ahlâk kuramı" olarak bilinen yaklaşım(lar)ın doğurduğu bir takım tartışmaların olduğu bilinmektedir. Örneğin, 'Bir şey Tanrı emrettiği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı emretmektedir' şeklinde dile getirilebilecek ikilemin kökleri Platon'a kadar geriye gitmektedir. Tahmin edileceği üzere, Tanrı-ahlâk ilişkisinde böyle bir sorunun yanıtlanması noktasında hem Tanrı kavramı hem de ahlâk kavramı hayatî bir öneme sahiptir. Tanrı'nın varlığıyla birlikte ahlâka bağımsız bir statü tanımak kabul edilmesi zor bir takım sonuçlar doğurabileceği gibi, Tanrı'ya dayandırılan ahlâkî doğruların modalitesinin ne olduğu ciddi bir tartışma konusu olabilir. Teizm açısından izlenebilecek muhtemelen en makul yol burada böyle bir ikilemin olmadığını göstermek olacaktır.²

Burada ahlâkın temellendirilmesi konusunda ileri sürülen bütün bu yaklaşımları irdelemek, böylece ahlâk metafiziğinin sorunlarını değerlendirmek durumunda olmamakla birlikte Kur'an'ın ahlâkî nitelikler ve doğrular konusunda realist bir yaklaşım sergileyerek indirgemeci yaklaşımları reddettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.³ Kur'an'ın ahlâkî değerleri kişiden kişiye veya toplumdaki topluma değişen, uzlaşımsal bir düzlemin ötesinde bir

temele dayanmayan bir anlayışı reddettiği açıktır. Diğer epistemik alanlarda olduğu, ahlâkî doğruların bilgisi konusunda mutlak bilginin Allah'a mahsus olduğunu öngören Kur'an aynı şekilde insanların sınırlı da olsa iyi ve kötünün bilgisine erişiminin olduğunu yadsımaz. Dolayısıyla bu noktada karşı karşıya kalınabilecek bir değişkenlik veya görecelik ahlâkî doğruların tabiatından değil, insanın bu konudaki yanılabilirliği ve bilgisinin sınırlılığından kaynaklanan bir şey olacaktır. Bu yaklaşım ahlâkın keyfî ve değişken bir temele dayanmadığını ifade ettiği gibi, insanın bu konudaki bilgisinin de İlahî vahiyle desteklenip, tamamlanabileceğini gösterir. Böylece Kur'an'ın realist, nesnel bir ahlâkî doğruluk anlayışı olarak yorumlanabilecek bir yaklaşımı öngördüğünü söylemek gerekir.

Muhtemelen Kur'an ve ahlâk açısından üzerinde durulması ge-

Bir şey Tanrı emrettiği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı emretmektedir' şeklinde dile getirilebilecek ikilemin kökleri Platon'a kadar geriye gitmektedir. Tahmin edileceği üzere, Tanrı-ahlâk ilişkisinde böyle bir sorunun yanıtlanması noktasında hem Tanrı kavramı hem de ahlâk kavramı hayatî bir öneme sahiptir.

---

reken en önemli noktaların başında iman/inanç-ahlak ilişkisinin geldiğini söylemek abartı olmayacaktır. Bu ilişkiyi karşılıklı bir şekilde anlayabiliriz: iman /inanmanın ahlâkî boyutu olduğu gibi, ahlâkın da iman/ inanç boyutu vardır. Dolayısıyla Kur'an'ın öngördüğü ahlâk anlayışının ayrıcalığı inanç ile ahlâk arasında sıkı, hatta ayrılmaz bir ilişki görmesidir, denilebilir. Bir başka ifadeyle, Kur'an'a göre, Allah'a ve ahirete iman etmek ahlâkın gerektirdiği zorunlu unsurlar, yani kişiyi bilmekle mükellef kıldığı hususlar olduğundan bu inançlara sahip olmak ile bir eylemin ahlâkî değeri arasında ayrılmaz bir ilişki söz konusudur.⁴ Öyle ki bir kimsenin bu noktada doğru inanca sahip olup, ahlâken yanlış bir eylemlerde bulunması veya yanlış inanca sahip olup, doğru eylemlerde bulunması ideal düzlemde birbiriyle bağdaşan şeyler olmayacaktır. Elbette bu doğru inanca sahip olmayan bir kimsenin ahlâkî açıdan uygun sayılabilecek davranışlarda/ eylemlerde bulunmayacağı anlamına gelmez, ancak Kur'an açısından bir eylemin iyiliğinin gerçek değerini Allah için yapılmış olmasında bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Böyle bir koşulu yerine getirmeyen bir eylem davranışsal/ işlevsel açıdan 'iyi' veya 'yararlı' olsa da ('boşa çıkacağından') Kur'an'ın öngördüğü nihaî değere sahip olmayacaktır. (Bir benzetmeyle, bu durum matematiksel bir işlemde varılan sonucun doğruluğunun işlemin doğruluğu için gerekli olmakla birlikte yeterli olmayışıyla açıklanabilir. Böyle bir işlemin

gerçek anlamda doğru olabilmesi için doğru yerden başlanmış olup, doğru bir yolla/ çıkarımla doğru sonuca varılmış olması gerekir.) Kur'an'ın ahlâk anlayışı böylece belli bir inanç sistemine dayandığından iman/inanç ile eylem arasında öngörülen ilişki gerçekleşmediği sürece iyi olmanın gerekli koşullarını sağlandığı söylenemez. Bir kimsenin, imanı öngörmeyen eylemleri ahlâkî olmanın davranışsal koşullarına sahip olsa da burada ahlâkî olmanın hangi inancı gerekli kıldığı noktasındaki epistemik boşluk ortadan kalkmayacaktır. Kısaca, Kur'an'a göre, her şeyin nihaî kaynağı Allah olduğundan, dolayısıyla ahlâkın da O'ndan bağımsız, kendinde bir amaç olarak tasavvur edilmesi söz konusu olamayacağı için bir eylemin ahlâkî olması onun Allah için yapılmış olması birbirinden ayrı düşünülemez. Bu sebeple Kur'an'ın öngördüğü iman/inanç-ahlâk ilişkisinde niyet de anahtar bir rol oynamaktadır, öyle ki bir eyleme nihaî anlamda değer kazandıran o eylemin Allah için yapılmış olmasıdır. Doğru niyetin de doğru inançtan, dolayısıyla bilgiden bağımsız olamayacağı göz önüne alındığında, nihaî anlamda bir eylemin değeri ancak kişinin Allah inancı başta olmak üzere doğru bir inanç sistemine (bilgiye) sahip olmasıyla gerçekleşebilir. Buna karşın doğru niyet ve inanca dayanan bir eylemsel girişimin amaçlanan sonucu verip vermemesi aynı zamanda kişinin iradesini ve gücünü aşan bir takım koşulların gerçekleşmesine bağlı olduğundan gerçekleşmemesi du-

rumunda böyle bir yönelim/ girişim ahlâkî bir değere sahip olmaya devam edecektir.

Kur'an'ın ahlâk anlayışının öngördüğü böyle bir iman/inanç-eylem ilişkisinin özellikle modern dönemlerdeki kimi yaklaşımlardan köklü bir şekilde ayrıldığı açıktır. Özellikle modern Batı düşüncesinde dine yönelik eleştirel tutumla birlikte din ve ahlâkın birbirinden ayrı şeyler olduğu düşüncesinin yaygınlaştığı; örneğin dinin öznel/kişisel, ahlâkın ise nesnel/evrensel bir şey olduğu gibi bir düşüncenin egemen olduğu söylenebilir. Bunun önemli bir nedeni özellikle modern dönemlerde Hıristiyanlığın inanç esasları konusunda duyulan epistemik güvensizlik veya şüpheler olmuştur. Voltaire'in ahlâkın, doğru veya yanlış olabilecek bir teolojik öğretime farklı olduğunu; örneğin, bir kimsenin ahlâklı olmasının Kutsal Ruh'un Baba'dan mı yoksa Baba ve Oğul'dan mı çıktığı şeklindeki bir inanca bağlı olmadığı şeklindeki düşünceleri bunun iyi bir örneği gibi durmaktadır.⁵ Ancak burada reddedilen şeyin doğrudan bizzat din olmaktan ziyade yanlış, yani hurafelere dayalı belli bir din anlayışı (teoloji) olduğu gözden kaçırılmamalıdır, çünkü Voltaire'in de din ile ahlâkın birbirinden ayrılmasını en azından pragmatik açıdan doğru bulmadığı, ateizmin Tanrı'dan koparılmış bir ahlâkla ortaya çıkan boşluğu doldurmayacağı düşüncesinde olduğunu belirtmek gerekir.⁶ Muhtemelen bu bağlamda ahlâkın otonom olduğunu ve bu sebeple dine/Tanrı'ya dayandırılmayacağını açık

Kur'an'a göre, her şeyin nihaî kaynağı Allah olduğundan, dolayısıyla ahlâkın da O'ndan bağımsız, kendinde bir amaç olarak tasavvur edilmesi söz konusu olamayacağı için bir eylemin ahlâkî olması onun Allah için yapılmış olması birbirinden ayrı düşünülemez.

bir şekilde dile getiren Kant'tır. Kant, Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi unsurları öngörmeyen ahlâk metafiziği açısından pratik düzlemde kaçınılmaz olduğunu düşünmekle birlikte ahlâkî dine veya Tanrı'ya dayandırmaz; bunu ahlâkın veya ahlâklı olmanın bir koşulu olarak da görmez. Metafiziksel bir varsayım (postüla) olarak Tanrı'nın varlığı sadece 'en iyi'nin gerçekleşmesi umudunun bir hayal ya da fantezi olarak kalmaması için öngörülmüştür. Dolayısıyla bir eylemin ahlâkî olması Tanrı için yapılmış olmasına bağlı olmadığı gibi, tam tersine böyle bir şey onun ahlâkî olmasıyla da çelişir. Böylece, Kant için, ahlaktan hareket ederek Tanrı'nın varlığını öngörmek bir anlamda kaçınılmaz olsa da bu ahlâk yasasının Tanrı'nın varlığını gerektirdiği veya ahlâklı olmak için Tanrı'nın varlığına inanmanın gerekli olduğu gibi bir sonucu doğurmaz. Kant'ın anlayışı böylece ahlâk metafiziğine dayandırılmış bir iman anlayışını teorik (bilgisel) değil, pratik bir düzlemde gerekçelendirme yoluna gitse

Ahlâkın otonom olduğunu ve bu sebeple dine/Tanrı'ya dayandırılmayacağını açık bir şekilde dile getiren Kant'tır. Kant, Tanrı'nın varlığı gibi, ahlâk metafiziği açısından bir takım metafiziksel unsurları öngörmenin pratik düzlemde kaçınılmaz olduğunu düşünmekle birlikte ahlâkı dine veya Tanrı'ya dayandırmaz, dolayısıyla bunu ahlâklı olmanın bir koşulu olarak da görmez.

de imanı ahlâkın temelinde değil, ahlâkı imanın temelinde koymaya çalışır.⁷

Dinden veya Tanrı'dan bağımsız bir ahlâkın ne ölçüde mümkün ve etkin olabileceği başlı başına ele alınması gereken bir konudur. Burada bu tartışmaya girmeksizin ahlâkın aklın bir gereği olduğu veya kimi ahlâkî doğruların akılla bilinebileceği düşüncesinin kendi başına ahlâkın Tanrı'dan bağımsız olduğu gibi bir sonuca varmak için yeterli olmadığını ifade etmek gerekir. Öyle ki ahlâkî bir takım doğruları vahiyden bağımsız bir şekilde bilinebileceği düşüncesinden zaman zaman ahlâkın dinden/

Tanrı'dan bağımsız olduğu gibi bir sonuca varıldığını gözlemlemek mümkündür. Böyle bir çıkarımın doğru olmadığını görmek zor olmasa gerektir. Bazı ahlâkî doğruların vahiyden bağımsız bir şekilde bilinmesi ne ahlâkın Tanrı'dan bağımsız olduğunu ne de insanın böyle bir epistemik erişiminin Tanrı tarafından nedenlenmediği gibi bir sonuç doğurur. Aksine Tanrı ahlâkın, ahlâkî bir eylemin önkoşulu olduğu halde kişinin bunu bilmemesi (bunun farkında olmaması) pekâlâ mümkündür. Nasıl ki vahiy olmaksızın dış dünyanın bilgisine sahip olmamız dünyanın (Tanrı tarafından) yaratılmadığı gibi bir sonuç doğurmuyorsa aynı şekilde ahlâkî bir takım doğruların vahiyden bağımsız bir şekilde bilinmesi ahlâkın Tanrı'ya dayanmadığı (onu öngörmediği) anlamına gelmez.

Genel olarak bakıldığında bireysel ve toplumsal açıdan kaçınılmaz olan ahlâkî değerleri realist bir din veya metafizik öngörmeden açıklama çabasının indirgemeci yaklaşımların temel karakterini teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Modern dönemlerde metafiziksel doğruluk iddialarının bilişsel bir düzlemde dışlanışına bağlı olarak ahlak metafiziği epistemik bir zeminden yoksun bir şekilde tasavvur edilmeye ve zaman zaman doğrudan metafizikten yoksun bir ahlâk anlayışı savunulmaya çalışılmıştır. Realist bir metafiziğe dayanmayan bir ahlâk anlayışının ise ne ölçüde açıklayıcı ve etkin olabileceği bir yana, bir tür indirge-

mecilikle neticeleneceğini tahmin etmek zor değildir. Ahlâkın nesnel/ evrensel bir geçerliliğe, ahlâkî önermelerin bilişsel bir değere sahip olabilmesi önemli ölçüde realist bir ahlâk metafiziğine, böyle bir metafiziğin imkânına bağlı olacaktır. Kanımca bu, ahlâkın metafizikten, metafiziğin ise dinden ayrı düşünülmeceği noktasında önemli bir gerekçedir ve Kur'an'ın sunduğu çerçevenin bu bağlamda düşünülmesi gerekir. Maalesef son dönemlerde realist bir ahlâkın anlayışı için kaçınılmaz görünen böyle bir metafizik/ dinî boyut kozmopolit bir metafizik veya din anlayışıyla bir şekilde aşmaya çalışılmaktadır. Örneğin günümüzde sıkça dile getirilen 'küresel ahlâk' anlayışı buna örnek verilebilir. Küresel barış için dinleri genel geçer bir takım ahlâkî ilkeler/ doğrular etrafında bir araya getirmeye çalışan böyle bir yaklaşım ne yazık ki dinlerin inanç esaslarına bağlı olarak ileri sürdükleri metafiziksel doğruluk iddialarını ikinci plana iterek önemsizleştirme yoluna gitmektedir. Oysa realist bir açıdan bakıldığında bir dinin inanç metafiziği ile ahlâk metafiziğini birbirinden ayırmak söz konusu olamayacağı gibi, bu inançların bilişsel değeri öngörülen ahlâk açısından hayatî bir önem sahiptir.⁸ Dolayısıyla bir dinin iman anlayışını/ inanç esaslarını dikkate almadan ahlâkî değerlerini benimsemenin ne ölçüde mümkün olduğu sorusu bir yana, bu değerleri kozmopolit bir yapının bir unsuru haline getirmek ahlâkı dinden ayırmanın dolaylı bir yolu olarak görülebilir.

Dipnotlar

- 1 Kur'an'ın bir eylemin değerini imana dayandırdığını birçok ayette dile getirilen "iman" ve "salih amel" kavramları arasında kurduğu sıkı ilişkiyle açıklamak mümkündür. Bu kavramlara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Toshihiko Izutsu, Ethico-Religious Concepts in the Qur'an, Canada: McGill-Queens University Press, 2002, s. 204 vd. Yine bkz. Mehmet Soysaldı, "Asr Suresi Bağlamında Salih Amel", <http://web.firat.edu.tr/msoysaldi/salihamel.pdf>. Erişim tarihi: 06.11.2017.
- 2 Bu konudaki tartışmalar ve değerlendirme için bkz. Mehmet Sait Reçber, "Tanrı ve Ahlâkî Doğruların Zorunluluğu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIV (2003), s. 135-160.
- 3 Bu konuda bkz. Mehmet Sait Reçber "Kur'an ve Ahlâk Metafiziği", IX. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Ahlakî Değerler, Ankara: Fecr Yayınları, 2007, s. 53-67.
- 4 İman ve ahlâk ilişkisine dair kapsamlı bazı çalışmalar için bkz. İlhami Güler, İman Ahlâk İlişkisi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003; Ömer Aydın, Kur'an-ı Kerim'de İman-Ahlak İlişkisi, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.
- 5 Voltaire, Toleration and Other Essays, İng. çev. J. McCabe, New York: G. P. Putnam's Sons, 1912. s. 96.
- 6 Bu konuda bkz. James M. Byrne, Religion and the Enlightenment: From Descartes to Kant, Westminster: John Knox Press, 1997, s. 126-129.
- 7 Kant'ın bu düşünceleri için bkz. Immanuel Kant, Critique of Pure Reason, İng. Çev. Paul Guyer, A. W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, A819/B847; Foundations of the Metaphysics of Morals, İng. çev. L. W. Beck, New York: Macmillan, 1959, s. 29-31; Kant, I. (1956). Critique of Practical Reason, İng. çev. L. W. Beck, New York: Macmillan, 1956, s. 130-127.

Ahlâkî doğruların bilgisi konusunda mutlak bilginin Allah'a mahsus olduğunu öngören Kur'an aynı şekilde insanların sınırlı da olsa iyi ve kötünün bilgisine erişiminin olduğunu yadsımaz. Dolayısıyla bu noktada karşı karşıya kalınabilecek bir değişkenlik veya görecelik ahlâkî doğruların tabiatından değil, insanın bu konudaki yanılabilirliği ve bilgisinin sınırlılığından kaynaklanır.

- 8 Küresel ahlâk anlayışına ilişkin böyle bir eleştirel yaklaşım için bkz. Taha Abderrahman, "A Global Ethic: Its Scope and Limits", Tabah Paper Series, Number 1, Abu Dhabi, UAE: Tabah Foundation, 2008, s. 1-17.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Hitit Ünv. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an ve İnanç

(İtikâd)

KUR'AN AÇISINDAN AKIL,
VAHİY VE TESLİMİYET

“ Tarih boyunca gönderilen bütün vahiylerin ortak amacı, doğru inanç tarzını insana öğretmektir. Aslında ilahî vahiyler, insana hiç bilmediği bir şeyi öğretmeye çalışmaz. Aksine insanın fitratında bulunan doğal bir eğilimi, doğru ve açık temellendirmelerle yönetmeyi hedeflemektedir. ”

İman, Akıl, Teslimiyet

Türkçe'de inanç olarak ifade edilen kavram İslamî literatürde imân ve itikâd kelimeleriyle dile getirilmiştir. İnanç kavramı ise bazı Türkçe sözlüklerde 'güçlü inanç, inak, dogma' olarak tanımlanmaktadır. Kavramın karşılığı olarak verilen dogma, Kur'an'da temellendirilen iman terimini doğru ifade etmemektedir.

Tarih boyunca gönderilen bütün vahiylerin ortak amacı, doğru inanç tarzını insana öğretmektir. Aslında ilahî vahiyler, insana hiç bilmediği bir şeyi öğretmeye çalışmaz. Aksine insanın fitratında bulunan doğal bir eğilimi, doğru ve açık temellendirmelerle yönetmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan vahyin diğer bir adı da hatırlatma (zikr') olması çok anlamlıdır. Hayatın akışının, arzuların, zamanın ya da mekânın insana unutturduğu temel gerçekleri insana hatırlatmayı amaçlayan vahiy, bir eğitim süreci olarak da anlaşılabilir. Bu durumda Allah, alemlerin ve insanı Rabbi yani terbiye edicisi sıfatıyla öne çıkar.

Eğitim süreçlerini göz önünde bulundurursak, yapılan işin bireye bilgi ve beceri kazandırmakla sınırlı olmadığını bunların yanında onda sağlıklı bir kişilik oluşturmayı hedeflediğini de vurgulamak gerekir. Benzer şekilde Kur'an'ın temel amacı insana bilgi vermek değil onda

bilinç inşa etmektir. Kur'an'ın insana dair bu temel hedefini fark eden Müslüman alim ve filozoflar, Kur'an öğretisine dayalı bir ahlak eğitim modeli geliştirmeye çalışmışlar ve insanın hakikat yolculuğunu kavramsallaştırmaya gayret etmişlerdir.

İman, insana ait tek yönlü bir epistemolojik ve ahlakî ilişkidir. Bilgiye ve sağduyuya dayalıdır. İnsanın, Tanrı'yı bilme, tanıma ve O'nu tasdik etme sürecidir. İmanın yeri, yuvası, yeşerdiği ve geliştiği ortam kalp, gönül yani insanın iç dünyasıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın tanımlamasıyla iman, insanın içe doğru derinleşmesini gerektirir. Manevî tecrübe adı verilen şey; tefekkür, taakkul, tekakkuh, tedebbür, ibret, nazar ile oluşur. Pek çok ayette iman süreci, akletmeye dayalı olarak anlatılmıştır. Bazı yanlış yaklaşımlarda öne sürülen salt duygu ve coşku merkezli bir manevî tecrübe, Kur'an'da anlatılan iman tecrübesini tam olarak karşılamamaktadır.

Akletmek, nazar etmek ve ibret almak, insanın iç dünyasını ve dışardaki alemleri gözlemlemesini ve anlamaya çalışmasını gerektirmektedir. İnsanın içe kapanması ve dış alemle ilişkisini kesmesi tarzında bir ruhbanlık hayatı, Kur'an'dan çıkarılabilir bir sonuç değildir. Kur'an'da şöyle buyrulur:

“Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve ken-

di nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?” (41/Fussilet, 53)

Bu ve benzeri pek çok ayetin ve Müslüman geleneğinin akılcı ekolünün etkisiyle gelişen iman tasavvuru, Müslümanları daima dışa açık ve iletişimi arzulayan bir din anlayışına sevk etmiştir. Zamanın ve mekânın neresinde yaşarsa yaşasın genel olarak Müslümanlar, iman ve varlık konusunda konuşmaya istekli bir tutum içinde olmuşlardır. Çünkü Kur'an iman tartışılmaz hakkında konuşulamaz bir dogma olarak sunmamış, aksine akledilebilir, düşünülebilir ve konuşabilir bir tecrübe olarak sunmuştur. Ayrıca Allah, sadece belirli bir topluluğun değil tüm insanlığın kurtuluşu ve selameti ile ilgilenmiş, vahyini de bu doğrultuda ve içerikte göndermiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın ortaya koyduğu insan ve hakikat anlayışı, insanlarla iman ve hakikat konusunda ortak noktalar bulmak üzere çalışmayı ve fikir üretmeyi bir görev olarak belirlemiştir.

İslam dini, kendini aklın denetiminden uzak tutmaya çalışan bir dogma önermemektedir. Aksine her fırsatta farklı düşünenleri kanıtlar/deliler ortaya koymaya davet etmiş, Müslümanların da Allah'ın yoluna hikmet ve güzel öğütle çağrılarını, inkârcılarla en güzel şekilde mücadele etmelerini (cidâl) istemiştir.²

Allah'ın ve İnsanın Mü'min Olması

Kur'an'da mü'min kavramı bir sıfat olarak hem Allah'a³ hem de insana nispet edilerek kullanılmıştır. Allah'ın mü'min olması ne demektir? İslam alimleri arasında kabul gören yaygın görüşe göre Allah'ın mü'min olması, O'nun güven vermesi, barış ve esenliğin kaynağı olmasıdır.

İnsan için hayattaki en temel ve büyük soru, varlığın kaynağı ve sonunun ne olduğudur. Bu temel soru cevaplanmaksızın insanın hayattaki davranışları ve düşünceleri daima bir belirsizlik, şüphe ve boşluk içinde kalacaktır. Evrenin yaratıcısına iman etmek, O'nun varlığını kabul etmek insandaki varoluşsal huzursuzluğu giderir, onda bir anlam, güven ve dayanak oluşturur.

"Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur." (13/Ra'd, 28) Bu ayeti insanın anlam ve değer arayışı bağlamında yeniden okumak mümkündür. Bu okuma sonucunda, Tanrı düşüncesinin ve O'na yönelmenin insanı, zihinsel ve duygusal bir dinginliğe, varlıkla barışmaya götürdüğü söylenebilir.

İnsan zihinsel yeteneklerini kullanarak metafizik çıkarımlarda bulunabilir. Nitekim metafizik konularda çok ileri düzeyde kavram ve düşünceler üretmeyi başarmış filozoflar vardır. Bunlardan bir kısmı Tanrı, ahlâk, hayatın anlamı, ölüm, mutluluk ve ahiret gibi dinî ve ahlakî kavramlar hakkında temellendirmelerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte

ne kadar parlak ve güçlü görünürse görünsün bu düşünceler, sonuçta insan zihninin birer bulgusu ve inşası olarak kalacak; diğer zihinlerin karşıt eleştirilerine açık olacaktır. Sözelimi ahirette hesap verme konusunda pek çok tecrübî ve zihinsel delil ileri sürülebilir. Bunlar birer zan, tahmin ve temenni statüsünde birer düşünsel ürün statüsünde yer alçak ve gerçekleşip gerçekleşmeyeceği daima bir soru ve belirsizlik içinde kalacaktır. Bu konudaki belirsizliği ortadan kaldıracak olan yegâne şey, dünya dışından gelen metafizik bir delildir. İnsanda yakîn oluşturan şey, Allah'ın bildirmesidir. Allah'ın hatırlatması, bildirmesi ve vahyi insanda bir kesinlik ve güvenlik duygusu oluşturacaktır. Bununla birlikte yaratıcının doğru tanınması en ikinci aşamada en temel sorun olarak karşımıza çıkar. Zira insanların tarih boyunca içine düştükleri en yaygın hata, Allah'ı gereği tanıyamamaktır. Kur'an'da bu gibi soruna şu şekilde dikkat çekilmiştir.

"Onlar Allah'ı gereği tanıyamadılar." (22/Hacc, 74; 39/Zümer, 67) bu açıdan Kur'an'ın gönderiliş amaçlarından biri insanlara Allah'ı doğru bir şekilde tanıtmaktır. Kur'an'ın da defalarca vurguladığı gibi temel sorun, ateizm ya da materyalizmden değil şirktir. İlahî vahiylerin mücadelesi tevhid inancını yenilemek, vurgulamak, zamanla çarpıtılmış sahih inancı hatırlatmaktır.

Allah, doğru bilgiyi kelim/söz olarak insana sunmaktadır. Kelim, Allah'ın bizzat kendisi olmayıp O'nun doğrudan ya da melek aracılığıyla peygamberine bildirdiği

sözüdür. İlahî vahyin en temel konusu olan tevhid ilkesi, yüce Allah'ı insanlara tanıtmaktadır. Kur'an'ın bu hedefini doğru anlayan Müslüman alimler ve düşünürler, tevhid ilkesini açıklarken sadece Allah'ın varlığı ve birliği konusu ile ilgilenmemişler bunun yanında O'nun alem ve insanla ilişkilerini yansıtan isim, sıfat ve fiillerini de açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre Allah sadece var olan (mevcut) bir varlık değil aynı zamanda fail ve eylem sahibidir. İnsanın Allah'a iman etmesi, O'nun var ve bir olduğundan daha fazlasını şahitlik etmesini gerektirmektedir. İbadet ve övgüye layık olan yegane varlığın O olduğunu, O'nun insana ve aleme lütfuyla, hikmete ve merhametiyle muamele ettiğini, ne bu dünyada ne de ahirette kullarına asla haksızlık etmediğini/etmeyeceğini, ahirette mutlak anlamda yargılamanın gerçekleşeceğini, herkesin yaptıklarının karşılığını göreceğini kabul etmesini içermektedir. Tüm bu işler, yüce Allah'ın adil, hikmetli, kudretli olmasının sonucudur. Şu halde Allah'a iman etmek, temelde O'na güvenmek anlamına gelmektedir.

Evrenin yaratıcısını doğru tanımak ve O'na iman etmek ne kadar önemli ve gerekli ise, O'nu yanlış tasavvur etmek de bir o kadar yanlış ve tehlikelidir. Tehlike insanın doğru yolda ve Allah'ın razı olduğu çizgide yürüdüğünü sanmasına rağmen, kendisini helak ve azaba götüreceği bir yolda yürümesidir. Allah, hiçbir şeye muhtaç olmayan, eksikliklerden münezze ve yücedir. Allah'ı yanlış tanımanın zararlı sonuçlarını

yaşayacak olan insandır. Pek çok grup, topluluk ve kavim doğru yolda olduğu yanlışlaması içinde ömür sürmekte ve işin acı tarafı, bu yanlış inancını sonraki kuşaklara değerli ve korunması gereken bir miras olarak bırakmasıdır.

Kuran'da insanın, yanlış ve temelsiz düşüncelerle kendini aldatması durumuna dikkat çekilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *"Şüphesiz bu (İslâm) tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının. (İnsanlar ise, din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir."* (23/ Mü'minûn, 52, 53)

Allah tasavvurunun insan üzerindeki en büyük etkisi, insanın zihninde bir emniyet ve güven oluşturmasıdır. Yüce Allah'ın el-Mü'min olmasını anlamı insan hayatında somut karşılığını böylece bulmuş olmaktadır. Kur'an'da Allah'a nispet edilen her sıfat/isim ve fiil, insanın zihninde yaratıcısına dair güçlü bir algı inşa etmektedir. Allah-insan, Allah-alem ve insan-alem ilişkilerinin nasıl anlaşılması ve düzenlenmesi gerektiğini öğretmektedir. Böylece insanda metafizik bir bilginin yanında bir de ahlakî bilinç oluşmaktadır.

Bilinç insanı içe kapalı bir hayat yaşamaktan kurtarmakta ve onu çevresiyle ahlakî bir ilişkiler ağı kurmaya teşvik etmektedir. Bu nedenle imanın doğal sonucu

daha doğrusu meyvesi Allah'a ibadet ve salih ameldir. Müslümanlar arasında sonradan siyasî nedenlerle ortaya çıkan iman-amel tartışmaları bağlamında ileri sürülen amelin imandan bir cüz olmadığı düşüncesi, Kur'an'da temellendirilen iman-amel-ahlâk bütünlüğüne çok ta uygun değildir. Zira iman insan hayatında etkin biçimde rol oynamakta ve onu tutarlı bir ahlakî yaşantı geliştirmesini gerektirmektedir.

İman Süreci ve İmanın Bileşenleri

İnsan salt akıl ve nazar varlığı değildir. Onun duyguları, arzuları ve beklentileri vardır. Çoğu zaman insan, arzuları ve duygularının etkisinde kalarak aklın açık hükümlerine muhalefet etmekte ve yanlış davranışlar sergilemektedir. Bu nedenle Kur'an sadece insanın aklına değil aynı zamanda duygularına da seslenir. Böylece insanı iradesini eğitmeyi hedefler. Çünkü irade, aklın ve duyguların bir araya gelerek insanın davranışlarının yönlendirildiği arka planı oluşturmaktadır. Eğer insan iyi, doğru ve güzel olanı isteyen ve bu isteğini iradeye dönüştüren bir düzeye ulaşırsa, haya-

Allah, sadece belirli bir topluluğun değil tüm insanlığın kurtuluşu ve selameti ile ilgilenmiş, vahyini de bu doğrultuda ve içerikte göndermiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın ortaya koyduğu insan ve hakikat anlayışı, insanlarla iman ve hakikat konusunda ortak noktalar bulmak üzere çalışmayı ve fikir üretmeyi bir görev olarak belirlemiştir.

tını doğru ve güzel ahlâklı bir kişi olarak yaşayacaktır.

Bu gerçeğin farkında olan Müslüman düşünürler, iman ile ilgili delilleri burhanî ve hitabî olarak tasnif etmişlerdir. Günümüzde de insanlara İslam imanını anlatmayı görev edinmiş olan kimselerin, insanın ve bu karmaşık yapısal özelliğine dikkat etmeleri ve akli ve duyguları çatıştırmayan aksine bir bütünlük içinde ele alan yaklaşımlar geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

İslam dünyasında aklın kötülendiği ve düşman ilan edildiği söylemlere rastlanmaktadır. Bu yaklaşımlar İslam'ın teslimiyet, Müslümanın da teslim olan birey olduğu tezine dayanarak, insanın iradesini ortadan kaldırmasını Allah'a doğru giden yol-

da bir yöntem olarak öne sürmektedirler. Bu yaklaşım, her defasında akletmeye, ayetler üzerinde düşünmeye çağırarak Kur'an öğretisine ve yöntemine kesinlikle karşıdır. Müslüman neye, nasıl ve nereye kadar teslim olacağını bilen insandır. Müslümanın teslim olması, akli dışlayan değil doğru ve insafli bir akletmenin olağan sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Bu gerçek, sahabenin Kur'an'a ve peygambere bakışı ile kolaylıkla test edilebilir. İslam'ın ilk kurucu nesli sahabe gerek kendi aralarında gerekse Hz. Peygamber ile olan ilişkilerinde kendi irade ve akletmelerini iptal etmemiş, aksine Müslüman olmanın tüm varoluşsal sorumluluğunu üstlenerek her türlü istişarî katkıyı sağlamışlardır.

İman ile ilgili merkezî konuların biri de gayb konusudur. Gayb, inanan bir insan açısından en kritik konudur. Bu kavram doğru anlaşıldığında Mü'minin en güçlü ve anlamlı dayanağıdır. Ancak tarih boyunca en çok yanlış anlaşılan ve kötüye kullanılan kavramların başında gayb gelmektedir. İnanan kitlelerin gayba olan inançları istismar edildiğinde ortaya çarpık ve sapkın dindarlık biçimleri çıkmaktadır. Zira metafizik hakkında ileri sürülen görüşlerin doğrulanması ya da yanlışlanması insanın gücünün dışındadır.

Öncelikle gayba iman etmenin Kur'an ilkesi olduğu bilinmelidir. Pek çok ayette Mü'minlerin özellikleri anlatılırken "Onlar gayba iman ederler." ifadesi kullanılmıştır.⁴ Gayb, insana tevazu telkin eden önemli bir kavramdır. Her şeyi bilmediği, kendi imkânlarıyla da asla öğrenemeyeceği şeyler bulunduğu, varlığı kuşatmasının mümkün olmadığı düşüncesi, insanı başkalarının bilgi ve tecrübesine açık hale getirir. Evrenin yaratıcısı olan Allah, yarattığı

varlıkları en ince ayrıntılarına kadar bilmekte ve gözetlemektedir. Şu halde insan

Gayba iman etmek Mü'minleri, gayb adına söylenen yalanlara ve uydurulan efsanelere açık hale getirmemelidir. Tarih boyunca doğru yoldan uzaklaşmış olan topluluklar, gayb hakkında uydurdukları asılsız düşünce ve inançların kurbanı olmuşlardır. Örneğin Yahudiler indirilen kutsal kitabı değiştirip elleriyle yazdıkları kitabın Allah katından geldiğini, kendilerinin seçilmiş bir topluluk olduğunu, Allah'ın kendilerine diğer insanlardan daha çok değer verdiğini, ahirette ise özel bir muamele göreceklerini, ceza çekseler bile bunun çok sınırlı olacağını ileri sürmüşlerdir.⁵ Onların bu iddia ve düşünceleri, temelde gayba yönelik zanları üzerine kurulmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bir düşünceye yönelik aşırı bağlanma ve iman, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde insanları metafizik kurgular üretmeye yönlendirmektedir. Hakikatte ise bunun adı yalandan başka bir şey değildir. Üstelik yalana yüce Allah'ına adı karıştırıldığı ve karşı konulamaz bir inanca dönüştürüldüğü için suçun ağırlığı daha da artmaktadır. Kur'an'da bu tutum insanın haddini aşması ve bilmediği bir konuda konuşması olarak nitelenmiştir: "...Sen onlara de ki: "Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (2/Bakara, 80)

Bir de ahiret ve metafizik ile ilgili olmayıp geçmişte yaşanmış olaylarla ilgili de insanlar kurgular

kurmakta ve gereksiz tartışmalar içine girmektedirler. 'Gayba taş atmak' (recmen bi'l-gayb) olarak nitelenen bu duruma işaret edilen bir ayette şöyle denilmektedir: "(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma." (18/Kehf, 22)

Sonuç olarak; Allah, ahiret, elçiler, dinî kavram ve değerler konusunda insanlığın elinde bulunan yegâne doğru belge Kur'an'dır. Kur'an doğru imanın içeriğini, şeklini ve yöntemini insanlığa öğreten bir kitaptır. Kur'an anlamak ve insanları Kur'an mesajıyla buluşturmak bu açıdan en temel görevdir. Kur'an'ın hayatımız üzerinde gereken etkiyi yapmamasının nedeni, mesaj ile aramıza pek çok aracının girmiş olmasıdır.

İman Allah'ı doğru tanımayı ve takdir etmeyi, O'na güvenmeyi içerir. İman kişinin iç dünyasını, zihnini, duygularını ve iradesini düzenler, onu yeniden inşa eder. Gerçek anlamda iman eden kişiyi sadece bakışları ve öncelikleri değil, davranışları ve hayatı da değiştirir. İnsan kendisini kurtaracak olan şeyin sadece kendi amelleri olduğunu, başka hiçbir gücün kendisine ahirette yardımcı olamayacağını fark eder.

İman, kişinin bireysel sorumluluğunun ağırlığını hissetmesini sağlar ve onu gizli ahlaklı eylemlerde bulunmaya iter. Bu nedenle Kur'an'da iman ve salih amel, mü'minlerin bir özelliği olarak birlikte anılmıştır.

Dipnotlar

- 1 15/Hicr, 9.
- 2 16/Nahl, 125
- 3 59/Haşr, 23
- 4 2/Bakara, 3
- 5 2/Bakara, 79

Bir düşünceye yönelik aşırı bağlanma ve iman, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde insanları metafizik kurgular üretmeye yönlendirmektedir. Hakikatte ise bunun adı yalandan başka bir şey değildir. Üstelik yalana yüce Allah'ına adı karıştırıldığı ve karşı konulamaz bir inanca dönüştürüldüğü için suçun ağırlığı daha da artmaktadır. Kur'an'da bu tutum insanın haddini aşması ve bilmediği bir konuda konuşması olarak nitelenmiştir.

Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Tevhidin Gerçek Anlamı

"Yegane Yaratıcı ve Yönetici"

إِلَهًا مَعًا
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
مُحَمَّدًا رَسُولًا
لِلَّهِ

“

İhlas suresi adeta tevhidin ne olması gerektiğini bildirmenin yanında bu tür yanlışların geçersiz ve batıl olduğunu da ifade etmiştir. Bunu Yüce Allah çok uzun cümlelerle değil, bir satırlık bir bilgi ile ifade etmektedir ki, Kur'an'ın mucizeliği tam da buradan gelmektedir. Buradaki mucize kısa ve öz bir anlatımla büyük hakikatlerin kamil bir şekilde ifade ve izah edilmesidir.

”

Tevhidin Anlam Çerçevesi

Yegane yaratıcı ve yönetici olan Yüce Allah, zaman ve mekan ile sınırlanamayan, sayısal anlamda tanımlanamayan, yegane, tek ve hiçbir şeye ihtiyaç duymayan yüce varlıktır. Diğer bir deyişle o, birleşik olma, mekan tutma, eksik olma, ihtiyaç duyma, gelişme-gerileme, olgunlaşma-noksanlaşma, sınırlı olma, başı ve sonunun bulunması gibi genelde kainata özelde insana ait hiçbir noksanlık özelliği taşımaz. Çünkü O, zat olarak birdir, müteâldir ve her şey O'na muhtaçtır.¹ Onun bölünmesi, parçalanması, kısımlara ayrılması ve yönlerinin bulunması düşünülemez. Çünkü bu gibi hususlar, ancak zaman ve mekan içinde bulunan varlıklar için geçerlidir. Yüce Allah için ne zaman ne de mekan söz konusudur. Dolayısıyla O'nun bir yönde bulunmasından, kısmından, parçasından da söz edilemez. Zira O her şeyden müstağni, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan, aksine her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu bir varlıktır.

Bu yüzden bir amacının olması, bir şeyi hedeflemesi, bir eksikliği gidermeye çalışması, bir şeyi tamamlama gayreti içinde olması gibi insana has özellikler O'nun için düşünülemez. O olgunluğun en yüksek düzeyinde kâmindir. Zira kemâl nitelemesi sadece O'nda anlamını

bulur. İhlâs Sûresi okunduğunda O'nun kemâli ve diğer varlıklardan farkı açıkça görülebilir: *"Allah yegane birdir. O, eksikliği ve noksanı olmayan ve bundan dolayı hiçbir şeye muhtaç bulunmayandır. O ne çocuk sahibidir ne de ana babası bulundur, zaten onlara ihtiyacı da yoktur. Ona denk olabilecek eş, dost ve akraba olması söz konusu değildir"*²

İmam Maturidi, *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde İhlas Sûresinin tefsirinde özetle şu bilgilere yer verir: Yüce Allah, Sûrenin başında (قل) ifadesi ile Peygamberi üzerinden kavmine seslenmeyi tercih etmiştir. Bununla hem Peygamberini taltif etmiş hem de muhataplarının kim olduğunu ima ve işaret etmiştir. Bu sure aynı zamanda müşriklere yönelik bir uyarı ve onların "Allah diyorsun o ne ki?" şeklindeki sorularına sert bir cevaptır. Nitekim cevap O anlamına gelen (هو 7) ile başlıyor. Deyim yerindeyse sizin o dediğiniz Allah birdir. O, aynı zamanda görünmeyen ve insanın beş duyusu ile hissedemeyeceği, ancak aklıyla kavrayabileceği Allah'tır ve O birdir (الله أحد). Bu birlik yegane, müteal yani aşkın, ortağı ve benzeri olmayan anlamındadır. Bundan sonraki bütün kelimeler ve kavramlar bu birliği açıklamak ve pekiştirmek içindir. O Semattir (الصمد). Samet, kendisine dayanılan yegane efendi anlamında olduğu gibi

içi boş olmayan, eksikliği ve gediği bulunmayan anlamındadır. İnsanın içi boştur bu yüzden sürekli yemek ve içmek ister. Bu yüzden her şeye muhtaçtır. İnsanın içi boştur, bu yüzden o boşlukta çocuk meydana gelir ve kendisine benzeyen çocukları olur. Halbuki Allah (لم يلد ولم يولد) ne çocuğu olan ne de anne babası olandır. Çünkü o bunlara muhtaç değildir. Ayrıca çocuk doğduğu anne ve babanın benzeridir. Allah'ın benzerinin olması söz konusu değildir. Öte yandan anne ve babanın olması, kişinin bir başlangıcının, evvelinin bulunduğunu gösterir. Bu ise insanın sonradan olma bir varlık olduğuna işaret eder.

Allah, insanı yaratıp onu kendi haline terk etmiş değildir. Ona verdiği bedenî ve ruhî imkanların yanı sıra yaşaması için mekan kıldığı dünyayı türlü türlü nimetlerle donatmıştır. Gökten yağmurun yağması, yağmurla birlikte yerden çeşit çeşit bitkinin bitmesi, onlarla beslenen hayvanların etlerinden, sütlerinden ve derilerinden insanların istifade etmeleri büyük bir nimettir

Allah için başlangıç ve sonradan olma söz konusu olmadığı gibi, son bulması ve sonunun olması da söz konusu değildir. Allah için anne baba ve çocuk olmadığına göre onun dengi olacak bir eşe de ihtiyacı yoktur (ولم يكن له كفوا أحد). Çünkü eşler birbirinin dengidir ve bir varlığın eşinin olması ona denk bir varlığın olması demektir. Bu yüzden Allah için denginin yani eşinin ve dostunun bulunması söz konusu olamaz.

Bu sure ile müşriklerin zihninde bulunan bütün şirk unsurlarının ve özelliklerinin silinip atılmasının yanında Hıristiyanların zihninde bulunan Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki iddialarına ve Yahudilerin zihninde bulunan bazı peygamberler ait yanlış bilgiye de işaret edilmiştir. Öte yandan müşrikler, melekleri Allah'ın kızları kabul etmek suretiyle Yahudilerin ve Hıristiyanların düştüğü yanlış düşmüşlerdi. İhlas suresi adeta tevhidin ne olması gerektiğini bildirmenin yanında bu tür yanlışların geçersiz ve batıl olduğunu da ifade etmiştir. Bunu Yüce Allah çok uzun cümlelerle değil, bir satırlık bir bilgi ile ifade etmektedir ki, Kur'an'ın mucizeliği tam da buradan gelmektedir. Buradaki mucize kısa ve öz bir anlatımla büyük hakikatlerin kamil bir şekilde ifade ve izah edilmesidir.³

Yegane Yaratıcı ve Yönetici

Allah, hâlık (yaratıcı) sıfatıyla âlemi yaratmış ve rab (yönetici) sıfatıyla O'nun idaresini yürütmektedir. Âlemde var olan her şey O'nun yarattığıdır ve varlığını sür-

dürebilmek için O'nun müdahale ve desteğine ihtiyacı vardır. Hiçbir şey onun bilgi ve iradesi dışında değildir. Kainatta ne olursa bilir, neyin olmasını dilerse o gerçekleşir. Karada, denizde, dağların başında, uzay boşluğunda her nerede olursa olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz; ilminin ve iradesinin dışına çıkamaz. O, büyük bir nesneyi veya olayı bildiği gibi küçük bir nesneyi ve olayı da aynı şekilde bilir. Çünkü O'nun için zaman ve mekan söz konusu değildir, bu yüzden açık-gizli, küçük-büyük, duran-hareket eden arasında O'nun bakımından bir fark yoktur. Yüce Allah'ın bu özelliklerini en çarpıcı şekilde Bakara Sûresi içinde yer alan Ayete'l-Kürsî anlatır: *"Allah, kendisinden başka tanrı olmayandır. O diridir ve her şeyi ikame ve idare edendir. Ne uykuya ne uyuklamaya yenik düşer. Göklerde ve yerde olan her şey O'nun hükmü altındadır. O'nun izni olmaksızın kim bir başkasına arka çıkabilir veya aracılık edebilir? Onların önlerini ve arkalarını/geleceklerini ve geçmişlerini O bilir. O dilemedikçe hiç kimse O'nun bilgisine erişemez. Kürsüsü/kudreti bütün gökleri ve yeri kapsar. Gökleri ve yeri bir düzen içinde tutmak ve idare etmek O'na asla ağır ve zor gelmez. Çünkü O, her türlü eksiklikten uzak ve her şeyin üstündedir."*⁴

*"Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu"*⁵ Allah âlemi yarattı, içinde melekler, cinler ve şeytanlar gibi görünmeyen varlıkların yanı sıra bitkiler, hayvanlar, insanlar gibi görünen varlıklar yarattı. O mülkün sahibi yegane hükümranı olduğundan, âlemi ve içindekileri niçin yarattığını sorma imkanımız olma-

dığı gibi, gerçek anlamda bilme imkanımız da yoktur. Dünyevî haller ve şartlar çerçevesinde O'nun âlemi yaratmasına bir amaç, sebep veya gerektirici neden aramak da aslında doğru değildir. Çünkü Allah, öngörülen veya öngörülecek bir çerçeve içerisine dahil edilemez.⁶ Âlemi ve unsurlarının görünen kısmının mahiyetleri hakkında gözlem ve tecrübelerimizle bilgi sahibi olabiliriz, ancak duyularımızı aşan teknik imkanlarla dahi görme imkanımız dışında olan unsurların mahiyetlerini bilmemiz, ancak Allah'ın bize bildirmesi ile mümkündür. O'nun bildirdiğine göre yarattığı âlem, görünen ile sınırlı değildir, onun görünmeyen bir yanı dahi vardır. İçinde bulunan varlık çeşidi de görünen ile sınırlı değildir. Çünkü âlemde gördüklerimiz kadar görmediklerimizin de var olduğu bilimsel araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Gördüğümüzün dahi görünmeyen tarafı vardır. Sözelimi insanın görünen bedeninin yanında görünmeyen bir ruhu bulunmaktadır. Her şeyin bilgisi, yaratılış hikmeti onun katındadır. Bize bildirdiği kadarını biz bilebiliriz. Çünkü *"Gaybın anahtarları onun katındadır. Onu ancak O bilir. Karadakini ve denizdekini de bilir. Düşen her yaprak ve yerin derinliklerindeki her tane kesinlikle O'nun bilgisi dahilindedir. Yaş ve kuru her şey apaçık bir Kitap'ta kaydedilmiştir. Gece sizi adeta öldürür, gündüz işlediklerinizi de bilir. Sizin için takdir edilen hayat süresi tamam olsun diye sizi uykunuzdan uyandırır. Sonuçta dönüşünüz O'nadır. Dönüp huzura vardığınızda size işlediklerinizin tamamını haber verecektir. O kulları üzerinde yegane*

hükümandır. O size işlerinizi yazıp saklayan hafaza melekleri gönderir. Ölüm vakti geldiğinde gönderdiğimiz ölüm melekleri hayatınızı sonlandırır. Onlar verilen emri, tam yaparlar. Sonra insanlar yegane gerçek dost olan Allah'a döndürülürler. Artık hüküm sadece O'nundur. O'nun adaletinde gecikme olmaz çünkü O hesap görenlerin en hızlısıdır."⁷

En Güzel İsimlerin ve Kemal Sıfatların Sahibi

Kemâl sıfatlar ve en güzel isimler Yüce Allah'a aittir. "O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka tanrı yoktur. Görünmeyeni de, görüneni de bilir. O, rahmândır ve rahîmdir. O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka tanrı yoktur. O, melik, kuddûs, selâm, müheymin, azîz, cebbâr ve mütekebbirdir. Müşriklerin ortak koştuklarından uzaktır. O, hâlık, bârî ve müsavvirdir. En güzel isimler (esmâ-i hüsnâ) O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nu sürekli tesbîh ederler. O azîzdir ve hakîmdir"⁸ Bu âyetler aynı zamanda Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının taalluk ve tecellilerinin yani kainata ve içindekilere yönelik fonksiyonlarının bulunduğunu haber verir. Aksi takdirde Allah'ın anılan isim ve sıfatlarının boş ve muattal olduğu düşüncesi ortaya çıkar ki, bu *tanrılık* özelliğine aykırıdır. Allah'ın cemâl diye ifade edilen rahmet ve bağışlayıcı işlevleri bulunan sıfatlarının yanında celâl diye ifade edilen gazab ve azab edici işlevleri bulunan sıfatları bulunmaktadır. Her iki tür sıfatın da uygun bir işlev mahallinin (mutaallak) bulunması gerekir ki, bu sıfatlar işlevsiz olarak düşünülmesin.

Çünkü âlem ve içindeki bütün varlıklar, O'nun sıfatlarının gereğine göre yaratılmışlardır.⁹ Sözelimi, Allah dünyada kullarına 'rahmân' ismi ile tecelli ederken, ahirette cennetlik kullarına 'rahîm' ismi ile cehennemlik olanlara ise 'müntakim' ismi ile tecelli edecektir. Netice itibarıyla ahiret, Allah'ın rahmet ve adaletinin tecelli edeceği yerdir.¹⁰

Kendisine Yönelinecek Yegane Varlık

Naslarda bildirildiğine göre Allah Teala, kendisini hamd ve tesbîh etmesi için melekleri, insanları ve cinleri yaratmıştır.¹¹ Bu hamd ve tesbîhi, bilhassa insanların ve cinlerin iradeli bir fiil ve tavır olarak yapmalarını dilemiş ve onlara bu imkanı vermiştir.

Allah, hâlık (yaratıcı) sıfatıyla âlemi yaratmış ve rab (yönetici) sıfatıyla O'nun idaresini yürütmektedir. Âlemde var olan her şey O'nun yarattığıdır ve varlığını sürdürürebilmek için O'nun müdahale ve desteğine ihtiyacı vardır. Hiçbir şey onun bilgi ve iradesi dışında değildir.

İmam Matürîdî, Kitabü't-Tevhid'in başında tam da bu çatışma noktasında dikkat çeker ve Allah'ın birliğinin tanınmasının insanlar arasındaki bu çatışmayı bitirecek yegane çare olduğuna işaret eder. Aralarındaki çatışmayı bitiren insanlar, doğal olarak yardımlaşmaya ve birbirine saygı duymaya yöneleceklerdir.

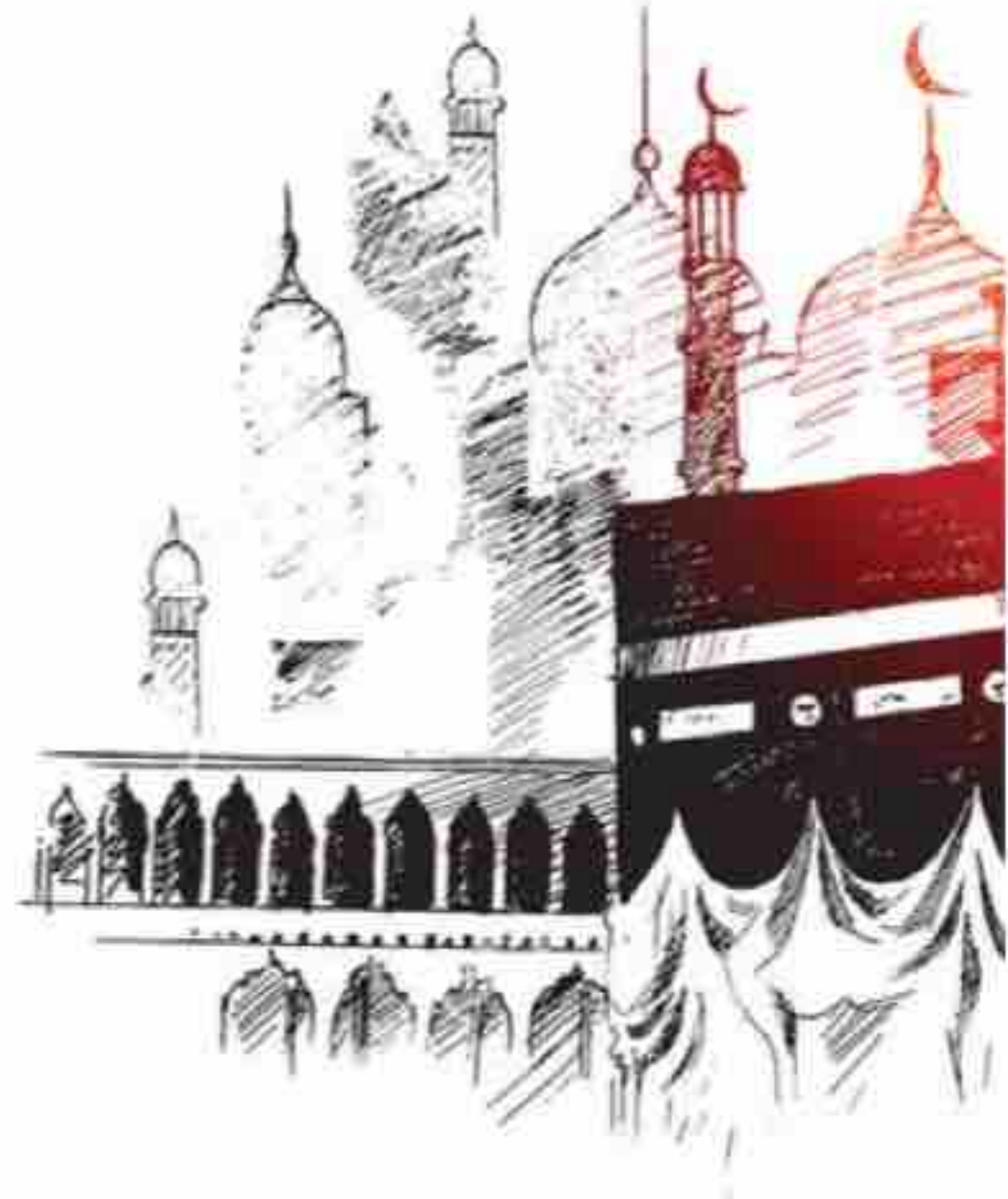
Diğer bir deyişle insan ve cin grubuna, irade yani tercih imkanı vermek suretiyle onların kendi istek ve arzuları ile ve aynı zamanda farklı talep ve teklifleri terk etmek suretiyle Allah'ın kendilerine emrettiği hamd ve tesbîhi yerine getirmelerini dilemiştir. Bu ilahî dilek ve emrin yerine getirilmesi durumunda mükafata nail olacaklarını; getirilmemesi, aykırı talep ve tekliflere yönelmek suretiyle isyana kalkışılması durumunda ise cezaya çarptırılacaklarını daha baştan kendilerine çeşitli yol ve vesilelerle bildirmiştir. Bütün bunları her iki dünyanın yani bütün bir âlemin yegane sahibi sıfatıyla Yüce Allah emretmiştir. Bu yükümlülük altında bulunan insanların ve cinlerin başka bir tanrı edinme gibi şansları olmadığından, bir olan Allah'a boğun eğmeleri kendi lehlerinedir. Aksi takdirde ahirette mükafat yerine cezaya çarptırılmaları kaçınılmazdır. Nitekim Yüce Allah, Fatıha

Sûresinde takdir gününün/ceza zamanının (yevmü'd-dîn) yegane güç ve kudret sahibi olduğunu bildirmekte ve insanların hem yardım istemek hem de ibadet hususunda sadece kendisine yönelmesini emretmektedir. Bu onlar için tek yoldur, bunun dışına çıkmış olmaları halinde O'nun gazabına uğramaları kaçınılmazdır.¹² Zaten Allah, ilk inzâl buyurduğu ayetlerde *yaratıcı* ve *rab* sıfatlarını öne çıkarır.¹³ Bütün âlemi ve içindekilerin yaratıcısı olanın, aynı zamanda bunları sevk ve idare edenin, insanın fiil ve tavırlarına göre değerlendirerek haklarında karar verenin Allah olması akla ve gidişata uygun olmalıdır. Çünkü "O, kulların üzerinde yegâne hükmedicidir."¹⁴

Muamelesinde Adalet ve Hikmet Sahibi

Gerçek anlamda gücü elinde bulunduran Allah'ın, iradeli varlıklar olarak yarattığı insan ve cinlere yönelik sevk ve idaresinin, adalet ve hikmete uygun olması da bir gerekliliktir. Çünkü iradeli varlıklar, kendilerine yönelik bir muamele hakkı olup olmadığı konusunda sorgularlar ve yine kendilerine yönelik bir muamele karşısında da tatmin olmak isterler. Nitekim Yüce Allah'ın, "*Rabbin ademoğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı, onları kendilerine şahit kıldı ve 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' dedi. Onlar da 'evet, şahidiz' dediler. Kıyamet günü biz bundan habersizdik demeyiniz*"¹⁵ ayetinin son kısmında insanları tatmin etmek ve inandırmak için kendilerini kendilerine şahit kılması söz konusudur. Öte yandan Hz. İbrahim'in yeniden

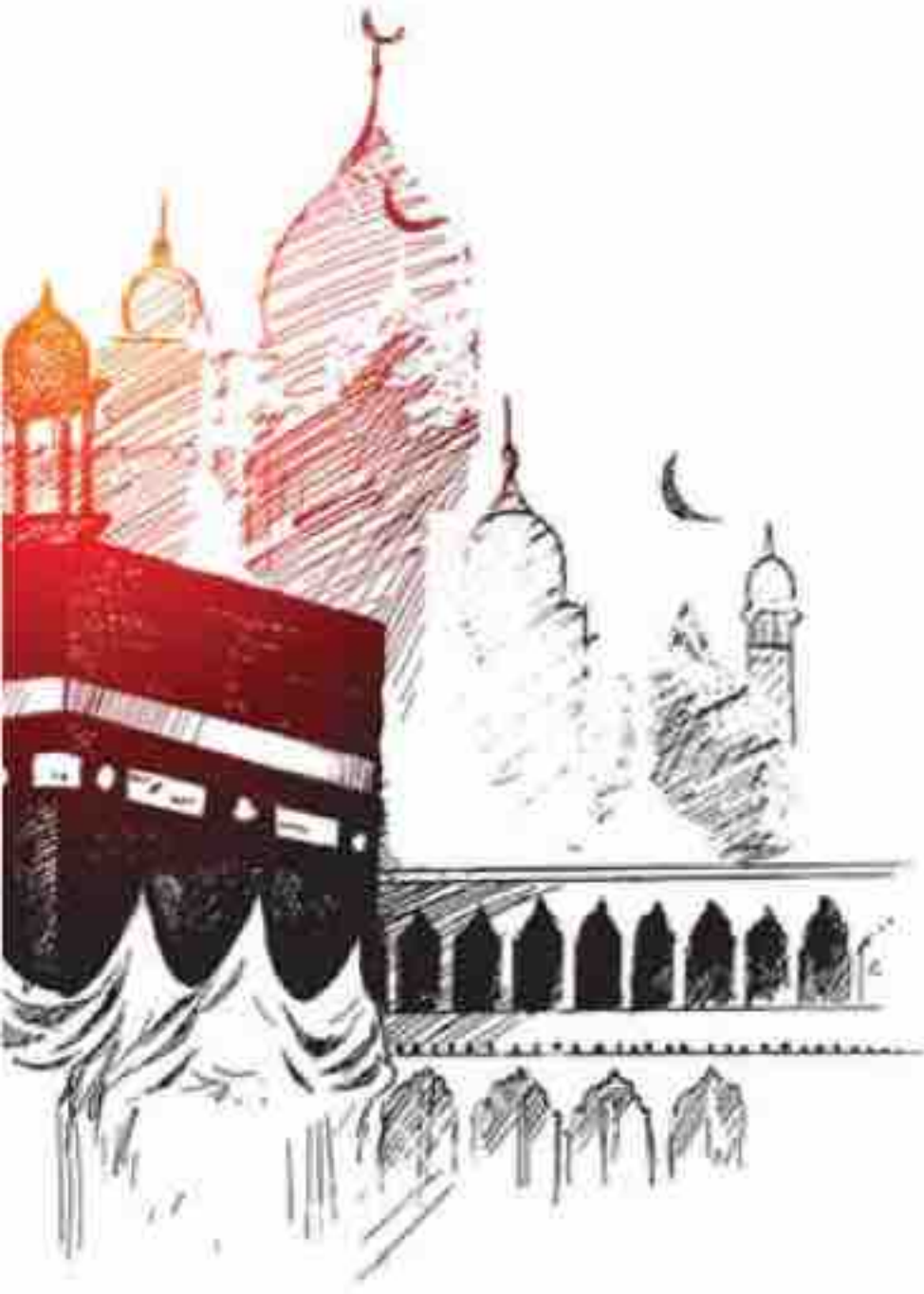
yaratılışı merak etmesi ve tatmin olmak için bunun nasıl gerçekleştiğini Allah'tan göstermesini istemesine olumlu cevap verilmesi de, bu tespiti doğrulamaktadır.¹⁶ Allah'ın adalet ve hikmeti, O'nun yegane hükümlerinin ayrılmaz özelliğidir. Çünkü Allah helâk olanın ve olmayanın, yaşayanın ve ölenin kendisini tatmin edecek, içinde bir ukde bırakmayacak bir delilinin

elinde bulunmasını dilemiştir. Kişinin kendinden bir delil uydurması yani bahanelere yönelmesi de söz konusu değildir, çünkü Allah her şeyi işitendir ve görendir.¹⁷ Öte yandan Allah, zerre miktarı bile zulüm ve haksızlık yapmayacağını kullarına deklare etmiştir.¹⁸

Allah, insanı yaratıp onu kendi haline terk etmiş değildir. Ona verdiği bedenî ve ruhî imkanların

yanı sıra yaşaması için mekan kıldığı dünyayı türlü türlü nimetlerle donatmıştır. Gökten yağmurun yağması, yağmurla birlikte yerden çeşit çeşit bitkinin bitmesi, onlarla beslenen hayvanların etlerinden, sütlerinden ve derilerinden insanların istifa etmeleri büyük bir nimettir. Bu nimetin karşılığının ne olduğunu da gönderdiği peygamberler vasıtasıyla bildirmiş, ebedî

ve zahmetsiz bir nimete erişmesinin yollarını göstermiştir. Bu ebedî ve zahmetsiz nimetin bulunduğu yer ahiret hayatıdır. Ancak insan, ilahî tavsiye ve telkinin zıddına hareket eder ve doğru yoldan saparsa Allah'ın mümin ve itaatkar kulları için hazırladığı ebedî nimet yurdu olan cennetten mahrum olacağı gibi, yine Yüce Allah'ın kafirler için hazırladığı ebedî azap yurdu-

na mahkum kılınması sonucu ilahî gazaba ve azaba uğraması da söz konusudur.¹⁹

Sonuç: İnsan ve Toplum Bakımından Tevhid

Tarihteki ve günümüzdeki toplumlara baktığımızda; Allah'ı tanımayan, eksik tanıyan veya tanıdığı halde isyan eden insan, aynı zamanda diğer insanlarla çatışma ve çekişme içerisine girdiği görülür. Çünkü Allah'ı tanımayan veya isyan eden bir varlığın kendisi gibi olan insanları tanıması söz konusu değildir. İmam Matüridî, *Kitabü't-Tevhid*'in başında tam da bu çatışma noktasında dikkat çeker ve Allah'ın birliğinin tanınmasının insanlar arasındaki bu çatışmayı bitirecek yegane çare olduğuna işaret eder. Aralarındaki çatışmayı bitiren insanlar, doğal olarak yardımlaşmaya ve birbirine saygı duymaya yöneleceklerdir. Ancak bu yardımlaşmaya yönelmesi için ilahi kaynaktan gelen bir kurallar bütününe ihtiyaç vardır. İşte bu kurallar bütünü Allah'ın peygamber aracılığı ile gönderdiği ilahi dinlerdir. Bu hususa ünlü kelim bilgini Şehristani şöylece dikkat çeker: İnsan, düzen ve huzur içerisindeki bir toplumda yaşamaya muhtaçtır. Ancak söz konusu toplum, yardımlaşma ve çatışma (تعاون وتمايع) armonisi içerisinde kurulur ve devam eder. Toplum içinde oluşan anılan yardımlaşma ve çatışmanın sınırlarının belirlenmesi, ya toplumsal uzlaşma veya dışarıdan ilahî kaynakça edilecek bir kurallar bütünü ile mümkündür. Her insan tekinin ilahî vahiy alması veya kendi kendine dinî kurallar oluşturması

hususunda vakıa olarak yeterli ve yetkin olamayacağından toplumsal düzeni ve huzuru sağlayacak peygamberler aracılığı ile Yüce Allah'ın gönderdiği kurallara yani dine ihtiyaç bulunduğu açıktır.²⁰ Vesselâm...

Dipnotlar

- 1 Mâtüridî, *Kitabü't-tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara 2003, s. 187.
- 2 el-İhlâs 112/1-4
- 3 bk. Matüridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu, İstanbul 2010, XVII, 369-383.
- 4 el-Bakara 2/255
- 5 Buhârî, "Bed'ü'l-Halk" 1; "Tevhîd" 22; "Megâzî" 67, 84; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 171. Ayr. bk. İbn Teymiyye, *Şerhu Hadîsi İmrân b. Husayn, Mecmuatü'r-Resâil İbn Teymiyye*, Riyâd 1999, XX, 238-267.
- 6 Bâkılânî, *et-Tevhîd*, nşr. İmadüddîn Ahmed Haydar, Beyrut 1407/1987, s. 50-52.
- 7 el-En'âm 6/60-62.
- 8 el-Haşr 59/22-24
- 9 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim mine'l-kavâsim*, Ammar Talibî, *Arâu Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Kelâmiyye*, Cezair ts. eş-Şirketü'l-Vataniyye., II, 189; Muhyiddîn İbn 'Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, nşr. Osman Yahya, Beyrût 1405/1985, II, 229; Muhyiddîn İbn Arabî, *Fûsûsü'l-hikem*, nşr. Ebu'l-Ala el-Affî, Beyrut 1400/1980, s. 112, 119; Çağfer Karadaş, *İbn Arabî'nin İtikadî Görüşleri*, İstanbul 1997, s. 156-158.
- 10 bk. el-Enbiyâ 21/47; Fussilet 41/8, 46; İnşikak 84/25; ayr. bk. Râgib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, İstanbul 1986, s. 279 ('raha-me' md.).
- 11 el-Bakara 2/30.
- 12 el-Fatiha 1/1-7
- 13 el-Alak 96/1.
- 14 el-En'âm 6/18, 61.
- 15 el-A'raf 7/172
- 16 el-Bakara 2/260.
- 17 bk. el-Enfal 8/42.
- 18 bk. en-Nisâ 4/40; ez-Zilzâl 99/7-8.
- 19 bk. en-Nebe' 78/1-40.
- 20 Şehristanî, *Nihayetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 11425/2004, s. 238.

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
Yıldırım Beyazıt Ün. İslami İlimler Fak.
Öğretim Üyesi

Kur'an'da Amel

Fotoğraf: Çetin KAYA

Bir insanın Allah'ın çağrısına verdiği ilk olumlu cevap imandır; onun ardından yapılması istenen bir takım davranışları ve işleri yerine getirmektir; sonra yapılmaması istenen şeylerden kaçmak veya onları terk etmektir. Din dediğimiz olgu, işte bu eylemlerin tamamından oluşmaktadır.

I. Bir Varoluş Biçimi Olarak Amel

Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği din, hem bireysel hem de toplumsal yapıp-etmeleri ön plana çıkarır. İslam'ı, diğer dinlerden ayıran en temel özellik de budur. Kur'an'ı bu nazarla tetkik ettiğimizde, onun insanın faaliyet alanını oldukça geniş bir çerçevede değerlendirdiğini görürüz. İman ile başlayan faaliyetler, diğer varlıklarla olan ilişkiye kadar uzanır. İnsandan sadır olan bütün bu yapıp-etmeler *amel* kelimesi altında toplanır.

Amel, hem Arapça'da hem de Türkçe'de 'yapılan iş, fiil, edim, eylem, davranış, çaba, çalışma' anlamında kullanılır. Eylem hali olarak da 'bir iş yapma, fiil ortaya koyma, davranış sergileme, çaba gösterme, çalışma yapma' manasına gelir.¹ Arapça'daki *fiil* kelimesi ile *amel* kelimesinin barındırdığı anlam arasında ince bir fark vardır. *Fiil*, canlı ya da cansız bir varlığın yaptığı ya da sebep olduğu bir iştir, her *fiilde* bir maksat aranmaz. *Amel* ise bir canlılığın kasıtlı yaptığı iştir, bu yüzden *amel* kelimesi, hayvanlar için kullanılmaz. Bu haliyle *amel*, *fiil*den daha özeldir.² Kısaca her *amel* fiildir, ama her fiil *amel* değildir.

Fiil yapma yeteneğimizden bahsettiğimizde ilk önce akla, kas ve sinir sistemine belli bir kuvvet uygulayarak organlarımızı hareket ettirmemiz ve o organlar ile meydana

getirdiğimiz işler akla gelir. Yürümek, ekmek yemek, su içmek, konuşmak, el sallamak, sadaka vermek, namaz kılmak, oruç tutmak, dua etmek bu tür fiillerdir. Bunlar görünür ya da gözlenemez hareketlerle meydana gelir. Şayet insan kendi irade (iş tercih edip gerçekleştirme gücünü ortaya koyma) ve isteğiyle, yani kasten bunları yapıyorsa *amel* derecesine ulaşır. Bu tür amelleri *zahiri ameller*, *fiziki ameller*, *hareketten müteşekkil ameller* gibi isimlerle anabiliriz. Biz biliyoruz ki insanın fiil yapma yeteneği ve ondan doğan fiiller, sadece kas ve sinir sistemine belli bir kuvvet uygulayarak yaptığımız fiillerle sınırlı değildir. İnsanın iç organları ve iç alemi de en az dış tarafı ve görünür organları kadar fiil yapma yeteneğine sahiptir. Her ne kadar biçim ve mahiyeti farklı olsa da kalp, akıl, nefis, heva ve duygular da fiil yapma yetenek ve kudretine sahiptir, onlar da fiil yapar. Bu tür amellere de *içsel ameller*, *ruhî-manevî ameller* ya da *kalbi ameller* diyebiliriz. İster *zahiri* ister *manevî* *amel* olsun hepsinin başlangıcında irade vardır. İrade dini tutumun en belirleyici unsurudur, hareket noktasıdır; devamı ise istekle gelir. *Amelin* nasıl ve ne kıymette olduğunun belirleyici kriteri ise niyettir; yani failin amaç ve hedefidir.

Kur'an 'insan fiilleri'nin özünü ve geçerliliğini iradeye, yani iç ve dış organlarının birlikteliğine ve belli bir güç-kudret sarfedilmesine bağlamıştır. Şu ayetleri dikkatle okuyalım:

"İman edip güzel işler yapanlar (*vellezîne âmenû ve amilu's-sâlihâti*) var ya! Onları içinden ırmaklar akan ve ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Bu yolda çaba gösterenlerin mükâfatı ne güzeldir!"

(29. Ankebut 58.)

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

Kim bu geçici dünyayı isterse (*yürüdü*), orada isteğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemini ona mekân yaparız, kınanmış ve rahmetten nasipsiz halde buraya girer. Kim de mü'min olarak ahireti ister (*erâde*) ve ona ulaşmak için elinden gelen gayreti gösterirse, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir.³

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤْتَلًّا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَجْزِي الشَّاكِرِينَ

Hiç bir kimse Allah'ın izni olmadan, (yani) kararlaştırılmış vakit (*dışında*) ölmez. Kim dünya ödülü istiyorsa onu veririz. Kim de ahiret ödülü istiyorsa ona da onu veririz. Şükredenlere karşılıklarını veririz.⁴

Dini literatürde amel, 'Bir kim-
senin dinin buyrukları doğrultu-
sunda yaptığı işlere', 'emir, tavsiye
veya yasaklara konu olan, sonunda
ceza veya mükafat bulunan tut-
tum ve davranış'lara denir.⁵ Dikkat
edilirse bu tanımda daha çok or-
ganlarla ve bedenen yapılan fiiller
kastedilmiştir. Bunun sebebi biz
insanların ancak gördüğümüz ya
da gözleyebildiğimiz iş-hareketler
için hüküm verebilmemizdir. Ayrıca
Kur'an ve hadislerdeki ifadeler de
tanımı bu şekilde yapmaya sevket-
miştir. Fakat biz amelî, bu tanıma da
içine alan daha genel bir açıklama
ile anlatmak istiyoruz. Bize göre,
amel, insanın dinin çağrısına ver-
miş olduğu cevaptır. Daha açıkçası
amel, İslam'ın çağrısına, yani Hz.
Muhammed'in vahiy aracılığı ile in-
sanlara getirdiği Allah'ın isteklerine
verilen bir cevaptır. Dikkat edilirse

çağrının asıl sahibi Allah'tır, istekler
ona aittir. Çağrıya cevap veren ise
insandır. İnsanın bu cevabı olumlu
veya olumsuz olabilir. Bu bakımdan
iman etmek ne kadar kasıtlı, bilinçli
ve irade ile yapılmış bir amel ise kü-
für de o kadar ameldir; ancak küfür
makbul ve meşru olmayan bir amel-
dir. İşte insanın bu iki temel cewa-
bı doğrultusunda gerçekleştirdiği
bütün davranışları, iş ve hareketleri
amel kapsamına girer. Ameline göre
de dünyada ve ahirette kendisine
muamele edilir. Olumsuz bir kenar-
a bırakarak olumlu cevap üzerine
bina edilen amele bakalım.

Bir insanın Allah'ın çağrısına
verdiği ilk olumlu cevap imandır;
onun ardından yapılması istenen
bir takım davranışları ve işleri yerine
getirmektir; sonra yapılmaması is-
tenen şeylerden kaçmak veya onları

terk etmektir. Din dediğimiz olgu,
işte bu eylemlerin tamamından
oluşturmaktadır. Bahse konu olum-
lu amellerin yapılmasını anlatan
Kur'an kavramlarından bazıları şun-
lardır: Din, iman, amel, amel-i sâlih,
fiil, kesb, ittiba, itâat, iktidâ, sıdk,
inâbe, tezellül, hudu, tazîm, tek-
bîr, ... Bunların bir kısmı doğrudan
amelin kendisini anlatırken diğerleri
amelin vasfını, özünü ve kalitesini
anlatır. Bu kelimeleri dikkate alarak
amelleri, Allah ile olanlar; kullar-ya-
ratılmışlar ile olanlar diye ikiye ayı-
rabiliriz.

Her insan Allah'a kulluk yap-
maya, yani O'nun çağrısına olumlu
cevap vermeye muktedirdir, bunu
yapabilecek ruhî ve maddî imkan-
larla donatılmıştır. Kur'an'da zaman
zaman karşımıza çıkan 'insanın tes-
viyesi', 'takvîmi'⁶ bu hakikati anla-

Fotoğraf: Sourav KARMAKAR

tıyor olmalıdır. "Cinleri ve insanları yalnızca bana kulluk etmeleri için yarattım. (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)"⁷ ayetini bir de bu nokta-i nazardan anlamaya çalışmak gerekir. Doğal olarak kulluğun, iman etmekle başladığını tekrar belirtelim. İman, Allah katında daha sevimli, faziletli, üstün ve dolayısıyla daha fazla ödüle layık olma yarışının temel hareket noktasıdır; ibadet ve diğer yapılanlar ise bunu perçinler: "İman edip güzel işler yapanlar (vellezîne âmenû ve amilu's-sâlihâti) var ya! Onları içinden ırmaklar akan ve ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Bu yolda çaba gösterenlerin mükâfatı ne güzeldir!"⁸

Kur'an'da amel konusuna bu açıdan baktığımızda görürüz ki, o, inanan insanın Yaratanı karşısındaki konumunu bilme ve o konumu korumayı, bir mü'min olarak insan fitratına yaraşır bir hüviyete sahip olmayı, diğer insanlar yanında müslüman bilinci, hal ve hareketleri ile seçkin bir şahsiyeti temsil etmeyi tasvir eder. İşte dünya hayatında Allah'ın sevgili kulu olmak, böylesi özgün bir varoluş sergilemekle tezahür etmektedir.⁹

Mekke'de inen ayetlerde amel konusuna pek girilmediği gibi yaygın bir kanaat vardır. Biraz doğruluk payı olmakla birlikte, 'amel' kavramının yukarıda yer verdiğimiz dini literatürdeki tanımı bu anlayışa sebeptir. Bu kavram ile daha çok dinin emrettiği özellikle farz niteliğindeki fiiller/ameller kastedilir. Halbuki bizim amel tanımımızın ortaya koyduğu ve incelediğimiz ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'anî söylemde dinin insandan istediği her şey bizatihi ameldir. Hatta din tamamen bir amel halidir. Buna göre iman etmek de bir ameldir; en

basit davranış dahi olsa bu imandan hareketle gerçekleştirildiği için bir 'amel' yapıyor demektir.

II. Kalbin ve Aklın Fiili Olarak Amel

İnsanın kalbinden, aklından, heva ve hevesinden doğan yapıp etmelere *içsel ameller*, *manevî ameller* ya da *kalbî ameller* demiştik. Bu tür amellerin başında iman etmek gelir. Kaynaklarımızda iman, 'kalbin ameli' kabul edilir.¹⁰ Kalp-akıl, hem iman eder, hem inkar eder, akleder, düşünür, hatırlar, anlar, kavrar, bilir, değerlendirir, tasavvur eder, değer biçer (*tefekür, tezekkür, tedebbür, taakkul, ...*).¹¹ Elbette manevî ameller sadece bunlardan ibaret değildir. Sabretmek, sevmek, Allah'tan korkmak, pişmanlık duymak ve benzerleri de bu tür amellerdir. Öfkelenmek, buğzetmek, kin duymak, düşmanlık beslemek, cimrilik etmek, haset etmek, nefsin isteklerini kanmak, vesveseye kapılmak, nifak beslemek ise kötü amellerdendir.

Kur'an'da 'İman etti (*âmene*)' vb. fiil kalıbı 529 defa tekrar eder. İsim olan 'İman' 37, mümin ve benzerleri ise 230 (toplam 267) defa tekrar eder. Burada maksadımız sayılarla uğraşmak değildir. Kur'an-ı Kerim'de iman konusunun 'insanın bir eylemi, bir fiili' olarak görüldüğünü belirtmek istiyoruz. Dolayısıyla 'iman etmek' tıpkı 'salih iş yapma (*amile es-sâlih*)' fiil formu gibidir. Her ikisi de insanın irade ve isteği ile yapmış olduğu fiildir, daha doğrusu ameldir.

Demek ki iman etmek, irade ve istekle yapılan bir ameldir. Onun için de insan iman etmekle mü'min sıfatını kazanır, kendisine imana bağlı bir sorumluluk alanı açar. İman etmez inkar ederse kâfir sıfatını

İman ne kadar güçlü, sağlam olursa ameller de o derece sağlam ve salih olur. Amellerin sahih olması da imanın güçlü olmasına işaret eder. İman ile diğer ameller arasında böylesine bir iç içelik ve karşılıklı ilişki vardır. Buna göre salih amellerin artması imanın da güçlenmesini sağlar.

kazanır, o da inkarından dolayı sorumlu olur. Bu yüzden iman dinin dahilî temeli, olmazsa olmazıdır. O yoksa veya eksik ise diğer amellerin Allah nazarında hiçbir değeri yoktur. Öte yandan insan, ibadeti, gerçek diye inandığı şeye karşı yapar. İnsan bu gerçeğe inanmalıdır. Eğer inanmazsa ibadet de yapmaz, yapsa da Kur'an'ın tarif ettiği ibadet sayılmaz. İman ile diğer bütün yapıp-etmelerin böyle bir ilişkisi vardır. İman bütün güzel amellerin, yapıp-etmelerin beşiği, güzel ameller de imanın dışı yansıması ve göstergesidir. Bu nedenle iman ne kadar güçlü, sağlam olursa ameller de o derece sağlam ve salih olur. Amellerin sahih olması da imanın güçlü olmasına işaret eder. İman ile diğer ameller arasında böylesine bir iç içelik ve karşılıklı ilişki vardır. Buna göre salih amellerin artması imanın da güçlenmesini sağlar. Nitekim bazı ayetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir. Örneğin Tevbe suresi 124-125. ayetler şöyledir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden, 'Bu hanginizin imanını arttırdı?' diye

soranlar çıkar. Gerçekte bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu, onların kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir.”¹²

İman ile ilgili diğer bir hassas durum da şöyledir: İman, Allah ile kul arasında manevî bir ilişkidir. İman kalbî bir iş olması bakımından kalp, akıl ve duygularla alakalıdır. Kur’an açısından insanın Allah ile ilişkisi, ona iman etmekle başlamaktadır. *İmân* kelimesi *e-mi-ne* kökünden gelir. Bu kökün manası “güvenmek, korkunun gitmesi, korku ve endişenin olmadığından emin olmak” demektir. Onunla ilgili olan *emân*, ‘insanın güvende olması, bir kimsenin bir insana güvenmesi ya da insanın bir şeye güvenmesi’ manasına gelir. *Emîn*, *âmin* (güvende olan) ve *emânet* gibi başka kelimeler de aynı kökün anlam çerçevesinde buluşurlar.¹³ İman etmek, bir şeye güvenmek ya da onun korumasına girmek, yani güveni altında olmak demektir. İnsan iman ettiği varlığı ya da kişiyi güvenilir, bağlanmaya değer bulduğu için iman fiilini işler. Demek ki insan iman edince, iman ettiği şeye güvendiği için ona bağlanır. Allah’a iman eden (*mü’min*), hem ona güvenmiş hem de onun gözetmesi ve koruması altına girmiştir. İmanını tazeledikçe de güven tazelenmiş olur. O halde kişinin iman etmesinin özü, onun her daim Allah’a güvenmesidir.

İşte tam bu noktada imanın bir varolma, varoluş biçimi, aynı zamanda bir varetme biçimi olduğunu görüyoruz. ‘Varetme’, elbette ki yoktan yaratma değil kıymet ve güven unsuru olarak kabul etmek anlamında-

dır. İnsanın inanmadığı varlık, onun için yoktur, yok hükmündedir, güven unsuru değerinde değildir.

Bağlanmanın en güçlü tezahürü iman etmek (mümin olmak) ve teslim olmaktır. Bu iman, bütün âlemlere hükmeden bir ilaha/rabbe, tek ve eşsiz bir varlık olan Allah’a (tevhid) bağlanmaktır. İmanın başı ve sonu, içi ve dışı yansıması tevhid olmalıdır. Bu bakımdan tevhid sadece itikat değil, aynı zamanda ibadettir; ibadetin en anlamlı ve gösterişli hali sadece Allah’ın huzuruna durmadır, yalnızca ona secde etmedir; ahlak-tır, bütün davranışlarda, insanlarla ve tabiatla ilişkilerde ilişkilerinde, tevhid ile şekillenmiş ahlak-tır; tek Allah’a inananlar topluluğudur.

Tevhidi tamamlayan diğer iman maddesi, ahirete imandır. Bu ikisi Kur’an’ın başından sonuna kadar her surede mutlaka gündeme getirilmekte,¹⁴ böylece İslam’ın bu iki iman esasını üzerine bina edildiğini perçinlemektedir.

İman edip güzel işler yapanlar, Rablerinin izniyle içinde ebedi kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır... Allah’ın nimetlerini inkar ile değiştirenleri ve kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır.

Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Bunda şüphe yoktur; fakat insanların çoğu inanmıyorlar.

Sûra üfürülür, işte bu söz verilen (kıyamet) gün(ü)dür.

*O gün varıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur.*¹⁵

İman edilmesi gerekli diğer konular ile iman tamamlanır.

Aşağıdaki ayet, iman edilecek şeyleri sıralar:

*Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcar, namazı kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bunlardır ve muttakiler de bunlardır.*¹⁶

Buna göre sırasıyla Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman bir bütündür. Kadere iman konusu ayetlerde ‘kader’ kelimesiyle yer almaz, ancak Kur’an’ın genel muhtevsından çıkarılır.

III. Bedenin Eylemi Olarak Amel

Genel olarak insanın faaliyetlerini şu iki kategoriye ayırmak mümkündür:

a. İnsan-Allah ilişkisi: İbadet

b. İnsanın çevresi ile ilişkisi: İbadet dışındaki davranışlar.

Bu taksim ameller için de geçerlidir. İnsan daima Rabbi ile irtibatını muhafaza etmelidir. Allah ile fiziksel yani görünen ve gözlenebilir hareketlerle sağlanan irtibatı, ibadetler sağlar. İman ve ahlakî ilkeler bu irtibatı, zihinsel sürekliliğe çevirir ve yaşamın her alanına yansır. İbadetten hasıl olan ve insanı kuşatan manevi hâle, bu yansımaya destek sağlayıcı güç gibidir. Bu noktadan itibaren mümin, bütün davranışlarında Rabbini gözetten bir pozisyon

alır. "De ki; 'bütün ibadet ve taatimi (dinimi) sadece Allah'a yaparak (muhtelisen) kulluk ederim"¹⁷ benzeri pasajlar amellerde içtenlik ve sürekliliği belirtmektedir. Şu ayet-i kerimeler de ameli dinin tezahürü ve devamlı yapılan bir iş olarak görür:

Eğer inkar ederseniz, (bilin ki) Allah, kesinlikle size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz bundan hoşnut olur. Hiçbir günahkar diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gelişi Rabbinizedir. Yaptıklarınızı size, O haber verir. Çünkü O, göğüslerin içindeki her gizliyi hakkıyla bilendir. İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine içtenlikle yönelerek yalvarır. Sonra Allah ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unuttur. Allah'ın yolundan

saptırmak için O'na eşler koşar. De ki; 'küfrünle biraz eğlen dur, çünkü sen, muhakkak cehennem ehlineisin.' Yoksa o, geceleyin secde ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse gibi mi? De ki; 'hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.' (Benim şu emrimi de) ilet; 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.'¹⁸

Bu eylemler fizikî hareketliliği gerektirdiğinden, yani görünür ya da gözlenebilir hareketlerle meydana geldiğinde sonuçları aynı zamanda dünya yaşamına yansımaktadır. Çok açık bir dille Bakara 21. ayeti şöyle

sesleniyor: "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, takvaya erişesiniz."

Takvaya erişmek, iman, ibadet ve diğer bütün davranışlarda Allah sevgisi ve korkusu ve müslüman bilinci ile hareket etmek, bu bilinçten doğan ruhu sergilemektir. Bütün ibadetler, diğer vazifelerin ortaya çıkışı ve kulun Allah ile olan bağıni sürekliliğe döndürme açısından harekete geçirici, hatırlatıcı ve insana şahsiyet kazandırıcı bir vazife icra ederler.¹⁹ İbadet, iman etmenin, iman etmek de insan olmanın bir sonucudur. İbadeti kabaca iki çeşide ayırabiliriz. Birincisi şekil, uygulama ve zaman itibarıyla belli olan ibadetlerdir. İkincisi ise yere ve zamana bağlı olmayan ibadetlerdir. Birinciler insan hayatında daima ve mutlaka

Fotoğraf: Hamed ALGHEILANI

tekrarlanması emredilen (farz) namaz, oruç, hac ve zekattır. İşte ilgili birçok ayetten bazıları:

Safa ve Merve Allah'ın nişanlarıdır. Kim Kabe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir günah yoktur. Kim içinden gelerek fazladan iyilik yaparsa, şüphesiz Allah karşılığını verir.

Ey iman edenler! Sizden öncelilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size de sayılı günlerde oruç farz kılındı. İçinizde hasta olan veya yolculukta bulunan kimse (tutamadığı günlerin) sayısından başka diğer günlerde tutsun. Oruca güç yetiremeyenlerin onun yerine, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir. Kim isteyerek daha çok iyilik yaparsa, bu kendisi için daha iyi olur. Eğer bilerseniz, oruç tutmanız. Sizin için daha iyi olur.

Gündüzün iki ucunda ve gecenin erken vaktinde namaz kıl. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir.

Sadakalar, Allah'ın bir emri olarak, yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara ve kalpleri (İslam'a) ısındırılacaklara, boyunduruk altında olanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolda kalanlara (aittir). Allah alim ve hakimdir.²⁰

İkinci guruptaki ibadetler ise *dua, secde, tilâvet/kıraat, zikir* (Kur'an okuma, Allah'ı anma), *şükür, tevbe, istiğfar, tesbih* gibi ibadetlerdir.²¹ Bunları kişi kendi arzusuyla fazladan (*tatavvu'*) ve istediği kadar yapar. Onların manevî boyutu ve derinliği sınırsızdır. Kulluk duygusunun yoğunluğunu, Allah'a yakınlık gerilimini ve huşusunu yansıtır. Şu ayet bu ibadetlere işaret eder: *"Kim isteyerek fazladan iyilik yaparsa, şüphesiz Allah karşılığını verir."*²²

İnsanın çevresi ile ilişkilerinde ve yaptığı işlerde Kur'an, genel ilkeler koymuştur. Örneğin toplumsal yaşamı ve dünyayı kaosa sürükleyecek bütün kötü davranışlardan kaçınmayı, fesad yerine *sulhu*²³ tercih etmeyi önerir. Alimler bunu Allah ile ve diğer varlıklarla barışıklık (*müsâlemet*)²⁴ şeklinde formüleştirmiştir. Evlilik, aile hayatı, komşuluk ilişkileri, ticari faaliyetler, alış-veriş, cihad, savaş, borçlar, yemin, selam vs. diğer ameller içinde yer alır. Bunlar insanlar arasında karşılıklı ilişkiler şeklinde cereyan ettiği için temelinde adalet, karşılıklı güven yatar. İnanan kişi, ilişkilerinin özünü belirleyen ve değişmeyen 'bütün ahlakî davranış ilkeleri'ni Kur'an'dan almaktadır. Sözünü ettiğimiz ilkesel davranışların başlıcaları şöyledir: Adil olmak, şahitliği doğru yapmak, sözünde ve emanetinde güvenilir olmak, doğru olmak, boş ve yararsız şeylerden kaçmak, iffetli, şefkatli ve tevazulu olmak, ırzını korumak, gönülden, karşılıksız ve cömertçe infakta bulunmak, insanların arasını düzeltmek, yardımlaşmak, muhtaçları doyurmak, iyiliğin yayılması için mücadele etmek, kararlılık, sabretmek, öfke yerine affedicilik, Allah'ın ve insanların iyiliklerine teşekkür etmek, Allah'tan korkmak, kötülüklerden pişmanlık duymak ve tevbe etmek. Ahlaki ilkelere uymayan kötü fiiller ise şunlardır: Zulmetmek, ihanet etmek, güvenilir olmamak, düşmanlık beslemek, cimrilik, saçıp savurmak, yalan, hırsızlık, zina, katl vb. günahları işlemek, rastgele yemin etmek, hased etmek, kabalık ve azgınlık etmek, nefsinin isteklerine uymak, büyüklenmek, kendini hiçbir şeye muhtaç görmemek ve kendine aşı-

rı güvenmek, alay etmek, insanlara vesvese vermek, iffet ve namus dışı davranmak, haddini aşmak, kural ve kanun tanımamak, sosyal barışı bozarak toplumu fitne, karmaşa, anarşi ve çıkmaza sürüklemek.²⁵

Bu noktada amellerin niteliği ve özellikleri açısından önemli bir ayrıma da dikkat çekmemiz gerekir. O da Kur'an-ı Kerim'de amellerin *sâlih-sâliha* (iyi, güzel)²⁶ ve *seyyie* (kötü, çirkin)²⁷ diye tanımlanmasıdır. Başta Allah'ın yarattığı kullardan yapmalarını istediği ameller olmak üzere, Allah'ın ve insanların razı olduğu güzel davranışlar iyi, güzel amellere dahildir.

Esasında kadim İslam düşüncesinde amel anlayışı Kur'an'ın tasviri doğrultusunda idi. Hasan Basrî'ye (ö.110/728) nispet edilen *el-Ferâiz* (Türkçe'ye 54 Farz adıyla çevrilmiştir) adlı risale vardır. O bu eserinde Kur'an'da yapılması ya da yapılmaması istenen 54 tane emri toplamış, her birini de ayetle ve varsa hadisle desteklemiştir. Bu farzlar içinde hem ibadet hem de sosyal ilişkilerdeki amellere yer vermiştir. Mukatil b. Süleyman (ö.150/767) da *Tefsîru Hamse Mie Âyet* adlı eserinde benzer bir yaklaşımı sergilemiştir. Onların sergilediği bu amel anlayışı, Kur'an'ın amel anlayışı ile örtüşmektedir. Olması gereken de budur.

IV. Sürekli Kâr Getiren 'Ticaret' Olarak Amel

Tekrar belirtelim ki, amellerin etkisi ve insana faydası bu dünya ile sınırlı değildir. Kur'an sâlih amelleri bir ticarete benzetmiştir: *"Ey iman edenler! Size, sizi elem dolu azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah*

yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."²⁸ *Sâlih* amellerin kârı, bu dünyada yapan kişiye dönecek, onun lehine olacaktır. Onlar insanın şahsen salih olmasına, dünyevi iş ve ilişkilerinde insani ve İslami açıdan doğru olanı yapmasına götürecektir. Bununla birlikte asıl kâr ahirette ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, Kur'an'a göre, insanın kendisi hakkında en doğru bilgiyi yaptığı işler verir, onun için ahirette kişi hakkındaki hüküm amelleriyle verilecektir. Amellerin *sâlih-sâliha* olması, ahirette çok açık bir şekilde kişinin lehine işleyecektir, onun Cennet'e girmesine sebep olacaktır.

*İman edip sâlih işler yapanlara Allah karşılıklarını tam verecek ve onlara lütfundan daha fazlasını ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çeviren ve kibirlenenlere gelince onlara acı bir şekilde azap edecektir. Onlar, Allah'tan başka ne bir dost ve ne de bir yardımcı bulurlar.*²⁹

Münafıkların, kafirlerin ve müşriklerin amelleri, zarar eden bir alış-veriştir. Çünkü onların amellerinin temelinde Allah'a iman yer almaz, onlar amellerinde Allah'ı gözetmemişlerdir, dolayısıyla yaptıkları sâlih olma niteliğine ulaşmamıştır: "İşte onlar, hidayete karşılık sapkınlığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."³⁰

Bütün bu anlatılanlardan çıkan sonuç şudur: Bir din olarak İslam, amel ile kâim ve dâim olur. Bu dinde kalbî ameller ile zahirî amellerin değer ve sorumluluğu aynı derecededir, birini diğerinden ayırmak, birini diğerine tercih etmek mümkün değildir. İslam ne kadar iman ise o kadar ibadettir, ne kadar ibadet ise

o kadar da davranışlardaki ahlaki-liklidir. Hâsılı din ameldir, amelsiz din olmaz.

Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim

Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Fıtrî, Tabîî ve Umumî Bir Dindir*, İstanbul 1943.

el-Cevherî, *es-Sihâh*, tah. Ahmed Abdulğafur Attar, *Dâru'l-ilmî li'l-melâyin*, 3. baskı, Kahire 1404/1984.

İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, 2. Baskı, Ankara 2016.

Mehmet Bayrakdar, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Ankara 1987.

er-Ragîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.

Süleyman Uludağ, "Amel", *DİA*, 1991, c. 3, s.13-16.

Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/> (erişim: 13.10.2017).

Yusuf Yurt, *Kur'an'da Amel* (doktora tezi), Marmara Ü. SBE, İstanbul 2007.

Dipnotlar

- 1 el-Cevherî, *es-Sihâh*, tah. Ahmed Abdulğafur Attar, Kahire 1404/1984, c.4, s.1175-1176; *Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>
- 2 er-Ragîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s.519-520, 575-576.
- 3 17 İsrâ 18-19.
- 4 3 Al-i İmran 145.
- 5 Süleyman Uludağ, "Amel", *DİA*, 1991, c. 3, s.13; Yusuf Yurt, *Kur'an'da Amel* (doktora tezi), Marmara Ü. SBE, İstanbul 2007, s.4-8.
- 6 32 Secde 9; 15 Hicr 29; 38 Sad 72; 91 Şems 7-8; 95 Tin 4.
- 7 51 Zâriyât 56.
- 8 29 Ankebut 58.
- 9 Yurt, *Kur'an'da Amel*, s. 170 vd.
- 10 Uludağ, "Amel", c. 3, s.13.
- 11 Bazı ayetler: 11 Hûd 24; 13 R'ad 3, 19; 14 İbrahim 25; 16 Nahl 11, 44, 90; 17 İsrâ 41;

Kur'an'a göre, insanın kendisi hakkında en doğru bilgiyi yaptığı işler verir, onun için ahirette kişi hakkındaki hüküm amelleriyle verilecektir. Amellerin *sâlih-sâliha* olması, ahirette çok açık bir şekilde kişinin lehine işleyecektir, onun Cennet'e girmesine sebep olacaktır.

- 20 Taha 44; 24 Nûr 1, 27; 30 Rûm 21; 32 Secde 4; 38 Sad 29; 39 Zümer 9, 27; 40 Mû'min 58; 59 Haşr 21.
- 12 Ayrıca bakınız: 3 Al-i İmran 173; 33 Ahzab 22.
- 13 er-Ragîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 30-31.
- 14 Örnekler: 2 Bakara 82, 285; 3 Al-i İmran 57; 4 Nisa 39, 57, 122; 7 Araf 32; 22 Hac 14, 23, 56; 33 Ahzâb 21; 65 Talak 2.
- 15 Sırasıyla: 14 İbrahim 23, 28-29; 42 Şûrâ 17; 50 Kaf 20; 75 Kiyâmet 12.
- 16 2 Bakara 177.
- 17 39 Zümer 14.
- 18 39 Zümer 7-10.
- 19 Mehmet Bayrakdar, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Ankara 1987, s. 9-61.
- 20 Sırasıyla: 2 Bakara 158; 2 Bakara 183-184; 11 Hûd 114; 9 Tevbe 60.
- 21 2 Bakara 121, 129; 5 Mâide 6, 91; 7 A'râf 55-56; 13 R'ad 28; 18 Kehf 24; 22 Hacc 34-35; 32 Secde 15; 48 Feth 9; 57 Hadîd 1.
- 22 2 Bakara 158, 184.
- 23 2 Bakara 27; 26 Şuarâ 105; 28 Sâd 27.
- 24 A. Hamdi Akseki, *İslam Fıtrî, Tabîî ve Umumî Bir Dindir*, İstanbul 1943, s. XXIII.
- 25 İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara 2016, s. 229-235.
- 26 2 Bakara 62; 9 Tevbe 120; 35 Fatır 11.
- 27 2 Bakara 81; 4 Nisa 110, 123; 6 Enam 160; 7 Araf 153; 11 Hûd 46.
- 28 61 Saff 10-11.
- 29 4 Nisâ 173. Diğer ayetler: 2 Bakara 152; 3 Al-i İmrân 135; 4 Nisâ 147; 8 Enfâl 2, 45; 14 İbrahim 7; 16 Nahl 98; 17 İsrâ 45, 107; 24 Nûr 38; 35 Fâtır 29-30; 73 Müzzemmil 20; 87 Alak 15; 42 Şûrâ 26.
- 30 2 Bakara 16.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
NEÜ İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

İslam Hukukunun Ana Kaynağı Olarak Kur'ân

Ahkâm Ayetleri ve Ahlâk İlişkisi*

“

İslâm hukuku temelde ilâhî vahye dayandığı için kaynaklar hiyerarşisi Kitab'ı yani Kur'ân'ı esas alan bir derecelendirmeye belirlenmiştir. Bu belirlemede ayrıca hükme doğrudan mı yoksa dolaylı mı ulaşıldığı hususu da göz önüne alınmıştır.

”

Hukukta kaynak kavramı, mükellefin fiilleriyle ilgili hükmün nereden ve nasıl çıkarıldığını ifade eder. Dolayısıyla kaynak denince hem fikhî hükmü bizzat içeren yazılı ya da yazısız *deliller* hem de kendisi bir yol-araç olduğu için doğası itibariyle bir hüküm içermeyen ama hükme ulaşmayı sağlayan *yöntemler* beraberce kastedilir. Buradan hareketle mesela Kitap, Sünnet, icma, sahabî kavli, şer'u men kabenâ ve örfün *delil* türü kaynaklardan bazıları olduğunu söyleyebiliriz. Kıyas, istihsân, istislâh, sedd-i zerfa ve istishâb ise *yöntem* türü kaynaklardan bazılarıdır. Delil ve yöntemler, fikh usûlü eserlerinde delil (çoğulu: edille), tarîk (çoğulu: turuk), asl (çoğulu: usûl) gibi başlıklar altında bir arada ifade edilmiştir.

İslâm hukuku temelde ilâhî vahye dayandığı için kaynaklar hiyerarşisi Kitab'ı yani Kur'ân'ı esas alan bir derecelendirmeye belirlenmiştir. Bu belirlemede ayrıca hükme doğrudan mı yoksa dolaylı mı ulaşıldığı hususu da göz önüne alınmıştır.

Genellikle kabul edilen bu yaklaşıma göre kaynaklar önce aslî ve fer'î olarak ikiye ayrılır. Aslî olanlar hem hükmü doğrudan veren hem de fer'î olanlarına meşruiyet sağlayan temel kaynaklardır. Fer'î olanlar ise geçerliliğini aslî kaynaklardan alan ve hükme daha çok onların uzantısı olarak ulaştıran ikincil kaynaklardır.

İSLÂM HUKUKUNUN KAYNAKLARI

ASLÎ DELİLLER

- Kitap
- Sünnet
- İcma

FER'Î DELİLLER

- Sahabî kavli
- Şer'u men kabenâ
- Örf

YÖNTEMLER

- Kıyas
- İstihsân
- İstislâh
- Sedd-i zerfa
- İstishâbu'l-asl

Buna göre Kitap, Sünnet ve icma delilleri aslî; sahabî kavli, şer'u men kabenâ ve örf delilleri fer'î nitelikli kaynaklardır. Bunların yanında soyut bir uygulama aracı olmaları yönüyle herhangi bir hüküm içermeyen fakat hükme ulaşmayı sağlayan yollar anlamında bazı hüküm çıkarım (istinbât) yöntemleri vardır. Kıyas, istihsân, istislâh, sedd-i zerfa ve istishâb bu yöntemlerin başlıcalarıdır.

Bu ayırma göre İslâm hukukunun (fikhin) en çok başvurulan kaynakları şunlardır:

Bu kısa yazıda İslâm hukukunun ana kaynağı olan Kitap'ın norm yapısı üzerinde bazı tespitler yapacağız.

Kitaptan kasıt, bilindiği üzere Hz. Muhammed'e (s.a.) hem manası hem de bu manayı ifade eden Arapça lafzı/nazmı Allah katından indirilmiş ve bize tevatürle ulaşmış son ilâhî kelimeler olan Kur'ân'dır.

Kanun koyucu olan Yüce Allah'ın hitabını, muradını ve mak-

sadını doğrudan kendisinden elde ettiğimiz için Kitap yani Kur'ân ana kaynaktır. Diğer bütün kaynak ve yöntemlerin temeli ve meşruiyet ölçüsü sayıldığından Kitab'a "aslî'l-usûl" denmiştir.

Yukarıda belirtilen özellikleri dolayısıyla Kur'ân'ın varlığında ve eksiksiz olarak bize ulaştığında herhangi bir şüphe bulunmaz. Âlimler bu özelliği "Kur'ân'ın sübûtu kat'îdir" (قطعي الثبوت) kuralıyla dile getirirler. Bununla birlikte hükümlere delâletinde yani içinde bulunan hü-

Kur'ân, her türlü erdemın en mükemmeliyle gün yüzüne çıkması/maksimize edilmesi için çağında bulunmuştur. Benimsediği üslûp ve seçtiği kelimeler onun bu hususu ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, vahyin somut yasamasının yoğunlaşmadığı ilk dönemlerde Kur'ân'ın az önce vurguladığımız etik önermeleriyle ve Câhiliyye'nin saygın değerleriyle hüküm vermişti.

kümlerin anlaşılmasında her zaman kat'îlik olmayabilir. Bir başka deyişle, Kur'ân'ın bazı kelime ve cümleleri farklı anlamlara ya da anlamalara açık olabilir. Bu özellik, delâletin bazen zannî de olabileceğine işaret etmek üzere "Kur'ân'ın hükümlere delâleti her zaman kat'î değildir" (ظلي الدلالة) cümlesiyle dile getirilir. İşte bu farklı anlamlara ve anlamalara açık yani zannî olan hüküm ayetleri, müctehitler tarafından daha çok beyan icthadı ile yorumlanmaya çalışılır.

Bir örnekle açıklamak gerekirse, "Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı malda, ana babasından her birinin altında bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da yalnız ana babası

ona varis oluyorsa, annesine üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, annesinin hissesi altında birdir."² ayetinin delâleti, herkesin açıkça anlayabileceği bir hükmü ortaya koyması açısından kat'îdir. Fakat "Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında sizden iki adil kişi, aranızda şahitlik etsin. Şayet yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi şahitlik eder."³ ayetinin hükme delâleti zannîdir. Zira ayette geçen "sizden" kelimesi "müslümanlardan, akrabanızdan, mahallenizden, toplumunuzdan" şeklinde anlaşılabilir gibi "sizden olmayan" nitelemesi de aynı şekilde bunların karşıtlarının her birine hamledilebilme ihtimalini taşımaktadır. Şu halde bu hüküm ayetinin delâleti zannîdir; bir diğer söylemle yoruma açıktır.

Kur'ân'ın hükümleri açıklayış yöntemi de iki türdür. Belli hikmetlere bağlı olarak hükümlerin çok az kısmı ayrıntısıyla sevk edilmiş, bunun yanında büyük kısmı genel ilkeler düzeyinde ve toplu tarzda konulmuştur. Ayrıntıya inilen konuların, ya akılla kavranılamayacak (taabbüdî) olanlar ya da kanun koyucu tarafından özel önem atfedilenler olduğu söylenebilir. Mesela miras

payları taabbüdî hükümlere; aile hukuku ile ilgili birçok düzenleme de özel önem verilenlere örnek olarak zikredilebilir.

Bu ifadelerden, taabbüdî hükümlerin Kur'ân'da etraflıca ele alındığı sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü namaz, zekât, oruç ve hac gibi en önemli olanları da dâhil olmak üzere ibadetlerin yerine getirilmesiyle ilgili ayrıntılar Sünnet'e ve hatta bir ölçüde icthada bırakılmıştır. Binâ-naleyh Kur'ân'ın hükümleri açıklamadaki hâkim karakteri, ilkeleri tespit etmek, ahlâkî ve hukukî genel ilkeler belirlemek ve çerçeveyi çizmek yönünde şekillenmiştir. Adaletin sağlanması, kanun önünde eşitlik, sözleşmelere bağlılık, herkesin kendi fiillerinden sorumlu olması, yönetimde saydamlık ve katılımın sağlanması (şura), suçsuzluk ve borçsuzluğun esas olması (masumiyet karînesi), kâinatın insanın hizmetine verilmiş olması ve eşyadaki temel niteliğin mubahlık oluşu, zaruret halinin dikkate alınması, nimet-külfet dengesine dikkat edilmesi, iyilik ve hayırda yardımlaşmak, bu genel ilkelerden bazılarıdır.

Bilindiği üzere İslamî hükümler çok genel bir bakışla üç kümeye ayrılmıştır: İtikadî, amelî ve ahlâkî hükümler. Bunlar arasında amelî olarak nitelenenler, ibadet ve muâmelâta ilişkin yani insan hayatının gerek bireysel gerek toplumsal; gerek diyânî gerek kazâî yönüyle ilgili düzenleme yapan hükümlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in 6236 ayeti içinde yaklaşık altıda biri bu kümeyle ilgilidir.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır: Kur'ân'ın hukukî/normatif dü-

zenlemeleri (ahkâm ayetleri), onun asıl hedefi olan ahlâklı bir birey ve toplum idealine ulaşılmasının araçları konumundadır. Daha açık bir ifadeyle ahlâk asıldır, hukuk ise o ahlâkı somutlaştırmayı amaçlayan ve devlet gücüne bağlı bir yaptırıma sahip kılınan bir elbisedir. Bu önemli noktayı biraz açmak faydalı olacaktır:

İnsan, insanın kurdu (*homo homo lupus*) mudur, yoksa insan, insan için mukaddes bir varlık (*homo sacra res homini*) midir?

İnsanlık tarihi boyunca dünya üzerinde yaşanan tecrübeler, sanki daha çok birinci seçeneğin doğru olduğunu gösterir gibidir. Fakat İlahî öğretiden konuyu değerlendirdiğimizde her iki soruya da olumlu cevap verilebileceğini söyleyebiliriz.

Bir taraftan insan, yaratılmışlar âleminin en şerefli'si⁴; özünde ilâhî nefes bulunan⁵, Yaratıcı'nın adeta başka yaratıklara karşı bir övünç vasıtası⁶ olan bir varlıktır. Diğer taraftan, atamız Âdem ile annemiz Havvâ'nın (a.s.), mahiyetini tam olarak kavrayamadığımız bir Cennet'ten dünyaya gönderilirken doğalarına "birbirinin düşmanı olma"⁷ niteliği de yerleştirilen bir varlıktır. Bu nitelik, onların daha ilk çocukları olan Hâbil ve Kâbil'de hemen sonucunu vermiş⁸ ve soyumuzun gen haritasında belirgin bir konum edinmiştir.

Bu iki zıt özellik donanmış olarak dünyadaki serüvenine başlayan insan, doğruyu sadece vicdanî/kalbî yetenekleriyle bulmak zorunda bırakılmamıştır. Unutuldukça ya da tahrif edildikçe yenilenen ilâhî mesajla mutlak iyi ve mutlak hayır daima

kendisine gösterilmiş; bu değerlerin karşıtları da anlatılarak onlara karşı uyanık olması uyarısı yapılmıştır.⁹

Bütün bu irşad ve uyarılar, esasen insanın daha çok, toplumsal bir varlık olmasıyla anlamlandırılabilir. Öyle ki, inanç esaslarını bile bu anlam dairesine almak mümkündür. Zira tek başına yaşayan bir insana imanının kazandıracığı şeyler olmakla birlikte, onun asıl değeri toplum içinde ortaya çıkar. İnanıcı sağlam, dini bütün bir müminin arınmış-durulmuş hali, yanında hemcinsi yoksa, sırf teolojik bir tatmin aracı olmanın ötesinde pratikte bir yansımaya sahip olamaz. Onun içindir ki iman, sonuçlarını büyük ölçüde toplum içinde doğuran bir değerdir. "Hangi iman daha değerlidir?" sorusuna "İyi ahlâk" cevabını verip¹⁰ "İman açısından müminlerin en kâmilî, ahlâkı en iyi olanıdır" buyururken¹¹ Hz. Peygamber (s.a.), herhalde bu gerçeğe işaret ediyor olsa gerektir.

Bu yargımızın doğruluğunu, yaratılışımızın nedeninde bulmak mümkündür. Kur'ân'da pek çok defa vurgulandığı üzere, insan soyunun yaratılışındaki gaye, imtihandır. Yani yaratıcısının muradı istikametinde inanç ve davranış bütünlüğü sağlayıp sağlayamayacağını ölçmektir. Bu içerikte bir imtihan ise açıktır ki, ancak bir toplum içinde yaşamakla mümkündür. Esasen imtihanı yapmanın kendi beyanı da bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Hepinizi mutlaka sınavacağız ki, üstün gayret gösterenleri ve sıkıntılara göğüs gerenleri ayırabilelim ve haberlerinizi sınav meydanlarına örnek yapalım."¹²

İyi ahlâk üç özellikte somutlaşır: Haramlardan kaçınmak, helali aramak ve aileye cömert olmak.

Hz. Ali

İşte böylece toplum içinde imtihana girmek durumunda olan insanın doğasındaki "birbirine düşman olma" gerçeği, çıkar çatışmalarını doğurmuş, onları birbirlerinin kurdu haline getirmiştir. Din dilinde "fitrat" denen ve hem madde hem de mânâ ölçeğinde bütün güzellikleri ve erdemleri ifade eden arkaplan ile bu kurt olma hali, iki değer düzeniyle dengelenmeye çalışılmıştır: Ahlâk ve hukuk. Bir başka ifadeyle ahlâk ve hukuk, insanı insan hüviyetine kavuşturan ve birbirini tamamlayan iki değer alanıdır.¹³

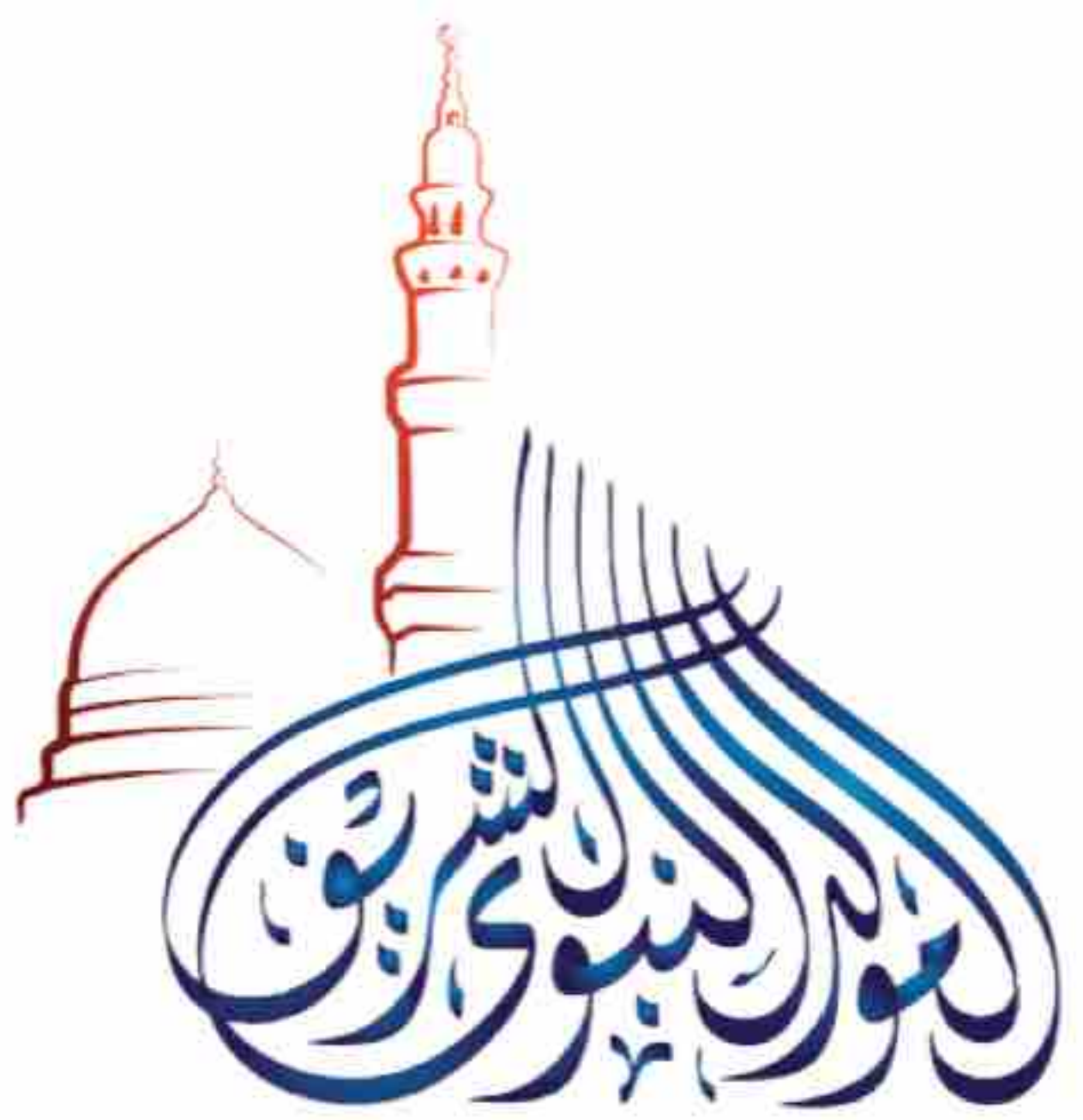
Her ne kadar teoride, sübjektif iyi-hayır düzeni olarak ahlâk, objektif iyi-hayır düzeni olarak hukuk öngörülüyor ve böylece etik değerler birbirinden ayrılıyor görünse de²⁴, kesin hatlarıyla ahlâk-hukuk ayırımından bahsetmemiz pek mümkün değildir. Zira menfaatler çatışmasını devlet yaptırımıyla cebren çözen hukukun, asgarî ahlâk olduğu, ahlâka dayandığı bilinen bir gerçektir. Hz. Ali'nin (r.a.) "İyi ahlâk üç özellikte somutlaşır: Haramlardan kaçınmak, helali aramak ve aileye cömert olmak" sözüyle²⁵, Abdullah b. Zübeyr'in (r.a.) "Allah, ancak insanların ahlâkı hakkında vahiy indirmişti" tespitinde²⁶ bu gerçeğin ipuçlarını bulmak mümkündür. Hukuk felsefesi biliminde de dile getirildiği üzere "ahlâk toplumsal düzenin biricik temeli ve dayanağıdır. Çünkü ahlâkî değerler ve onlara inanç olmaksızın ne bireysel yaşam, ne de onun uzantısı olan toplumsal yaşam, insanî bir kimliğe kavuşturulabilir; sadece amaçsız, idealsiz bir hayvansal yaşam olarak kalır".²⁷

Hukukun ahlâktan neş'et ettiğini, hukukun ideleri yani temel fikirleri ve hedef gayeleri olan adalet, hakkaniyet, hakikat ve hürriyetin aynı zamanda birer ahlâk kavramı olmalarıyla²⁸ da temellendirebiliriz. Daha açık bir söylemle, hukukun temin etmeye çalıştığı adalet, hakkaniyet, özgürlük, düzen, emniyet, vicdan bütünlüğü, iyiliği gerçekleştirme, kötülüğü giderme, erdem, mutluluk, insan haysiyeti, eşyayı ve mülkiyeti koruma vb. değerler hep ahlâkî içerik taşıyan değerlerdir. Hukuk, işte bu değerleri somut ilişkiler ağında gerçekleştirmeyi amaçlayan ve maddî yaptırım gücüne sahip

olan normatif bir kurumdur. Müslüman fakihlerin, bütün hukukî hükümleri canı, dîni, aklı, ırzı ve malı korumak biçiminde beş temel altında toplamış olmaları da bu noktada dikkat çekicidir.

Bu bağlamda Kur'an'a baktığımızda hukukun hedef gayelerinin, pratik ve somut hukuk kurallarının bildirilmesinden önce, vahyin ilk geliş aşamasından itibaren belirlendiğini görüyoruz. Adalet, ihsan, iyilik, af, sabır, şükür, ahde vefa, kötülüğü en güzel biçimde giderme gibi emirler ile haksızlık, fuhuş, kötülük, taşkınlık, ahde vefasızlık, ölçü ve tartıda hile yapma, bilgisizce hüküm verme, yeryüzünde fitne çıkarma, haksız yere cana kıyma gibi yasaklar Mekke döneminin, iman vurgusu yanında sık dile getirilen mesajlarıdır. Böylece ahlâk altyapısına bağlı, meşrûiyetini ve kuvvetini oradan alan bir hukuk düzeninin de temelleri atılmış oluyordu.

Bu özellik, ahlâkın tarihsel olarak hukuktan daha önce var olduğunu söyleyen hukuk tarihçilerini teyit etmektedir. Gerçekten de yargı pratiği ve erki, yaşamadan daha önce gelişmiş; hâkimler önlerinde henüz kanun metinleri olmadan önce de hall ü fasl görevlerini ifa etmişlerdir. Acaba bunu neye göre yapmışlardır? Tabii ki, mâşerî vicdanda bulunan ve zaman zaman da örf şeklini almış bulunan ahlâk ilkeleriyle.²⁹

“De ki: Doğrusu Rabbim, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günahın her çeşidini, hukuku çiğnemeyi, Allah'tan başkasına -hakkında hiçbir delil indirmedeği halde- tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi haram kılmıştır.”

el-Mâide 5/106

Aynı gerçek, Kur'an'ın ilk nüzûl sürecinde Hz. Peygamber'in (s.a.) izlediği yargılama yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber, vahyin somut yasamasının yoğunlaşmadığı ilk dönemlerde Kur'an'ın az önce vurguladığımız etik önermeleriyle ve Câhiliyye'nin saygın değerleriyle hüküm vermişti.²⁰ Söz konusu uygulama bize, gerek ferdî gerek mâşerî vicdanda var olan etik değerlerin hukukun

temelini oluşturduğunu; hukukun aslında, ahlâkın öngördüğü soyut ilkeleri somutlaştıran bir özelliğe sahip bulunduğunu²¹ bir kez daha göstermektedir.

Böyle olduğu içindir ki, sosyal bünyeyi, kutsalı, adalet ilkesini ve etik değerleri göz ardı eden bir kanun, formel olarak yürürlükte görünse bile sosyolojik nüfûza sahip olamaz.²²

Kur'ân'ın Allah'ın yaratmasında bir değişiklik bulunmadığı²³, insanın temel erdemlere sahip olarak yaratıldığı, ona iyi-kötü (takvâ-fücûr) bilgisi verilip aralarında tercihte bulunma yetkisi tanındığı²⁴, bütün bunların Hz. Peygamber'in (s.a.) şahsında somutlaştırıldığı²⁵ yönündeki beyanları, bize, ahlâkın değişmez bir Allah kanunu olduğunu da göstermektedir.²⁶ Fazlur Rahman'ın deyimiyle "o, Allah'ın 'emr'idir. İnsan ahlâk kanununu ne meydana getirebilir ne de ortadan kaldıracaktır. O, bu kanuna boyun eğmek zorundadır. Bu boyun eğme hususuna 'ibadet' veya 'Allah'a kulluk' adı verilir."²⁷

Kur'ân'ın hukuku, Kur'ân ahlâkından kaynaklandığı ve bu ahlâkı iyice yerleştirme amacına matuf olduğu içindir ki, hukuk da bir Allah "emr'idir ve ona uymak da kâmil bir iman borcudur. Bu önermenin benimsenmesi halinde şu sonucu kavramak kolaylaşacaktır: Kur'ân'a göre ahlâkın kesin şartı, dinin bütün emirlerini serbestçe kabul ve ona tam bir içtenlikle boyun eğmektir.²⁸

Sunmaya çalıştığımız bu teorik çerçeve, beşerî hukuklarda görülen ve bilginlerince dile getirilen ahlâk-hukuk arasındaki şu ayırım noktalarının Kur'ân mesajı açısından çok

geçerli olmadığını göstermektedir: Hukuk dışı, ahlâk ise iç eylemlerle ilgilidir; hukuka uygunluk (legalite) ile ahlâka uygunluk (moralite) birbirinden ayrıdır; hukukun yürürlük kaynağı dışta, ahlâkın ise içtedir; keza hukukta sorumlu olunan makam dışta, ahlâkta ise içtedir.²⁹

Mademki önemli olan, insanın ve dolayısıyla toplumun ıslahı ve onun hayrını gerçekleştirmektir; mademki bunun öncelikli yolu ahlâkı bütün bireyler yetiştirmektir, mademki hukuk ahlâktan beslenmeli ve meşrûiyetini oradan almalıdır; mademki böyle bir hukuka boyun eğmek bir iman borcudur, öyleyse ahlâkî olan ile hukukî olan birbirinden ayrı düşünülemez. Bu içiçelik sebebiyledir ki Kur'ân, bazen hukukî talimatını ahlâkî kavramlarla sunar, ahlâkî önermelerini de hukuk terimleriyle besler. Birçok örneği yanında mesela şu üç ayet burada hatırlanabilir:

"Gerçek erdemlilik (birr), yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir. Ama gerçek erdem sahibi, Allah'a, Âhiret Günü'ne, vahye ve peygamberlere inanan, servetini – kendisi için ne kadar kıymetli olsa da – akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, yardım isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı mâlî yükümlülüğünü ifa eden kişidir; ve söz verdiklerinde sözlerini tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir. İşte onlardır sadâkatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar."³⁰

"De ki: Doğrusu Rabbim, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici dav-

ranışları, günahın her çeşidini, hukuku çiğnemeyi, Allah'tan başkasına –hakkında hiçbir delil indirmediği halde– tanrısal nitelikler yakıştırmayı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi haram kılmıştır."³¹

"De ki: 'Gelin Allah'ın neyi haram kıldığını size anlatayım: O'ndan başka şeylere asla ilahlık yakıştırmayın; anne-babanıza iyilik yapın ve çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin, çünkü sizin de onların da rızıklarını sağlayacak olan Biziz; açık veya gizli hiçbir utanç verici fiil işlemeyin ve adalet(i ifa etmek) dışında Allah'ın kutsal saydığı insan hayatına kıymayın. Allah size bunu emretti ki, aklınızı kullanabilesiniz." "Ve rüşd yaşına erişmeden önce yetimin mal varlığına –onun iyiliği için olmadıkça– dokunmayın. Ölçü ve tartıya tam olarak, adaletle uyun. Biz hiçbir insana taşıyabileceğinden daha fazla yük yüklemeyiz. Bir görüş belirttiğinizde, yakın akrabasına karşı olsa da, âdil olun. Allah'a karşı taahhütlerinize riayet edin. Bunu size Allah emretti ki ders alabilesiniz." "Ve (bilin ki), bu, dosdoğru bana yönelen bir yoldur; öyleyse bunu izleyin ve başka yollardan gitmeyin ki, sizi O'nun yolundan saptırmasınlar. Allah bütün bunları size emretti ki, O'na karşı sorumluluğunuzun bilincine varasınız."³²

Görüldüğü gibi birincisinde hukukî yükümlülükler, bir ahlâk kavramı olan "birr" ile; diğerlerinde ise ahlâkî yükümlülükler, bir hukukî/teklîfi hüküm çeşidi olan "haram" ile sunulmuştur. Böylelikle ahlâka uygunluk (moralite) ile hukuka uygunluk (legalite) birlikte sağlanmış olmaktadır. Söz konusu uygunluk, Kur'ân'ın yetiştirmeyi hedeflediği insan tipinin de önemli bir özelliğidir.

Kur'ân insanı, kolluk ya da yargı kuvvetinin korkusuyla değil, vicdanının murakabesiyle ve Yaraticısının hoşnutluğunu elde etmeyi arzularak davranış sergiler; gözden irak yalnızlıklarda da hukuka saygı duyar.³³

Kur'ân'ın bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen hukukî hükümleriyle İslâm ahlâkının birbiriyle olan bu parça-bütün ilişkisine dair somut örneklemelere geçmeden önce, teorik çerçeveyi tamamlama adına son bir tespite daha yer verelim:

Modern zamanların "insan hakları" vurgulu paradigmasının aksine Kur'ân, öncelikle ödevlerini bilen ve yerine getiren bir insan-toplum modeli öngörür. Neredeyse bütün geçtiği yerlerde imana bitişik olarak takdim edilen "amel-i sâlih" gerçeği, hakları talepten önce ödevleri yerine getirme borcuna işaret etmektedir. Ödevlerini yapan birey, aslında başkasının hakkını gözetmektedir. Tersinden bir bakışla, insanın hakkı, aslında bir başkasının vazifesi olarak karşımıza çıkar.³⁴

Herkesin böylece ödevini yerine getirdiği bir ortamda, hakkı çiğnenen, dolayısıyla hak talebinde bulunan kimse de kalmaz. Onun içindir ki fakihler, Kur'ân'ın bu içeriğinden ve ilgili kavramlarından hareketle hukukun süjesi olan kişiyi "mükellef" yani ödevlerle sorumlu kişi olarak isimlendirmişlerdir.

Buraya kadar teorisini tespite çalıştığımız hukuk-ahlâk birlikteliği, hatta bir adım öteye geçerek hukukun asgarî ahlâk olduğu ve ahlâk ilkelerinin çiğnenmesi sonucunda oluşan mâşerî tepkinin bir çocuğu olduğu gerçeğini, Kur'ân üzerinde somutlaştırmaya çalışalım.

Öncelikle şunu belirtelim ki, ahlâkla hukuk arasındaki sıkı bağı, sadece her bir tikel hükmün dolayımında değil de Kur'ân mesajının bütünlüğü içinde aramamız icap eder. Mesela bir zina filinin ispatı için ilgili ayetler, dört şahidin gerekli olduğunu söyler.³⁵ Bu hükmü, sırları araştırmama ilkesinden ve olur olmaz zina isnadını reddeden anlayıştan³⁶ bağımsız düşünemeyiz. Hal böyle olunca, muhbirlerin cesareti kırılacak, sonuçta apaçık işlenmesi dolayısıyla topluma karşı tehditkâr bir nitelik kazanan fiil cezalandırılacak; böyle olmayanlar ise beşerî olmayan bir başka mahkemede dava konusu olacaktır.³⁷

Aynı şekilde hanımların nafakalarını temin etme emrini³⁸, onlara iyilikle davranma erdeminden³⁹ bağımsız düşünmek mümkün değildir. Keza ağır bir cezası olan nitelikli hırsızlık suçunu yorumlarken, mülkiyete saygı gösterme ve başkalarının mallarına göz dikme erdemini⁴⁰ göz ardı edemeyiz. Öyleyse Şâtıbî'nin de (ö. 1388/790) dediği gibi şeriat, yani dar anlamıyla hukuk, kalbin fiilleri ile zâhirî fiilleri uzlaştıran bir yapıdır. "Gaye, bütün hukukun yaratıcısıdır" derken⁴¹ ünlü Alman hukukçu Rudolf V. Jhering de (ö. 1892) aslında aynı şeyi tekrarlamaktadır.

Bu noktadan hareketle ibadet hükümlerinin hem ilk, hem son tahlilde insanın ruhen yücelmesi, arınması ve doğasındaki erdemleri hatırlaması amacına matuf olduğunu söyleyebiliriz. Mesela namaz, insanı çirkin fiillerden ve sağduyuya aykırı her şeyden alıkoyarken⁴² oruç, koruyucu bir kalkan niteliğiyle kişinin kendisine iyilik (hayr) yapmasını sağ-

“De ki: Doğrusu Rabbim, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günahın her çeşidini, hukuku çiğnemeyi, Allah'tan başkasına -hakkında hiçbir delil indirmediği halde- tannsal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi haram kılmıştır.”

el-Mâide 5/106

lar.⁴³ Mâî ibadetler de aynı şekilde verenin servet biriktirme güdüsünü terbiye edip⁴⁴ arınmasına vesile olurken⁴⁵, aynı zamanda iç huzuru yakalamasını da temin eder. Daha

genel bir yaklaşımla söylersek, Allah'ın buyruklarına boyun eğmek, bir türlü tatmin olmayan insana, sınırları olduğunu hatırlatacak ve erdemli bir varlık olması gerektiğini gösterecektir.⁴⁶

Kur'an'ın hayatı bir bütün olarak algılayıp irşadını fizik-metafizik boyut birlikteliğiyle yaptığı bilinen bir gerçektir. Bu cümleden olarak ödeme güçlüğü çeken borçluya ilave zaman tanımak⁴⁷ ya da fakir akrabanın nafakasını temin etmek⁴⁸, infakı malın en iyisinden yapmak⁴⁹ yönündeki fizik emirleri, yardımseverlik, eli açıklık ve diğergâmlık⁵⁰ gibi metafizik içeriklerden ayırt edemeyiz. Benzer şekilde, sözleşmelerin gereğini tam anlamıyla yerine getirmek⁵¹, yalan şahitlikten uzak durmak⁵² ve hatta meşrû siyasî otoriteye itaat

etmek⁵³ gibi hukukun farklı alanlarıyla ilgili fizik boyutlu emirleri, emanete saygı ve onu sahibine iade etmek yönündeki⁵⁴ metafizik kuraldan bağımsız düşünemeyiz. Fuhşa meyletme ve namusa kastetme ahlâksızlığının⁵⁵ kazf ve zina cezalarıyla karşılanması da bu söylediğimizin bir başka boyuttaki örneğidir.

Bu fizik-metafizik paralelliği sebebiyledir ki Kur'an, insanın hamurunda bulunan ideal nitelikleri, aldığı hukukî tedbirlerle canlı tutmaya çalıştığı gibi, yine onun hamurunda bulunan menfi potansiyeli de koyduğu ceza hükümleriyle dizginlemeye çalışmıştır.⁵⁶

Bunlardan bir adım ötede Kur'an, her türlü erdemın en mükemmeliyle gün yüzüne çıkması/maksimize edilmesi için çağrıda bulunmuştur. Benimsediği üslûp ve seçtiği kelimeler onun bu hususu ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

O, sadece iyiliği değil, gerçek ve engin iyiliği (birr)⁵⁷; sadece güzeli değil din açısından daha güzeli (ahsen)⁵⁸; sadece âdil olanı değil, adalete en uygun olanı (aksat)⁵⁹; sırf değerliyi değil daha değerli olanı (ekber)⁶⁰; asgarî müslümanlığın gereğini değil, takvanın (hakkan ale'l-müttekîn)⁶¹ ve gönül yüceliğinin (sabr)⁶² gereğini hedef olarak belirler.⁶³

Mesela borcunu ödeme güçlüğü içinde bulunan borçluya, vade tanımak bir yükümlülüktür; fakat böyle birisinin borcunu bütünüyle silmek daha çok övgüye layık bir davranıştır.⁶⁴ Uğranılan bir haksızlığa karşı kendini savunmak bir haktır; fakat sabretmek ve bağışlamak büyüklüktür.⁶⁵ Farz olan ödevleri yerine getirmek iyidir; fakat gönülden

yapılan ilaveler Allah'ın hoşnutluğunu artıran davranışlardır.⁶⁶ Bazı gerekçeler, Allah'a yönelik vazifelerin ertelenmesine sebep olabilir; fakat güç yetirilebiliyorsa ertelememek daha iyidir.⁶⁷ Dinin şekli gerekleri önemlidir; fakat sadece bunları yerine getirmekle gerçek iyiliğe erişilemez. Asıl iyilik, kâmil bir iman, infak, ibadet ve ahlâk bütünlüğünden geçer.⁶⁸

Üstelik Kur'an'ın ahlâkî yükümlülükleri sadece müminlere yönelik değil, aksine evrenseldir. Onun emirleri başkasına olduğu kadar hatta daha fazla kişinin bizzat kendisine⁶⁹, yakınlarına olduğu gibi yabancılara, fakirlere olduğu gibi zenginlere⁷⁰, içeriye olduğu gibi dışarıya⁷¹, ister dost ister düşmana⁷² değişmeksizin herkese uygulanmalıdır.⁷³

İşte bu herkese karşı uygulanacak olan yükümlülüklerin yani pratik hukukun günlük hayattaki nihaî karşılığı da ahlâkî bir kavram olan adalettir. Daha teknik bir ifadeyle, hukukun diğer idelerine kaynaklık eden ve onları anlamlandıran yegâne idesi adalettir ve adalet de hikmet, şecaat ve iffet faziletlerinin oluşturduğu bir ahlâk sorunudur. İşbu noktada şu soruya cevap aramamız gerekiyor: Adalet nedir ve nasıl sağlanır?

Adalet, her bir sūjeye o konumdaki hakkı neyse onu tam olarak vermek ve keyfi değerlendirmelerden uzak durmaktır.⁷⁴ Kur'an, hayatın huzurunun adeta birincisine yani adalete sıkı sıkı tutunup ikincisinden yani hevâdan olabildiğince kaçınmaya bağlı olduğu bu iki zıt unsura sık vurgular yaparak hukuku şekillendiren ahlâkî temelin sağlam kalmasını istemiştir.⁷⁵

İnsan her an hevâsına kapılma potansiyelini taşıdığı için⁷⁶ neyin ve hangi davranışın adaleti gerçekleştireceği de insanüstü bir irade tarafından belirlenmiştir. Yani adaleti en ideal ölçülerde sağlayacak hukukî çerçeve, Yarattıcı ve Buyurucu (halk ve emir sahibi) tarafından çizilmiştir.⁷⁷ Samimi mümine düşen, işte bu çerçeveyi gönülden benimsemek ve gereğini yapmaktır.⁷⁸

Kur'ân her şeyden önce iman ve ahlâkı önemsemekte, hukuku bu iki temele oturtmakta, adalet merkezli bir yapılanma ve davranış modeli sunmakta, inananlarından bu modele samimiyetle bağlanmalarını istemekte iken nasıl oluyor da

Müslüman fakihlerin, bütün hukukî hükümleri canı, dîni, akli, ırzı ve malı korumak biçiminde beş temel altında toplamış olmaları da bu noktada dikkat çekicidir.

günümüz İslâm toplumları ahlâk sınavında başarılı olamıyorlar? Neler oldu da bu toplumlarda aile içi şiddet yaşıyor, bireyleri arasında iletişim kurulamıyor, hile-i şer'iyeler çoğalıyor, gizli ve süreli nikâhlar kıyılıyor, çarşı-pazarda her an aldatılma korkusu yaşıyor, yetkiler istibdadı dönüşüyor, haramdan kaçınma bilinci zayıflıyor, yetimler-yoksullar kendi hallerine terk ediliyor?

İslâm dünyası açısından yüz kızartıcı olan bu manzaranın arkasında pek çok sebep değil; belki o sıralanabilecek pek çok sebebin de varıp dayanacağı iki ana sorunun büyük ölçüde etkili olduğu kanaatindeyim.

Bunlardan ilki, farklı ölçülerde de olsa İslâm dünyasının hemen hemen tamamının bir şekilde muhatap olduğu sekülerleşme süreci; ikincisi ise amel duyarsızlığıdır.

Dini, bireyin ve toplumun gündeminden tam olarak çıkarmasına bile oldukça marjinalleştiren sekülerleşme (bir anlamda laiklik), bertaraf ettiği değerlerin yerini, zaten olmayan kendi ahlâkıyla dolduramadığı için boşluklar oluşmuş, değerden arındırılmış ortamlarda, insan insanın kurdu haline gelmiştir. Geleneksel anlam dünyası ve değer dizgesini yitirenler bir de sürekli hazcı ve bireyci telkinlere maruz kalınca kontrolden çıkmış; Kur'ân'ın ifadesiyle "hevasına tapan" güruhlar⁷⁹ haline gelmiştir. Bu güruh içinde ahlâkın esası sayılan

hikmet, şecaat, iffet ve adaletin⁸⁰, haram-helal kaygısının, hesap günü korkusunun bir anlam taşımayacağı açıktır.

İkinci sebep ise, kişilere sorulduğu zaman var olduğu cevabı verilen imanın amel ile beslenememesidir. Modern zamanların müslümanı, amel konusunda gittikçe daha az duyarlı hale gelince ahlâkı besleyen damarlar da kurumaya yüz tutmuştur.⁸¹ Samimi iman ile sürekli amel, zorunlu olarak ahlâkı doğurup kuvvetlendirirken, amel fakirliği tam ters bir etkiyle erdem hazinesinin eksilmesine yol açmıştır. Böyle sonuçlar doğuracağından olmalı ki, Kur'ân, imanı andığı yerde arkasından hemen amel vurgusunu yapmıştır. Hatta, amelin şeklini önemseyip göz ardı etmemekle birlikte, özünün daha önemli olduğunu söyleyerek o amelin ahlâkî bütünlüğü sağlamaya dönük yönüne işaret etmiştir.⁸²

Öyleyse bugünün insanına düşen görev, hayatına anlam katan değerleri yeniden keşfetmek, her bakımdan sınırları olan bir varlık olduğu bilinciyle hareket etmek ve karşısındakini bir kurt olarak değil, özünde nefha-i ilâhî olan saygın bir varlık olarak görmek ve nihayet bu değerlerden her uzaklaştığında kendisine gelen ilahî kılavuza kulak vermektir. İnsanlığa lutfedilen son kılavuz Kur'ân'ın da nihaî hedefi⁸³, hem Allah'ıyla hem kendisiyle, hem de dünya ile barışık böyle erdemli bir insan ve toplum yetiştirebilmektir. "Ben ahlâkî erdemleri tamamlamak için gönderildim" derken⁸⁴ İslâm Peygamberi de (s.a.) esasen bu noktaya işaret etmiş olmaktadır...

Dipnotlar

- 1 * Bu yazı, müellifin izniyle, daha önceki bazı yayınlarından derlenmiştir.
- 2 en-Nisâ 4/11
- 3 el-Mâide 5/106
- 4 İsrâ 17/70; Tîn 95/4
- 5 Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72
- 6 Bakara 2/30-31; A'râf 7/11; Ahzâb 33/72; Sâd 38/75
- 7 Bakara 2/36; A'râf 7/24
- 8 Bakara 2/30; Mâide 5/27-31; Şems 91/8
- 9 Bakara 2/213; A'râf 7/43; İbrahim 14/27; A'lâ 87/3; Şems 91/8
- 10 Müsned 4/385
- 11 Ebu Dâvûd, "Sünnet" 14; Tirmizî, "İman" 6; Müsned, 89/5 ,250/2
- 12 Muhammed 47/31; bkz. Hûd 11/7; Kehf 18/7; Zâriyât 51/56; Mülk 67/2
- 13 Yörük, Abdülhak Kemal, *Hukukun Umumi Prensipleri*, İstanbul 1949, s. 22-26; Çağıl, Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul 1963, s. 52; Killioğlu, İsmail, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, İstanbul 1988, s. 325 vd.
- 14 Killioğlu, age., s. 336, 339
- 15 Gazzâlî, İhyâü Ulûmi'd-Dîn, İstanbul 52/3 ,1985
- 16 Buhârî, "Tefsîru Sûrati'l-A'râf" 5
- 17 Hartmann, N., *Ethik*, s. 65 ve *Arsal*, Sadri Maksudi, *Hukuk Felsefesi Tarihi*, s. 306-307'den naklen Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul 1992, s. 93
- 18 Çağıl, age., s., 30; Özlem, Doğan, "Ahlâk Hukuku Önceler", *Kavramlar ve Tarihleri I*, İstanbul 2002, s. 134-138
- 19 Yörük, age., s. 39; Killioğlu, age., s. 329; bkz. Özlem, "Ahlâk Hukuku Önceler", s. 132,138 vd.
- 20 Hamîdullah, Muhammed, İslâm Peygamberi (çev. Salih Tuğ), İstanbul 911 ,898/2 ,1990; Hamîdullah, İslâm'ın Doğuşu (çev. Murat Çiftkaya) İstanbul 2002, s. 277-276
- 21 Çobanoğlu, Rahmi, *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul 1964, s. 25 vd.; Killioğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, s. 147,150,244
- 22 Çağıl, age., s. 54; bkz. Topçuoğlu, Hâ-mide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1963, 1/157,158,183 vd.
- 23 Rûm 30/30; Fâtır 35/43
- 24 Şems 91/8-10
- 25 Ahzâb 33/21; Kalem 68/4
- 26 Ahlâkın değişebilirliği yönündeki tartışmalar için bkz. Özlem, "Ahlâk Hukuku Önceler", s. 127; Erdem, Hüsamettin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya 2003, s. 66-72
- 27 Fazlur Rahman, İslâm (çev. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ), Ankara 1981, s. 38. Ahlâk-Tanrı ilişkisi hakkında bkz., Nielsen, Kai, *Ethics Without God*, New York 1990, s. 70 vd.
- 28 Bakara 2/139; Nisâ 4/65; A'râf 7/29; Zümer 39/2,11,14; Mü'min 40/16,65; Beyyine 98/5

- 29 Çağıl, age., s. 58-60; Aral, age., s. 188-193; Killioğlu, age., s. 360
- 30 Bakara 2/177 (Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1999, 1/48)
- 31 A'râf 7/33
- 32 En'âm 6/151-153
- 33 Enbiya 21/49
- 34 Karadâvî, Yusuf, *İslâm Hukuku* (çev. Yusuf İşçik-Ahmet Yaman), İstanbul 1997, s. 68
- 35 Nisâ 4/15; Nûr 24/4
- 36 Hucurât 49/12; Nûr 24/4,23
- 37 Dirâz, Abdullah, *Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'an* (Arapçaya çev. Abdussabur Şahin), Kuveyt-Beyrut 1973, s. 271. Eserin Türkçe çevirisi için bkz., *Kur'an Ahlâkı* (çev. Emrullah Yüksel -Ünver Günay) İstanbul 2002
- 38 Bakara 2/23,233,236; Talâk 65/6-7
- 39 Bakara 2/229,231; Nisâ 4/19; Talâk 65/2
- 40 Bakara 2/188; Nisâ 4/29,32; Hicr 15/88
- 41 Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, s. 39
- 42 Ankebût 29/45
- 43 Bakara 2/183-184
- 44 Fecr 89/19-20
- 45 Tevbe 9/103
- 46 Meâric 70/19-34
- 47 Bakara 2/280
- 48 Nahl 16/90; İsrâ 17/26; Nûr 24/22; Rûm 30/38
- 49 Bakara 2/267; Âlü İmrân 3/92
- 50 Ra'd 13/22; Haşr 59/9; İnsan 76/8-10
- 51 Mâide 5/1; Nahl 16/91; İsrâ 17/34
- 52 Hac 22/30; Furkân 25/72
- 53 Nisâ 4/59
- 54 Nisâ 4/58; Mü'minûn 23/8; Meâric 70/32
- 55 Nisâ 4/24-25; Mâide 5/5; İsrâ 17/32; Nûr 24/33; Furkân 25/68
- 56 bkz. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, Beyrut 1991, 2/7-8
- 57 Bakara 2/177, 189,269; Âlü İmrân 3/92
- 58 Nisâ 4/125; Mâide 5/50; Fussilet 41/33
- 59 Bakara 2/282; Ahzâb 33/5
- 60 Ankebût 29/45
- 61 Bakara 2/180,241
- 62 Âlü İmrân 3/186; Şûrâ 42/43; Ahkâf 46/35
- 63 bkz. Dirâz, *Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'an*, s. 299-300
- 64 Bakara 2/280
- 65 Şûrâ 42/41-43
- 66 Bakara 2/158
- 67 Bakara 2/184
- 68 Bakara 2/177
- 69 Bakara 2/44

Şeriat, yani dar anlamıyla hukuk, kalbin fiilleri ile zâhirî fiilleri uzlaştıran bir yapıdır. "Gaye, bütün hukukun yaratıcısıdır"

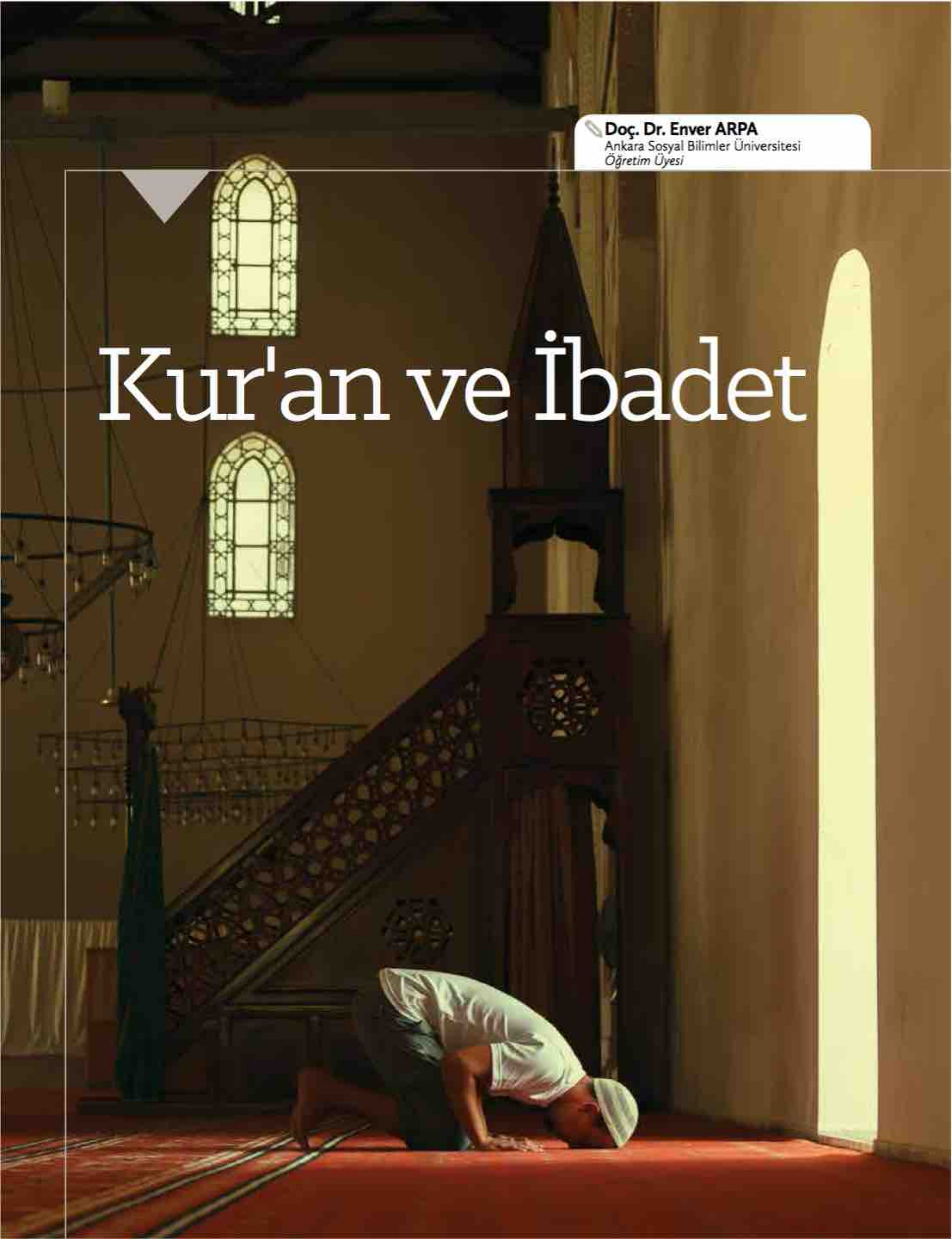
Şâtibî

- 70 Nisâ 4/135; Mutaffifin 83/1-3
- 71 Âlü İmrân 3/75-76
- 72 Mâide 5/2,8
- 73 Dirâz, *Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'an*, s. 53
- 74 Tânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, İstanbul 1984, 2/1015-1016; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, s. 33
- 75 Nisâ 4/135; Mâide 5/8; Kasas 28/50; Sâd 38/26
- 76 Bakara 2/188; Âlü İmrân 3/14; En'âm 6/119; İsrâ 17/11; Nûr 24/48-49; Kiyâme 75/20
- 77 Nisâ 4/105; Mâide 5/44-50; A'râf 7/54; Rûm 30/4; Ahzâb 33/36
- 78 Nûr 24/51-52; Nisâ 4/65
- 79 Furkân 25/43; Câsiye 45/23; Kasas 28/50
- 80 Gazzâlî, İhyâü Ulûmi'd-Dîn, 53/3
- 81 Bu noktada bazı tespitler için bkz. Yaran, Cafer Sadık, "İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç? İslâm Erdem Etiğinin Yeniden Yapılandırılması Önerisi", İÜİFD sy: 11 2005)), s. 51
- 82 Bakara 2/177; Hac 22/37
- 83 Mâide 5/16; İsrâ 17/9; Ahzâb 33/4
- 84 Muvatta, "Husnû'l-Huluk" 8; Müsned, 2/381

Doç. Dr. Enver ARPA

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Kur'an ve İbadet

“ İbadet kavramı; namaz, oruç, zekat, hac vb. belli formatlarla yapılan ibadetlerle sınırlı olmayıp hayatın tüm yönlerini kapsayan geniş bir kavramdır. Kur'an'da geçtiği ayetleri incelediğimizde ibadetin, hayatımızın tümünü ilgilendiren, hiç bir boşluk bırakmayan bir kavram olduğunu fark ediyoruz. ”

İslam dininin esasını oluşturan kavramlardan biri “İbadet” kavramıdır. Dini risaleti bize ulaştıran Kur'an'ın temel amaçlarından biri, kulun rabbine karşı görevlerini yerine getirmesini, ona layıkıyla itaat etmesini sağlamaktır. Yüce Allah, insanı kendisine itaat/ibadet etmek üzere yaratmış ve bu dünyaya koymuştur. İnsan bu dünyada sergilediği kulluğa göre ahiret yurdunda muamele görecektir. Binaenaleyh, ibadet, insanın bu dünyadaki varlık nedenini oluşturmaktadır. Yüce Allah, Kur'an'ı Keriminde “İnsanları ve cinleri sadece bana itaat etsinler diye yarattım” (Zariyat 56) buyurarak bu durumu beyan etmiştir.

İbadet kelimesi, Arapça ‘A-b-d’ fiilinin mastarı olup lügat manası olarak “itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, bağlanmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim’de de bu sözlük manasına yakın olarak kavramlaştırılmıştır. Çeşitli tanımları yapılmış olsa da dini bir kavram olarak genelde “Allah’a samimiyetle bağlı olmak, emir ve yasaklarına tereddütsüz itaat etmek, Onun rızası için salih amel işlemek; onun belirlediği yoldan asla sapmamak” şeklinde ifade edilmiştir. Gerek sözlük ve gerekse kavram anlamlarından da açıkça anlaşılacağı üzere ibadet; kişinin yüce olarak

Allah kendisinden başkasına uyulmasını veya tabi olunmasını “Şeytana uymayın” diyerek yasaklamıştır: “Ey Adem oğulları, ben size Şeytana itaat/ibadet etmeyin, o size açık bir düşmandır, diye and vermedim mi?”

(Yasin 60)

Kabul ettiği, saygı duyduğu varlığa tazimde bulunması, onu yüceltmesi ve bağlılığını ortaya koymasıdır. İslam inancında bu varlık, sadece ve sadece insanı yaratıp terbiye eden yüce Allah’tır. Onun dışında kimseye ibadet edilmez, kimseden yardım dilenmez. Kur'an'ın girişi konumunda olan ve günlük hayatımızın pek çok münasebetinde sürekli okuduğumuz Fatiha suresinde bu durum Cenab-ı Allah tarafından kulların ağızından şu cümlelerle kayıt altına alınmıştır: “Rabbim sadece sana ibadet eder, sadece senden yardım dileriz” (Fatiha 5) Başka bir ayette ise, kendisinden başkasına uyulmasını veya tabi olunmasını “Şeytana uymayın” diyerek yasaklamıştır: “Ey Adem oğulları, ben size Şeytana itaat/ibadet etmeyin, o size açık bir düşmandır, diye and vermedim mi?” (Yasin 60) Kur'an'ın indiği dönemi

incelediğimizde kimsenin namaz, oruç zekat vb. anlamlarda somut bir varlık olarak şeytana fiili bir ibadette bulunduğunu görmüyoruz. Dolayısıyla bu ayette geçen “La Ta’budu” kelimesini “ibadet etmeyiniz” şeklinde tercüme etmek bir anlam daraltması yaratacaktır. Burada yüce Allah tarafından yasaklanan husus “Şeytana tabi olunmaması”dır ve bu elbette ona ibadet etmeyi de kapsamaktadır. Dolayısıyla ibadet kavramı; namaz, oruç, zekat, hac vb. belli formatlarla yapılan ibadetlerle sınırlı olmayıp hayatın tüm yönlerini kapsayan geniş bir kavramdır.

Kur'an'da geçtiği ayetleri incelediğimizde ibadetin, hayatımızın tümünü ilgilendiren, hiç bir boşluk bırakmayan bir kavram olduğunu fark ediyoruz. Kur'an, emrettiği fiili ibadetlerle ve aynı kelimeyle yapılmasını emir buyurduğu tutum ve davranışlarla kişinin bir yandan yüce yaratana karşı kulluk görevini yerine getirmesini sağlamaya çalışırken öbür yandan kişiyi eğitme, onda İslami bir kimlik inşa etme hedefi gütmektedir.

Ancak günümüzde ibadet kavramı, maalesef Kur'an'daki kullanımından farklı olarak bir anlam daralmasına uğramış olup daha çok İslam'ın şartı olarak formüle edilen ibadetleri ve bazı hayır hasenatları

çağrıştırılmaktadır. Zira ibadet kavramı Kur'an'da, Allah'a kulluk görevinde bulunmak üzere bahsi geçen ibadetleri kapsadığı gibi bireyde kişilik oluşturmak, onu terbiye etmek için öngörülen tüm hususları da kapsamaktadır. İslam dini aslında baştanbaşa ibadettir. Kişinin, dinin emirlerine uymak maksadıyla yaptığı veya terkettiği tüm işler, sergilediği tutum ve davranışların tamamı ibadet mesabesindedir. Dinin belirlediği her şey ibadetin bir parçasıdır.

Kur'an'da kulluğa ve itaate çağıran emirler de daha çok bu kelimeyle verilmiştir. Kulluk ve ibadet birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. İbadet kulluğun bir cüzüdür. Kulluk, ibadetleri de içine alan bir yaşam tarzıdır. İnsanın iyi bir kul olmasını sağlayan her türlü güzel söz ve salih ameller de ibadet olarak kabul

edilmiştir. İbadet, anne-baba ve aile fertleri başta olmak üzere tüm eş-dost, komşu ve akrabalara karşı görev ve sorumlulukları yerine getirmek; hasta, yaşlı, ihtiyaç sahibi ve engelli kişilere maddi ve manevi yardımda bulunmak gibi toplumsal tutum ve davranışları da kapsar. Çünkü yüce Allah bunları bize emretmiştir; onun emirlerine uymak ibadettir.

Ferdi ve toplumsal hayatı ilahi iradeye göre tanzim etmek üzere indirilen Kur'an'ı Kerim, bu kavramı, bu kapsamlılığı ve öneminden dolayı isim, fiil ve mastar kalıbında olmak üzere tam 275 defa zikretmiştir. 23 yıl süren bir inşa programı sunan Kur'an'da bu kavram bu inşa sürecinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. İslami kişiliğin oluşumunda en önemli husus; kişinin kendisini yaratıp bu dünyaya koyan rabbine karşı tam bir itaat içerisinde bulunması, emir ve yasaklarına eksiksiz uyması, kendisine hiç bir şekilde ortak koşmamasıdır. Bunu sağlamak üzere ibadet kelimesi kimi ayetlerde "kulluk ve itaat", bazı

ayetlerde sadece "itaat", bir yerde ise "ilah edinme" manasında kullanılmıştır. Bazı ayetlerde ise her üç manayı kapsayacak bir şekilde, "kulluk, itaat ve ilah edinmek" manasında kullanmıştır. Kur'an, tüm bu ayetlerde geçen emir, yasak ve tavsiyelerle mümini rabbinin dışındaki varlıklara itaatten uzak tutmaya, tevhit anlayışına sahip bir birey olarak yetiştirmeye çaba sarfetmektedir.

Kur'an'da Emredilen İbadet Türleri ve Fonksiyonları

Kur'an'da mü'minlere emredilen ibadetleri incelediğimizde bunların genel olarak üç tür ve yukarıda işaret ettiğimiz bireysel ve toplumsal ıslahı gerçekleştirmeye yönelik olduklarını görüyoruz:

1- Namaz kılmak, oruç tutmak, zikretmek gibi bedeni ve fiziki ibadetler. Bütün mü'minler, bu tür ibadetlerden sorumlu olup onları bizzatihi yerine getirmek durumundadırlar. Bu tür ibadetler şahsi olup bedelle yerine getirilemezler. Beden ile yapılan ibadetler, kişiyi birey olarak yetiştirmeye, kişilikli, topluma yararlı bir insan olmasını temin etmeye yöneliktir. Sağlıklı bir toplum için sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi şarttır. Bu yüzden Kur'an öncelikli olarak imanlı, salih, topluma yararlı bireyler yetiştirmeye çalışmıştır.

2- Zekât vermek, kurban kesmek, sadaka vermek, sadaka-i cariye hükmünde olan çeşme, cami, okul, yol, Kur'an Kursu vb. kamu yararına işler yapmak gibi mal ile yapılan ibadetler. Bu tür ibadetler ise toplumsal dayanışma ve imar

Toplumların ıslahı, huzur ve selameti ancak yüce yaratıcının emir ve nehiyelerine uyularak sağlanabilir. İslami bir toplumda bireylerin birbirini gözetmesi, mali imkanları iyi olanların muhtaçları, düşkünleri kollayıp destekte bulunması esastır.

amaçlı olup çeşitli şekillerde yapılabilir. Toplumların ıslahı, huzur ve selameti ancak yüce yaratıcının emir ve nehiyelerine uyularak sağlanabilir. İslami bir toplumda bireylerin birbirini gözetmesi, mali imkanları iyi olanların muhtaçları, düşkünleri kollayıp destekte bulunması esastır. Mü'minler, sahip oldukları mallarından türüne göre muhtaçlara belirli miktarda ödeyerek bu konudaki emirlere itaat etmek durumundadırlar.

3- Hac vazifesi gibi hem bedeni hem de mali külfet gerektiren ibadetler. Bedenen kutsal topraklara gitme imkânı olmayan kişiler, mali külfetini karşılayarak vekâlet yoluyla bu ibadeti yerine getirebilirler. Hac ibadeti, mü'mini hem mali hem de bedeni yönden arındırmaya, ümmet içerisindeki sorumluluğunu idrak etmeye yöneliktir. Gitme imkanı olan her mü'min hayatında bir defa yıllık kongre mesabesinde olan bu ibadete iştirak etmek zorundadır. Kulluğun zor bir aşamasını oluşturan Hac, hem mali hem de bedeni fedakarlık gerektirmektedir. O, kulluğun adeta zirvesini temsil etmektedir. Kul, hac vazifesiyle her türlü fedakârlığa hazır olduğunu ortaya koymaktadır.

İbadetlerin Bireysel ve Toplumsal Yararları

Asıl olan ibadetlerin kulluğun bir gereği olarak yerine getirilmesi, pragmatist bir yaklaşımla değerlendirilmemesidir. Ancak fitri açıdan bakıldığında ferдин ihtiyacı ve eğitimi dışında bir amaç aramaya gerek olmamakla beraber, bireysel ve toplumsal motivasyon sağlamak, bire-

Fotoğraf: Özkan BILGIN

Kulluğun zor bir aşamasını oluşturan Hac, hem mali hem de bedeni fedakarlık gerektirmektedir. O, kulluğun adeta zirvesini temsil etmektedir. Kul, hac vazifesiyle her türlü fedakârlığa hazır olduğunu ortaya koymaktadır.

ye moral dayanıklılık kazandırmak ve bazı sosyal yararlar elde etmek gayesiyle ibadetlere birtakım hikmetler ve faydalar atfedilmiştir.

İbadetlerin temel amacı kişinin rabbine tam bir itaat içerisinde bulunmasını sağlayarak her iki cihanda huzur ve saadet içerisinde bir yaşam sürmesini temin etmektir. Kur'an'ın emir buyurduğu ibadetleri (tüm anlamlarıyla) incelediğimizde özetle şu amaçları gerçekleştirmeye yönelik olduklarını görüyoruz:

İnsanı Terbiye Etmek

Yüce Rabbimiz yarattığı ve imtihana tabi tuttuğu kullarını bir program dâhilinde eğitmek, yetiştirmek, terbiye etmek ve böylece erdemli birer insan olarak yaşam sürmelerini sağlamak istiyor. Namaz, oruç, hac vb. vazifeler onları kötülüklerden alıkoyarak faziletli bir

insana dönüştürecektir. İnsanlar, ilahi mesajın içerdiği emir ve yasaklara uyarak Rablerine tam bir itaatte bulunurlarsa erdemli birer bireye dönüşeceklerdir. Sahip oldukları manevi motivasyonla kişisel çıkarları için toplumun yararını gözardı etmeyecek, buldukları konumu kötüye kullanmayacaklardır. Günlük yaşamlarında doğruluktan ayrılmayacak, genel ahlaka muğayir davranışlarda bulunmayacaklardır. Yalana tevessül etmeyecek, kalp kırmayacaklardır. Dedikodu, gıybet, iftira vb. kötü huylardan uzak durarak yüz kızartıcı suçlara tevessül etmeyeceklerdir. Yüce Rabbimizin emir buyurduğu ve yasakladığı eylemler, uyulması halinde kişiyi erdemli bir hale getirecek ve yüce bir mertebeye çıkaracaktır. Cenab-ı Allah Maide suresi 6. Ayette abdestin hükümlerini anlattıktan sonra

Ortak bir ruhtan yoksun; huzursuzluk ve adaletsizliğin, haksızlığın, zulmün kol gezdiği Mekke toplumuna inmeye başlayan Kur'an; indirdiği ayetlerle insanları yüce ve tek olan yaratıcıya inanmaya, onun koyduğu nizam içerisinde onurlu bir yaşam sürmeye, birlik ve beraberliklerini korumaya davet etmiştir.

ayetinin sonunda şöyle buyurmaktadır: "Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

İnsanın Huzur ve Mutluluğunu Temin Etmek

Kur'an'da emir buyurulan ibadetlerin bir gayesi de insanları huzura erdirerek sıkıntılardan uzaklaşmasını sağlamaktır. Rabbine samimiyetle inanan ve itaat eden, içtenlikle ona yönelen, ihlasla huzurunda duran kişi büyük bir manevi huzura erişir; kendisini kuşatan dünya sıkıntılarından uzaklaşır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Bunlar, Allah'ın zikri ile kalpleri huzura kavuşarak iman edenlerdir. Evet, bilin ki, ancak Allah'ı anmakla kalpler yatıştır ve huzur bulur." (Ra'd 28) Kişi eda ettiği ibadetler sayesinde Rabbiyle bir manevi bağ oluşturur; 'ben Allah'ın kuluyum, o beni yaratmıştır, ben bu dünyada Onun misafiriyim

ve ona hakkıyla kullukta bulunarak öldükten sonra Onun cennetine gireceğim." diye düşünürse bu düşünce onun ruhunu büyük bir saadet ve itminana kavuşturur. "İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir muhabbet yaratacaktır." (Meryem; 96). Samimi itaat ve ibadetlerin kendisine kazandıracığı tevekkül sayesinde gözü tok hale gelerek dünya nimetlerinin peşinde kendisini helak etmeyecektir.

Sorumluluk Sahibi Bireyler Yetiştirmek

Yüce Rabbimizin koyduğu emir ve yasaklara bağlı kalma konusunda hassas davranan insan, daima bir sorumluluk duygusu içerisinde olur; kendisini yaratan ve her daim gözetleyen Rabbini sürekli zihninde canlı tutar ve attığı her adımı ona göre planlar. Periyodik olarak yerine getirdiği ibadetler sayesinde zihnini Allah'tan hiç ayırmaz. Yüce Allah'ın "Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, takva mertebesine nâil olasınız." (Bakara 21) "Ey mü'minler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize ibâdet edin, hayır işleyin ki umduğunuza eresiniz" (Hac 77) gibi ayetleri kendisine rehber edindiğinde onlar kendisine yol gösterici olur. Bu bilinç hali sayesinde Allah onun yegâne gündemi olur. Eda ettiği ibadetler bu bilinç halini sürekli canlı tutar; kişinin Rabbine karşı duyması gereken sorumluluğunu arttırır. Böylece kul rabbiyle hemhal olur; ona göre yaşamını tanzim eder. "(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı

oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor." (Ankebut 45). "Tâğuta kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a yönelenlere müjde var; müjdele kullarımı» (Zümer 17)

İslami Değerlere Dayalı Bir Toplum Oluşturmak

Niteliği ne olursa olsun toplumlar farklı yapıda olan fertleri arasında ortak olan bir gayenin varlığı ile ancak hayat bulur. Bu gaye, toplumun her tarafına yayılarak ona bir ruh kazandırır. Bu ruhtan yoksun toplumların bireylerine arzu edilen huzur ve istikrarı sağlayamadığı bilinmektedir. İslâm dini, bir yandan bireylerin ahlaklı ve erdemli bir kişi olarak yaşam sürdürmelerini sağlamaya çalışırken öbür yandan toplumsal yapının da ilahi iradeye uygun olmasını hedeflemiştir. Kur'an, toplumu asla gözardı etmemiştir. Toplumun her yönüne yönelik prensipler koymuştur.

Ortak bir ruhtan yoksun; huzursuzluk ve adaletsizliğin, haksızlığın, zulmün kol gezdiği Mekke toplumuna inmeye başlayan Kur'an; indirdiği ayetlerle insanları yüce ve tek olan yaratıcıya inanmaya, onun koyduğu nizam içerisinde onurlu bir yaşam sürmeye, birlik ve beraberliklerini korumaya davet etmiştir. Koyduğu ilahi prensiplerle adil, insan hak ve hürriyetlerine dayalı, her türlü haksızlığı yasaklayan ve insanları mutlu bir hayata ve onurlu bir yaşam biçimine çağıran bir ideal sunmuştur. Bu ideal insana bu dünyada yüce bir paye biçtiği gibi ahirt-

te de mutlu olmasını sağlayacaktır. Bunun gerçekleşmesi insanoğlunun bu prensiplere sahip çıkması, onlara mutlak olarak itaat etmesiyle ancak mümkün olur. Zira bir topluluk içinde yaşayan insanlar eğer tutum ve davranışlarında kurallara bağlı kalmadan tamamen serbest davranırlarsa, bu durum bir yaşam kargaşasına ve insanlar arasında çatışmalara yol açar.

Kur'an hemen her vesileyle insanlardan bu emirlere uymalarını, yüce yaratıcının emirlerine itaat etmelerini, ona ibadet etmelerini talep etmiştir. Ayeti kerimelerde şöyle buyurulmuştur: *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân 104) *"Birbirinizle çekişmeyin; sonra çözümlü yığınlaşırsınız ve gücünüz gider."* (Enfâl 46) *"Müminler ancak kardeşlerdir. O hâlde kardeşlerinizin arasını bulup düzeltin."* (Hucurât 10) Kur'an'da bunlar gibi birliğe, kardeşliğe dayalı erdemli bir İslâm toplumu oluşturmayı hedefleyen pek çok ayet bulunmaktadır.

İslâm, koyduğu prensipleri ve öngördüğü sistemi ahlâk temeli üzerine bina etmiş ve insanların bu husustaki eğitimine büyük önem vermiştir. Zira prensiplerin uygulanması büyük oranda ahlaka dayalıdır. Ahlak, kişi için en önemli gözetleyicidir. Bu gözetleyici, bir polisin veya düzeni korumaya çalışan herhangi bir gücün yapabileceğinden daha etkili bir şekilde çalışır. İbadetler, yüce yaratıcıya itaat eden bireylerin bu ahlaki yetkinliğe ulaşması için herşeyin fevkinde bir güce sahiptir. Alemin tek bir yaratıcısının bu-

lunduğuna inanan kişi, onun bütün insanları yargılayacağını, herkese hak ettiğini vereceğini, iyilik yapana iyi, kötülük yapana kötü karşılık vereceğini göz önünde bulunduracağı için konulan prensiplere uyma konusunda daha titiz davranacaktır. Eğer ahiret inancı bulunmaz, hesap kaygısı olmazsa insanları kötülükten alıkoymak için köklü bir sebep bulunmaz. Zira insan tabiatı nefsinin arzularına tabi olmayı hoş göstermektedir.

Özetle söylemeye çalışırsak ibadetler yüce yaratıcının ilahlığının bir gereği olup onun öngördüğü ilahi düzeni sağlamada hayati bir fonksiyona sahiptir. İbadetler, bireysel hayatın tüm vechelerini kapsadığı gibi toplumsal hayatın İslam'a göre tanzim edilmesinde de önemli bir fonksiyona sahiptir. Yüce Allah emir buyurduğu ibadetlerle kullarını yetiştirmeyi, erdemli birer birey olarak topluma katkı sunmalarını, iki cihanda mutlu ve huzurlu olmalarını

Sağlıklı bir toplum için sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi şarttır. Bu yüzden Kur'an öncelikli olarak imanlı, salih, topluma yararlı bireyler yetiştirmeye çalışmıştır.

dilemiştir. Yaşadığımız dünyanın huzur ve saadeti için şart olan yüce rabbe itaat ve tazim ahiretimiz için de vazgeçilmez bir husustur. "Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, (İslam uğrunda) seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar; sen (bütün) mü'minleri müjdele. (Tevbe 112)

Prof. Dr. Gurbuz DENİZ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Beşer/İnsan ve Resul/Tebliğci Olarak Hz. Muhammed**

Fotoğraf: Şerife KESER

“ Kur'an'ın bize insan olarak takdim ettiği Hz. Muhammed, bizim gibi insanî özellikleri taşıdığından dolayı bize her yönüyle benzemektedir. Onunla olan ortak paydalarımız fazla olduğu için, O'nu kendimize daha yakın hissedip daha çok seviyoruz. Sevilen, seven, üzülen, heveslenen ve bu hevesinden de pişman olabilmeyi başaranıdır. Bazen korkan ve bazen de inançları uğruna canını ortaya koyan bir adamdır, bir yığittir. ”

Kur'an-ı Kerim; Hz.Peygamberi, yaşadığı hayat cihetiyle tebliğci bir beşer ve resul olarak anlatmakta, tanıtmakta ve adlandırmaktadır. Bir tebliğcinin yani Müslüman bir insanın nasıl olması gerektiği; kendisini nasıl yetiştirdiği ve nasıl yetiştirildiği; ibadette, bilmede, inananlara ve inanmayanlara nasıl davranması gerektiğini bize, birçok hikmetiyle birlikte beyan etmektedir. Hz. Peygamber, insan olmanın inceliklerini tecrübe edip yaşamış olsa da, Kur'an'ın eğitimi; kendisine çok daha ince bir hakikati öğretmiştir. Mesajı herkese duyurmak konusunda, büyük bir azim ve dikkat sahibi olan Hz.Muhammed'e, yanına arınmak için kör bir kimse geldiğinde, o kişinin varlığını önemsemesi gerektiğini hatırlatan bir Kur'an ahlakını telkin etmiştir. Mesajın inceliği, Hz.Muhammed'in nezaketiyle bulunduğu, herkesin hayranlık duyacağı/duyduğu bir insan peygamberin hikâyesi ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın ifadesiyle, Hz.Peygamber'in bu bağlamda diğer insanlardan en önemli farkı; Allah'tan vahiy alan bir insan olması ve bu vahyin öğretileri doğrultusunda hayatını tanzim etmesidir.

Kur'an, Hz.Muhammed'in de diğer insanlar gibi doğrularının ve yanlışlarının olduğunu dile getirmektedir. Ancak doğruları hayatını kuşatacak düzeyde çoktur. Çünkü ona hem Ceb-rail aracılığı ile vahiy verilmekte ve hem de yanlış yapmadan önce uya-

rılar yapılmaktadır. Resul kendisine vahyedilen ilahî bilgiyi bir değişikliğe uğratmadan, ona bir şey katmadan, tebliğde bulunmak, kendisine tabi olanlara hidayet yolunu göstermek, ayrıca onlara müjdelere de vererek, ayrıca onlara müjdelere de vererek, dosdoğru yol üzere (sırat-i müstakim üzere) öncelikle kendi hayatını ve kendine tabi olanların varoluşlarını sürdürmelerine destek olmaktadır. Bu mevzuda kendisine gelen vahiy olduğu gibi tebliğ etmediği takdirde, çok şiddetli azaba muhatap olacağı Kur'an'da müteaddit defalar dile getirilmiştir.

Kur'an'da anlatılan Hz.Muhammed ile tarihî süreç içerisinde şekillenen Muhammed arasında önemli farklar, yaklaşımlar bulunmaktadır. En önemli fark, Kur'an'da tanıtılan Hz.Muhammed'in beşerî özelliklerinin ön planda olduğu, tarih içinde şekillenen Muhammed'in ise fazlaca beşer üstü olmasıdır. Kur'an'ın bize insan olarak takdim ettiği Hz. Muhammed, bizim gibi insanî özellikleri taşıdığından dolayı bize her yönüyle benzemektedir. Onunla olan ortak paydalarımız fazla olduğu için, O'nu kendimize daha yakın hissedip daha çok seviyoruz. Sevilen, seven, üzülen, heveslenen ve bu hevesinden de pişman olabilmeyi başaranıdır. Bazen korkan ve bazen de inançları uğruna canını ortaya koyan bir adamdır bir yığittir. Her zaman her şeyi hallolmuş biri olmadığı gibi, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, gelecek endişesi ve korkusu taşımayan biri

Hira Mağarasında yalnız ve sessiz geçirdiği gecelerde ve günlerde, insan olmanın derinliğini bütün zerrecileriyle keşfettiğini rahatlıkla iddia edebiliriz. Bu süreç, hayatı konusunda dikkat sahibi bir insanın, vahiyle mükâfatlandığı bir kavrayış yeteneğiyle nihayete erişmiştir.

de değildir. O kelimenin tam manası ile bize benzeyen "haza insan"dır. Ancak diğer Muhammed, kendisine ulaşılması, kendisine benzenilmesi ya da örnek alınması zor bir Muhammed'dir. Bu tarzda şekillenen Muhammed örnekliliği, İslam'ın yanlış anlaşılmasına ve zaman zaman da mecrasından sapmasına neden olmuştur.

Kur'an'daki Hz.Muhammed'i (s.) anlamaya çalıştıkça şunu görüyoruz; çoğunlukla tarihî süreçte siyer ve hadislerdeki hayatı ve sözleri yanlış yorumlanarak, istismar edilmiş ve kendisi yarı-tanrı haline getirilmiştir. Bize göre; bu istismarın sebeplerinden en önemlisi; Kur'an'da anlatılan Hz. Muhammed'in hayatının bilinmemesi ve yanlış yorumlanmasından, ayrıca hurafeci hatip ve vaizlerin de çok şey anlatmak için malzemeye olan ihtiyaçlarından dolayı

Peygambere mistik içerikli pek çok hikâye ve menkıbelerin atfedilmesidir. Bir başka sebebi, Müslümanların, Hristiyanlarla, -özellikle hicri ikinci ve üçüncü asırlardaki- karşılaşmalarında, onların Hz.İsa'yı tanrı ya da yarı tanrı görmeleri, Müslü-

İstismarın sebeplerinden en önemlisi; Kur'an'da anlatılan Hz. Muhammed'in hayatının bilinmemesi ve yanlış yorumlanmasından, ayrıca hurafeci hatip ve vaizlerin de çok şey anlatmak için malzemeye olan ihtiyaçlarından dolayı Peygambere mistik içerikli pek çok hikâye ve menkıbelerin atfedilmesidir.

manlar arasında da Hz.Peygamberi yüceltmek adına birileri bir asabiyet ortaya çıkarmış ve Hz.Peygamber bu insan üstü İsa'ya benzetilmeye çalışılmıştır.

Başka bir sebep ise, imam, reis, başkan vb. lerinin (özellikle cemaat liderlerinin,) yüceltilmiş ve insanüstü yapılmış bir Nebi anlayışı üzerinden kendilerinin de Nebi gibi yüceltilmelerini ve sorgulanamaz birer imam/lider olmalarını istemeleridir. Bundan dolayı da -kasıtlı ya da iyi niyetle- gayri İslamî her şeyi yapmaktalar ve "bir hikmeti var" diye de söylediklerinden ve yaptıklarından dolayı sorgulanmamaktadırlar. Buna benzer şekilde yine kadim kültürlerde ki birçok mitolojik şahsiyete de Hz. Peygamber -ne yazık ki- benzetilmeye uğraşmıştır.² Hâlbuki Kur'an, özellikle Hz. Peygamberi, hasseten bu türden özdeşleştirmelerden

korumaktadır. Kur'an'da anlatılan Hz Muhammed ile birçok tarihçinin anlattığı (mitolojik) Muhammed arasındaki önemli fark; yaşamındaki incelikleri keşfedemedikleri Hz. Muhammed'i, kendi zihin dünyalarında kurguladıkları bir tipoloji ile yeniden kurgulamaya uğraşmalarıdır. Kur'an ise sürekli olarak, Hz. Muhammed'in insanî özelliklerinden bahsederek bu türden kurguları reddeder. Hz. Muhammed'le ilgili beğenisi de eleştirisi de, onun insanî sınırıyla alakalı uyarılara dönüşür. Hz. Muhammed'i bu şekilde ele almak, aynı imtihan sü-

recini yaşadığımız gerçeğini düşündüğümüzde, bizi Hz. Muhammed'e daha fazla yaklaştırmaktadır. Kendi insanî varlığımızda gösterdiğimiz zaaflar, Hz. Muhammed'in hayatında ortaya koyduğu kesin iman ve metanetle bizi doğruya yönlendirmektedir.

Kur'an'ı Kerim'den hareketle anlamaya çalıştığımız Hz. Muhammed'in belirgin ve özgün özellikleri şunlardır:

1. Hz. Muhammed öncelikle, bir insandır. Yani varlığı ve varoluş imkânı bizatihi beşeridir. Bunun böyle anlaşılması gerektiğine hem Kur'an ve hem de Hz. Peygamberin kendisi işaret etmiştir. Ancak Hz. Muhammed, Mustafa isminin de işaret ettiği üzere biyolojik yapısı ve entelektüel kapasitesi itibariyle yüksek insanî niteliklere sahip bir insandır. Bu anlamıyla klasik geleceğimizde Hz. Peygamberin özellikleri olarak tesmiye edilen "fetanet sahibi olma" niteliği (yüksek insanî seviye/zekâ), Hira Mağarasını mesken edinmekle sahip olduğu bu yeteneklerini fiili hale getirmektir. Hira Mağarasında yalnız ve sessiz geçirdiği gecelerde ve günlerde, insan olmanın derinliğini bütün zerreleriyle keşfettiğini rahatlıkla iddia edebiliriz. Bu süreç, hayatı konusunda dikkat sahibi bir insanın, vahiyle mükâfatlandığı bir kavrayış yeteneğiyle nihayete erişmiştir. İnsan kendini tanıdıkça, insani meselelerin inceliklerini kavrayacağını, onlara vakıf olacağını bütün klasik öğretiler bize söylemektedir. Peygamberimiz bu seviyede durmaktaydı ve rahatlıkla Kur'an mesajının inceliklerini kavrayıp bunu kendi hikâyesinde örnek bir davranışa dönüştürebiliyordu. Bununla beraber, tüm dik-

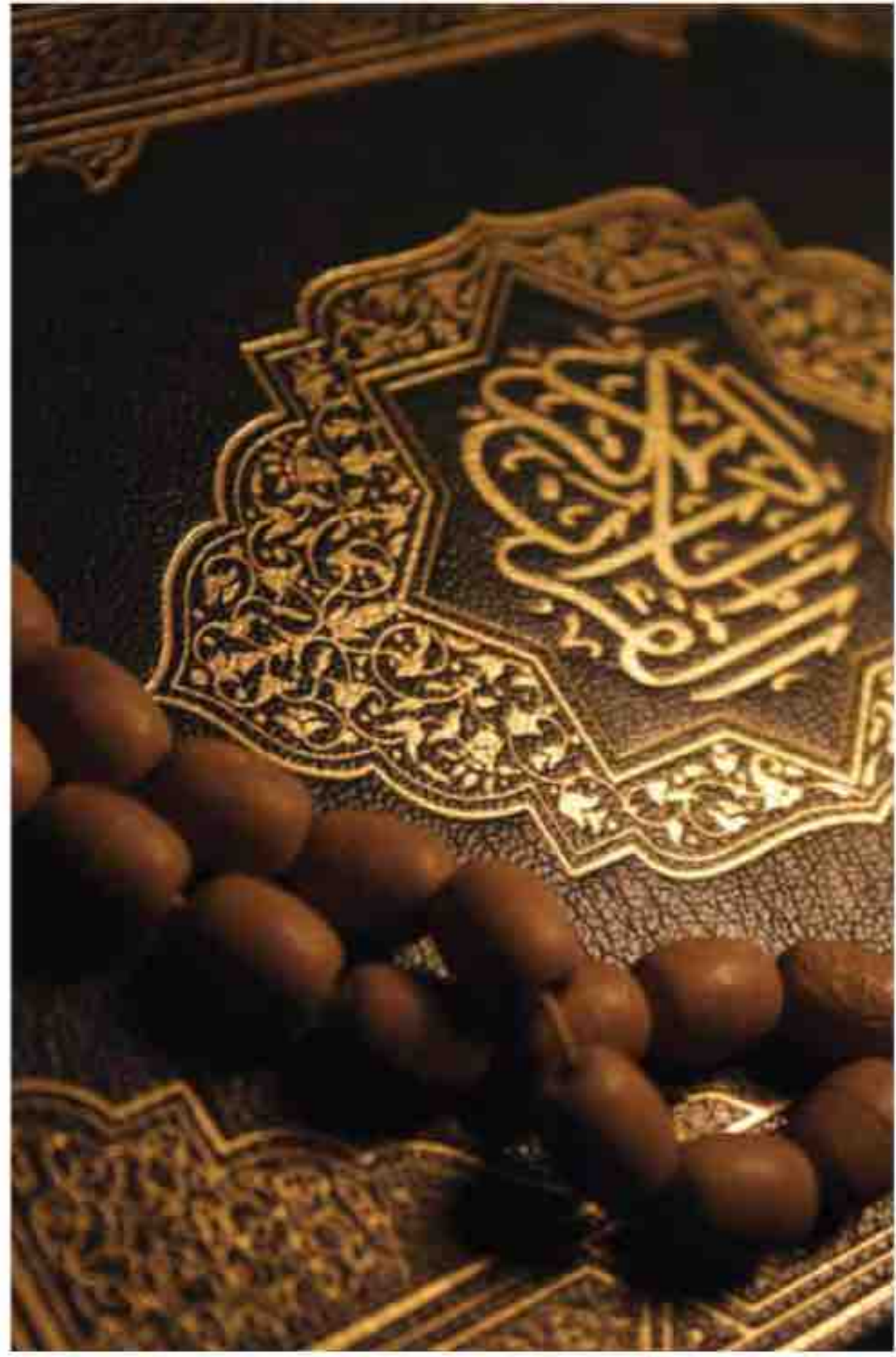
katine rağmen, gündelik hayatının cazibesine kapılma gibi şeyler aklına geldiğinde, bu halleri, Vahiyle uyarılar olarak düzeltilmiştir. Maddî hayatın çok ön planda olduğu bir toplumda, manevî taraflarını geliştirmeye çalışan erdemli bir insan olarak Hz. Muhammed, her zaman insanlığın dikkatini üzerine çekmiştir.

2. Hz. Peygamberin diğer insanlardan ve kendisinden önceki peygamberlerden önemli farkı ve şahsına münhasır özelliği; ona evrensel manada; Allah'ı, insanı ve kâinatı anlamlandıran ilahi vahyin verilmesidir. Hz. Muhammed, son peygamberdir. Kendisinden önce gelen peygamberler içinde, evrensel bir mesajı ilan etmesi açısından, Hz İbrahim'e benzemektedir. İbrahim dışındaki Peygamberlerin davetinin, bölgesel ya da belli bir kavmin özelliklerine uygun bir vahiy diliyle inzal edildiği zımnen bilinmektedir. Tevrat, Yahudi kavmine hitap ediyordu. İncil, İsa'nın diliyle ilan edilen ve Yahudilerce kaba bir hukuk kitabı haline getirilmiş din kurallarına karşı, iman etmenin salt manevi anlamı üzerine bir ahlak dili kurmuştur. Kur'an vahyi ise, insanlık tarihinin önemli bir aşamasında inmiştir. Kuran, dinî ve felsefî birçok metnin öğreti haline geldiği ve geniş bir coğrafya olan Hint, Mezopotamya ve Akdeniz bölgelerinin yanı başında inmiştir. Kur'an'ın en önemli özelliği; -Arap toplumu ümmi bir topluluk olsa da...³⁻ bilmeyi yani okumayı öncelemiş olmasıdır. Kendi çağında Kur'an'ı Kerim, çağın bü tün entelektüel anlamı çerçevesinde kendi dilini kurmuştur. Hz. Muhammed, bölgenin kültürel tarihiyle alakalı entelektüel bir bilgiye sahip olmasa da Vahyin ona anlattığı hikâyelerin tarihsel boyutlarını anlayabileceği bir insan

kavrayışına sahipti. Bu vahiy, peygamberin iradî kazanımı olmayıp tamamen Allah'ın onu seçmesi ve Cebrail vasıtası ile kendisine vahy etmesidir. Vahiy vasıtası ile Allah'la olan bağı; Hz. Peygamberi sürekli/behemehâl, tabiatında var olan varlık yetkinliklerini ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye vesile kılmıştır. Kur'an'a bu manada baktığımızda Hz. Peygamberdeki değişim ve kemale doğru olan seyrini rahatlıkla fark etmekteyiz.

3. Allah Kur'an'da, Hz. Muhammed'in beşeri olan doğal/tabîî yaşamını ilahi bilgiye konu yaparak bize anlatmaktadır.

Bu anlatıda Allah, Hz. Peygambere "de" diyerek Kur'anî söylemlerin ona ait olmadığını bedahetle hissettirmektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamberi bazı davranışlarında uyarmakta ve hatta tehdit bile etmektedir. Hz. Peygamberi kendi iç dünyasındaki bazı düşünceleri ve kendisine gizlediği öngörülerini de, Hz. Peygamberin hoşuna gitsin veya gitmesin, onları yine Hz. Peygambere vahy ederek kendisinin dilinden tebliğ etmesiyle kendisini ifşa etmektedir. Bu durum; Hz. Peygamberin hayatı hakkında en açık ve en doğru bilgilerin Kur'an'da bulunduğunu bize göstermektedir. Bu zaviyeden meseleye baktığımızda, Hz. Peygamberi en iyi ve en sahih şekilde anlayacağımız metnin Kur'an olduğunu anlamaktayız..

İslam'ı, imanı, insanı, peygamberi en iyi şekilde bize anlatan Kur'an'dır. Kur'an; Müslümanlığın ve kâinatın anlaşılmasındaki temel esasları insanlığa sunmaktadır. Hz. Peygamber ise bu esasları kendi zamanının imkânları nispetinde/doğrultusunda açıklıyor ve yaşıyordu. Kur'an'daki temel esasları bilen bir müminin, Hz. Peygamberin açıklamalarına ve yaşadıklarına aklıyla yaklaşabilir imkânlarla sahip olması mümkündür. Bu sebeple, İslam'ı ve Peygamberi öncelikle Kur'an'dan hareketle anlamalıyız. Hz. Peygamberin açıklamalarını ise Kur'an'ı daha doğru ve teferruatlı anlamak için ikinci dereceden bilmemiz lüzumludur. Sünnetin evvel emirdeki işlevi; Kur'an'ın daha iyi anlaşılması ve pratize edilmesi

içindir. Kur'an bilinmeden, hadisin bilinmeye çalışılması her iki kaynağın da işlevini yerine getirmesine engeller oluşturmaktadır. Bununla beraber şunu özellikle belirtmek isteriz ki, sünnet asla gereksiz değildir. Bir müslümanın İslamî pratiği, sünneti yaşamaktan geçer. Ontolojik statüyü belirlemek açısından böyle bir yorumun yapılması gerekmektedir.

4. Hz. Peygamber asla ve kat'a beşer üstü bir varlık olmayıp ve yine asla ve kat'a Tanrı ya da yarı tanrı bir kimse de değildir. O, vahiy almanın dışında, her insanın kapasitesi nispetinde örnek alınacak basit ve özgün bir hayat yaşamıştır. Bu hususta Kur'an şöyle demektedir: "Elbette Allah'ın resulünde sizin için güzel örnekler vardır." (Ahzab, 33/21) Hz. Peygamber karmaşık, çelişik, tutarsız ve özellikle sebepsiz davranışlarda bulunmaktan azami derecede kaçınmıştır. Bu özelliği; tarihî süreç içerisinde bazı Müslümanlar tarafından çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Sebeplilik kimliğinden soyutlandırılan Hz. Peygamberin hayatı, hem örnek alınamaz hayali bir şahsiyet haline getirilmiş ve hem de bazı mistik karakterli şahıslar tarafından istismar konusu edilmiştir. Hz. Peygamberin tebliğinin başarısı, bu tipten insanlar tarafından güya sebepsiz kabul edilen mucizelere indirgenerek, Peygamberin akıl-vahiy özelliği yani kendi özgünlüğü bağlamında ortaya koyduğu kimliği kayba uğramıştır.

Diğer peygamberler de, Kur'an'dan öğrendiğimiz ve bildiğimiz üzere vahye muhatap olmalarına rağmen, öyle veya böyle beşeri bazı zaaflarından dolayı, mucize

göstermelerine rağmen, Hz. Muhammed kadar tebliğde başarı elde edememişler. Bu açık ve bilinir duruma rağmen, tarih içinde kimi insanlar Hz. Peygamberin mucizelerle dolu bir hayatı varmış gibi O'nu diğer peygamberlere benzetme gayretleri içine girmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin kendisine hayat düsturu yaptığı ve Kur'an'da da sıklıkla vurgulanan "kişinin sa'yinden/kesbinden başka hiçbir kazanımı ya da özelliği yoktur" ⁴ şeklindeki hayat ilkesi ihlal edilmiştir. Bu da bize şunu gösteriyor ki, hak yol üzere olduklarını iddia edenlerin tek başarı yolları; Allah'ın değişmeyen sünneti gereğince inandıkları hayat düsturlarını hayatlarıyla ortaya koymaları ve bu hususlarda gayret içerisinde bulunmalarıdır. Kur'an-i Kerim bu konuda Hz. Peygamberden sayısız örnekler yer vermektedir.

5. Yukarıda zikri geçen özelliklerine ek olarak Hz. Peygamber insanî üstün kabiliyetlere sahip şu pratiklere özel önem vermiştir. a) Çok sabırlı bir insan olmayı başarıyla ortaya koymuştur. b) Olduğu gibi görünmüş ve görüldüğü gibi davranışta bulunmuştur. c) İstisareye özel ihtimam göstermiştir. ⁵ Bu mevzuda, eğer vahiy yoksa çoğunluğun fikrine uymuştur. d) Fesahatle konuşan bir mümindir. Ancak onun sözleri ile ilahî kitabın ifadeleri arasında dağlar kadar fark vardır. Kur'an'ı iyi bilen bir mümin bu farkı rahatlıkla tefrik eder. Bu sebeple Kur'an ile Hz. Peygamberin sözlerini mukayese etmek abesle iştigaldir. e) Konuşanı dinler, yani herkese ve fikrine değer verirdi. f) Cahiliye döneminde çokça itilen kakılan, kendilerine değer verilmeyen kimsesizlere,

yetimlere ve kadınlara özel önem verirdi, ihtimam gösterirdi. g) Şahsiyetinde kibre yol açacak hiçbir işarete/emareye yer vermemiştir. h) Çok mütevazı ve kanaatkâr bir hayat yaşamaya özen göstermiştir. l) Hakka ve özellikle de kul hakkına ihtimam göstermiştir. Bu özellikleriyle insanlara ulaşması kolaylaşmış ve insanlara bu niteliklerinden dolayı güven vermiştir. Bu özellikleri dolayısı ile bazıları İslam öncesi dönemde ve çoğunluğu da İslamî dönemde olmak üzere birçok insanın yanında/etrafında kenetlenmesine sebep olmuştur.

6. Hz. Peygamberin tebliği süresince, bu dünya hayatında en çok sıkıntı yaşadığı mesele; kendisinin her işini ve fikrini; dürüstçe ve

dosdoğru bir şekilde ifade edip gereğince yaşamasından dolayı tepkilerle karşılaşmış olmasıdır. Onu kabul edenler, onun bu dürüst ve açık fikirliliğinden dolayı yanında yer alıyorlardı. Diğerleri, yani peygambere karşı çıkanlar ise, elde ettikleri dünyalıkları ve işgal ettikleri makamlara dürüstlük ve doğruluğun dışındaki yollarla ulaştıklarından, onların bu zihin ve eylem konforunu bozan Hz. Peygambere karşı çok şedit davranıyorlardı. Kur'an bu konuda birçok olay anlatmaktadır. Bu gün de onların temsilcileri aynı yolu takip etmektedirler. Denildiği üzere; "doğru sarsılır ama düşmez" ilkesi her zaman yaptığı, yapacağı, söylediği ve söyleyeceği meselelerde dosdoğru olan, işine tam odakla-

nan, yani onun gereklerince işlerini düzenleyen ve dürüst olanların sıkıntı yaşasalar da hedeflerine ulaşacaklarıdır.

7. Hz. Muhammed, Peygamberlik görevinden önce nasıl dikkatle insani vazifelerini yerine getirmişse, Peygamberlik sonrasında da aynı dikkati devam ettirerek, üstelik bu sefer, peygamberlik görevinin sorumluluk vazifelerini de yerine getirerek, hayatını sürdürmüştür. Peygamberlik, dünya hayatı içinde çok yüksek bir bilinç halini temsil etmektedir. Allah'a karşı yapılmış mutlak bir teslimiyettir aynı zamanda. Bizim Kur'an'da gözlemlediğimiz kadarıyla bu hususlarda en başarılı peygamber; Hz. Muhammed'dir.

Kur'an'da az da olsa Hz. Peygamber ve çoğunlukla sahabe ile ilgili olmak üzere ilginç bir eğitim ya da terbiye yöntemini görmekteyiz. Bu yöntem; bir iş dolayısıyla yapılan bir yanlıştan dolayı Allah, muhataplara bu işin kendileri için bir hayır ve ibret olduğunu vurgulamasıdır. Devamında bu işteki hayrın da artık bu yanlış iş nedeniyle tekrar bu yanlış düşmemelerini tavsiye şeklinde sonlanmakta olmasıdır. Sanki "bir musibet bin nasihatten hayırlıdır." Atasözünü bizlere hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak; Mekki ayetler, Hz. Peygamberin şahsında ve müminlerin gönlünde; mümince inanma ve yaşama zihniyeti inşa etmektedir. Medeni ayetler ise "Müslümanca nasıl yaşayabilirim?" hükümlerini muhtevindir. Mümince bir zihniyet kazanılmadıkça, Müslümanca yaşamayı Kur'an, iman adına dikkate almamaktadır.

Dipnotlar

* O ancak bizim gibi bir beşerdir." İbaresini için: İbrahim, 14/10; Şuara, 26/154, 186; Yasin, 36/15;

** Bizim gibi beşer olan iki insan" ibaresi için: Müminun, 23/47, ayetlerine bakınız. Bu konuda yazılmış bir eser için bkz. H.Musa Bağcı, Beşer Olarak Hz. Peygamber, Ankara, 2010

Bu makale yakın zamanda çıkacak olan Beşer/İnsan, Resul/Tebliğci Olarak Hz. Muhammed adlı kitabın girişidir.

1 "Eğer o (Muhammed), bazı laflar uydurup bize iftira etseydi, elbette onun sağ (elini veya kuvvetini) alırdık. Sonra onun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı." (Hakka, 69/44-47) "De ki: "Beni Allah'ın azabından hiç kimse kurtarmaz ve O'ndan başka sığınacak kimse bulamaz. Benim yapabileceğim sadece Allah'tan (bana vahyedilenleri) size duyurmak ve O'nun elçilik görevlerini yerine getirmektir. Artık kim Allah'a ve Elçisine başkaldırırsa, ona içinde sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır." (Cin, 72/22-23)

"Şüphesiz ki Kitabın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafından." (Cin, 72/22-23)

Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır, o senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelirler umuduyla uyarman için Rabbin tarafından (sana indirilen) gerçektir." (Secde, 32/2-3) "De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdim. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım (böyle bir şey yapmamıştım), düşünmüyor musunuz?" (Yunus, 10/16) "Bu Kur'an, Allah'tan başkası tarafından uydurulacak bir şey değildir. Ancak kendinden öncekinin doğrulaması ve Kitabın açıklamasıdır. Onda asla şüphesiz yoktur. Âlemlerin Rabbi tarafından (indirilmiş)dir. "Eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir süre getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!" (Yunus, 10/37-38)

"Yoksa: "Allah'a yalan uydurdu" mu diyorlar? Öyle bir durumda Allah, dilese senin kalbine mühür basar; bâtılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü bilir." (Şura, 42/24) "Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek cezaya karşı sizin bana hiçbir yararınız olmaz. O, sizin yaptığınız taşkınlığı daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda O'nun şahit olması yeter. O, bağışlayan, esirgeyendir." (Ahkaf, 46/8)

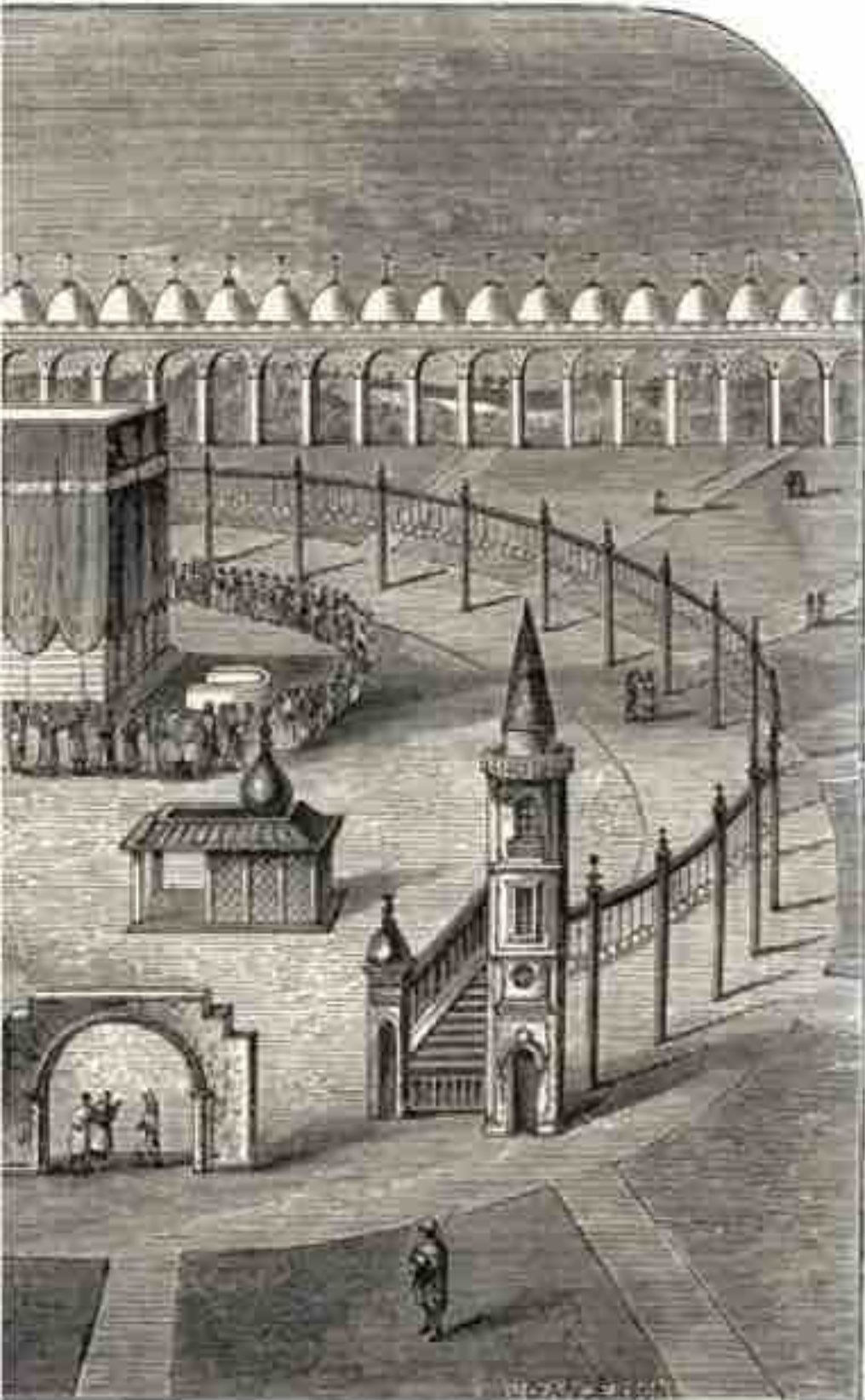
Özellikle edebiyatta, halkın algısındaki Hz. Muhammed ile ilgili "Mitolojik Muhammed" için bkz: Annemarie Schimmel, Hz. Muhammed, Türkçesi: İbrahim Sançam, Ankara, 2016,

Kur'an'ın onlar için kullandığı "ümmi" ifadesi, kendilerine ilahi bir kitap inmeyişinden dolayıdır. Zerahşeri, Keşşaf, 1/118, 974, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. baskı, İst. 2016; İzzet Derveze, et-Tefsîru'l-Hadis, Çev:Komisyon, İstanbul, 2004, 4/338-343,

"Kişinin sa'yinden/ kazanımından başka bir şey yoktur. Ya da insan için ancak sa'yi/kesbi/kazanımı vardır. Necm, 53/39)

Şura, 42/38; Ali İmran, 3/159

Şura, 42/38; Ali İmran, 3/159

Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an Dışı Vahiy ve Hz. Peygamber

“

Herhangi bir insandan eğitim almayan ve kırk yaşında risâlet vazifesiyle görevlendirilen Hz. Peygamber'in bu çerçevedeki mesuliyetinin büyüklüğü ve ehemmiyeti malumdur. Dolayısıyla onun bir nebi olarak deruhte ettiği; tebliğ, tebyin ve temsil gibi çok yönlü vazifelerinin öncesinde mutlak bir eğitim ve bilgilendirmeye muhtaç olduğu izahtan varestedir.

”

Bu makalemizde şu sorulara cevap bulmaya çalışacağız: Acaba Hz. Peygamber'e Kur'an'ın dışında verilen herhangi bir vahiy var mıdır? Elimizde bulunan ve "okunan Kur'an" anlamına gelen "Kur'an metlûv"ün yanı sıra, Hz. Peygamber'e özel olarak verildiği rivâyet edilen ve "okunmayan Kur'an" anlamına gelen, "Kur'an gayr-i metlûv" denilen ikinci bir kitaptan söz edebilir miyiz? Ya da Kur'an'ın dışında Hz. Peygamber'e bahşedilen ilâhi kaynaklı bir başka iletişimin varlığı mümkün müdür? Yoksa ona tevdi edilen vahiyler sadece mevcut Kur'an metniyle sınırlı mıdır? Diğer taraftan elimizde bulunan ve bizim de okuduğumuz Kur'an'ın yanı sıra böyle bir kitaba veya iletişim şekline ihtiyaç var mıdır?

Burada öncelikli olarak Kur'an ve vahyin ne anlama geldiğini belirtmek istiyoruz. "Kur'an; Allah tarafından, güvenilir elçi Cebrail aracılığıyla, nebilerin ve peygamberlerin sonuncusuna indirilen, mushaflarda yazılan, bizlere tevâtürle ulaştırılan, okunmasıyla ibadet edilen, Fatiha suresi ile başlayıp Nas suresi ile biten mûciz kelâmın adıdır."¹ Zikrettiğimiz bu tanım, esâsen Kur'an'ın bazı özelliklerini de ihtiva etmektedir. Bu çerçevede onun, 'Hz. Peygamber'e indirilmesi ve okunmasıyla ibadet edilmesi' gibi özellikleri, başka ilâhi bildirimleri de kendiliğinden gerekli kılmaktadır. Çünkü mezkûr okumanın bir usûle bağlanması, namaz gibi ifa şekli ve zamanı belli olan bir takım dîni vecibelerde temel bir şart sayılması gibi hususlar, bu türden bir okumayı sıradan bir faaliyet olmaktan çıkarmaktadır.

Zaten Kur'an'ın ne kendisi, ne de inzâl keyfiyeti sıradan bir gerçekliktir. Yüce Allah'ın, seçtiği peygamberlere buyruklarını farklı usûllerle bildirmesi² şeklinde tanımlayabileceğimiz vahiy olgusunun, muhatapların anlama ufkuna yaklaştırılması ve ondan neşet eden ibadetlerin de müminlerin inanç dünyasında müstakar olması için bir peygambere mutlak ihtiyaç vardır. Diğer taraftan bu peygamber de ilâhi buyrukları sadece Cebrail'den alarak muhataplarına ulaştırmakla yetinen değil, aksine söz konusu buyrukları Rabbinin gösterdiği usûlle şekillendiren ve onları icra ve ifa edilir tarzda sunan bir peygamber olmalıdır. Zaten Hz. Peygamber'in, risâlet vazifesinin temel dayanaklarını incelediğimiz zaman bu şekilde teçhiz edilen söz konusu peygambere bir beşer açısından duyulan ihtiyacın gerekli olduğunu da anlayacağız.

I. Hz. Peygamber'in Kur'an Karşısındaki Vazifeleri

Hz. Peygamber'in vazifelerinin üç ana başlık altında şekillendiğini söyleyebiliriz. Bunlar da sırasıyla; tebliğ, (aldığı vahiyleri muhataplara ulaştırmak) tebyin, (vahiyleri açıklamak) ve temsil (vahiylerdeki buyrukları yaşamak, hayata tatbik etmek). Esâsen muhatabına çok ağır sorumluluklar yükleyen bu vazifeleri ifa etmek için vahiy kökenli ve vahiyden mülhem daha başka ve geniş bilgilere sahip olmak gerekir. Hz. Peygamber'in hayat hikâyesini anlatan eserler onun risâlet öncesindeki kırk yıllık hayatında, ahlâki erdemlere sahip, sade ve temiz bir kişiliğe sahip ol-

duğundan sitayişle bahsetmektedirler. Buna karşın aynı eserlerde onun, dîni konularda herhangi bir bilgi birikimine sahip olduğu belirtilmemekte, sâdece kendisinin muvahhid/Allah'ı birliğine inanan bir kul olarak, putlardan ve putlara tapanlardan uzak durduğunu ve sık sık Hira mağarasına giderek Allah'ı tefekkürle meşgul olduğu kaydedilmektedir. Tabi ki O, bir Nebi'de bulunması gereken sıdk, emanet, adâlet, fetânet, ismet ve tebliğ gibi nebevî temel vasıflara fazlasıyla sahipti. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim, onun ümmî³ yani daha önce gönderilen kutsal kitapların bakiyelerinden hiçbir zaman etkilenmediğini⁴ belirtmektedir. Dile getirdiğimiz bu husus onun nübüvvetle vazifelendirildiği zaman **tebliğ** ettiği vahiylerin kendi düşüncesinin ürünü olduğunu iddia eden muarızlarına cevap olarak inen şu ayette de teyit edilmektedir: "Resûlüm! Sen, daha önce herhangi bir kitap okumamış ve elinle de yazmamıştın. Zaten böyle bir şey yapsaydın yanlış düşünceli bazı kişiler bu durumu kullanarak insanların zihinlerine Kur'an hakkında şüpheli birtakım fikirler yerleştirirlerdi."⁵

Seçkin bir kul olan Hz. Peygamber'in sahip olduğu melekeler ve kabiliyetler tebliğ vazifesinin hakkıyla yerine getirilmesinde çok mühim rol oynamıştır. Bu hususla ilgili olarak zikredegimiz şu ayet onun böyle bir vazifeyi yapacak donanıma sahip olduğunu ihsas ettirmektedir: "Ey Resûl! Rabbinin sana indirdiği vahiyleri insanlara ulaştır. Eğer bunu yapmazsan peygamberlik vazifenin icra etmemiş olursun..."⁶ Burada zihinlere şöyle bir sorunun doğması

kaçınılmazdır: Acaba eğitimsiz olan bir beşerin böyle zor bir görevi başarıyla yerine getirmesi mümkün olabilir mi? Tabi ki bunun mümkün olmadığı açıktır. Buna karşın zikrettiğimiz ayette tebliğ vazifesinin gerçek anlamdaki icrasının, peygamber olmanın biricik şartı sayıldığını görmekteyiz. Demek ki bu konuda Hz. Peygamber'in ihtiyaç duyduğu destek yüce Allah tarafından kendisine bütünüyle sağlanmıştır. Bu hususun berrak izlerine makalemizin ilerleyen kısımlarında değineceğiz. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, kutsal buyrukları muhataplarına ulaştırırken onlardan herhangi bir azaltma veya onlara bir ekleme yapmaması beşer üstü bir gözetim ve korumayı kendiliğinden gerekli kılmaktadır. Bu gerçeklik tehdit sarmallı şu ayette bütün açıklığıyla tebellür etmektedir: *"Eğer Peygamber, birtakım sözler uydurarak onları Biz'im adımıza vahiy diye tebliğ etseydi, kendisini çepeçevre kuşatır sonra da şah damarını koparırdık."*⁷

Yapılan tebliğin yirmi üç yıllık bir süreç içerisinde pek çok aşamadan geçtiği, bunların sırasıyla; önce yakın akrabalar,⁸ sonra Mekke ve etrafındaki şehirler⁹ ve daha sonra bütün âlemler¹⁰ olarak şekillendiğini konuyla ilgili ayetlerden öğrenmekteyiz. Söz konusu bu aşamalarda muhatap seçimini belirleyen ayetlerin yapısında Hz. Peygamber'in ilâhi irade tarafından yönlendirildiği de açıktır. Bütün bu aşamalarda nübüvvet vazifesini icra eden Hz. Peygamber'e can güvenliği garantisinin verilmesi¹¹ ve bu hususu ihtiva eden ilâhi hitabın, Kur'an'a yansıtılmayan birtakım uzantıların olması gayet tabidir. Çünkü onun, tebliğ vazifesini icra ederken karşılaşması muhtemel olan türlü sıkıntılardan mesela; zorba insanların kendisine verebilecekleri zararlardan nasıl korunacağını bilmek istemesi her şeyden önce onun bir beşer olmasının

daki merakından neşet edecektir. Ayrıca farklı coğrafyalardaki değişik insan tiplerine yapılacak tebliğin bir şeklinin ve usûlünün olması peygamber açısından da kaçınılmaz bir gerekliliktir. Belki bu konuda bazı ayetlerde birtakım ipuçları bulunabilir. Ama bunların hiçbirisi, nebevî tebligatı bütün yönleriyle şekillendirecek seviyede değildir. Tabi ki Hz. Peygamber'e bu ulvî görevi tevdi eden Yüce Allah'ın, onu yalnız bırakması düşünülemez. Kaldı ki, bir beşerin sorumluluklarını icra ederken bu çerçevede zihnini meşgul eden suallere cevap bulması ve bunların izâle edilmesi hem kendi selameti hem de yapacağı vazifedeki başarının gerçekleşmesi için zorunludur.

İlâhî buyrukların açıklanması ve muhatapların anlama ufkuna yaklaştırılması şeklinde tarif edebileceğimiz tebyin vazifesi de çok zor bir görevdir. Bundan dolayı kısa ve özlü Kur'an ibarelerinden yola çıkarak ilâhi bir emrin, ya da bundan neşet eden bir ibadetin veya bir yasağın nasıl icra edilmesi gerektiğini belirlemek elbette ki söz konusu Kur'an ifadelerinin dışındaki daha geniş ilâhi anlatımlara ihtiyaç duyacaktır. Bir beşer olan Hz. Peygamber'in, bu çerçevede gerekli bilgilerle teçhiz edilmesi elzemdir. İşte bu gerçekliğe uygun olarak inen şu ayetler bu hususta ona mutlak bir yardımın, diğer bir deyişle ilâhi buyrukları açıklama vazifesinin öğretilceğini ihsas ettirmektedir: *"Ey Resûl! Elçimiz Cebrail sana vahyi okuyacağı zaman dilini kıpırdatma! Biz, Kur'an'ı sana okuyacağız ve ezberlettireceğiz. O halde elçimiz onu okuduğu zaman sen sadece dinle! Bunun peşi sıra okuduklarımızın ne anlama geldiğini de yine sana açıklayacağız."*¹²

Bazı surelerin başında bulunan ve hadis-i şeriflere göre Yüce Allah ile Hz. Peygamber arasında birer şifre olduğu ifade edilen; "ya sin," "tâ hâ," "ha mîm" gibi hurûf-u mukatta'a dediğimiz kesik harfler, mezkûr iletişimin Kur'an metnindeki canlı şahitleridir.

Zikrettiğimiz bu ayet, Hz. Peygamber'in muhataplarına yaptığı tebyin vazifesi öncesinde mutlak şekilde ilâhi bir eğitime tabi tutulacağını ihsas

ettirmektedir. İlerleyen süreçte bu mevhibe eğitim tabii ki gerçekleşmiştir. Çünkü hadis-i şerif olarak sıhhat derecesi tartışmalı da olsa kendisine izafe edilen şu söz, esâsen peygamber olarak seçilen insanın sahip olduğu meziyetlere ve bu çerçevede aldığı eğitime bir başka beşerin kaynaklık edemeyeceğini vurgulamaktadır: “Rabbim beni eğitti ve bana çok güzel bir eğitim verdi.”¹³ İşte bu eğitim sayesinde Hz. Peygamber, özlü Kur’an ayetlerinde işaret edilen ibadetlerin ifa şekillerini uygulamalı olarak muhataplarına gösterebilmiştir. Meselâ, Kur’an’ın nazil olmasından önce; “*ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibaret olan namazın*”¹⁴ yüce Allah’ın murâd-ı ilâhisine uygun olarak ikame edilmesi için onun şöyle buyurduğunu görmekteyiz: “Ben, namazı nasıl kılıyorsam siz de benim ifa şeklime uygun olarak kılınız.”¹⁵ Bütün bu ibareler onun risâlet görevini icra ederken mutlak surette ilâhi bir desteğe ve eğitime nail olduğunu göstermektedir.

Farklı zamanlarda ve coğrafyalarda değişik muhataplara ulaştırılıp açıklanan ilâhi buyrukların, “itaatkâr bir kul” nezdinde icrası anlamına gelen **temsîl** vazifesi¹⁶ de yine bu buyrukların ötesinde birtakım yol gösterici, tarif edici ve tanımlayıcı rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. “*Şüphesiz ki biz sana çok ağır/mühim bir vazife verdik*”¹⁷ mealindeki ayet-i kerime esâsında bu vazifeyi deruhte eden seçkin kula/ Hz. Peygamber’e söz konusu rehberliğin icrası için mutlak surette birtakım ilâhi yardımların yapılacağını da ihsas ettirmektedir. Çünkü peygamber de olsa bir beşerin, işaret edilen zorlukların üstesinden gelebilmesi için mevhibe yardımlara her zaman ihtiyacı vardır. Söz konusu bu yardımlar esâsen olumlu anlamda birer; “ilâhi müdahale” olarak da kabul edilebilir. Çünkü sadece yüce

Allah’ın seçtiği kullarına tevdi ettiği ve bu sebeple çok ciddi ve zor olarak bildiğimiz risâlet vazifesini icra edecek bir nebinin ilâhi anlamda eğitilmemesi ve kendisine Mushaf’taki ayetlerin dışında bir hitabın olmaması mümkün gözükmemektedir. Hz. Peygamber’in şu sözleri bu gerçeği bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır: “Bana Kur’an ve onun bir benzeri daha verildi. Karnı tok ve yastığa yaslanmış bir adamın; ‘Size gerekli olan Kur’an’dır, onda neyi helal bulursanız onu helal kabul ediniz, neyi de haram bulursanız onu haram kabul ediniz’ demesi yakındır. Peygamber’in haram ettiği şeyler, Allah’ın haram etmesi gibidir.”¹⁸ Zikrettiğimiz bu nebevî haber, çok farklı konuları ihtiva eden; “bana arz olunduğu üzere...”¹⁹ şeklindeki ibarelerle başlayan birçok hadis-i şerif ile de desteklenmiştir. Tabii ki bununla kastedilen şey; Kur’an vahyinin dışında ona verilen birtakım bilgilerin varlığıdır. Cebrail’in ona yaptığı nasihatleri konu edinen hadisleri de bu bağlamda ele alabiliriz. Cibril hadisindeki eğitici sorulara onun verdiği cevapların Cebrail tarafından tasdik edilmesi ve nihayet karşılıklı konuşmanın ve buluşmanın bitiminde Hz. Peygamber’in, arkadaşlarına hitaben; “Bunu tanıdınız mı? Bu kimdir?” şeklindeki sorulara onlardan olumlu bir cevap alamayınca, “Bu Cebrail idi. Size dininizi öğretmeye geldi”²⁰ demesi de aynı hususu teyit etmektedir. Kanaatimizce bu nebevî beyan, İslâm Dini’nin sadece Kur’an-ı Kerim ile ikmal edilemeyeceğine, bunun, Yüce Allah’ın emri doğrultusunda, Cebrail-Hz. Peygamber birlikteliğinden neşet eden bu ve benzeri ilâhi bilgilerle tamamlanacağına dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan bu ilâhi beyan aracılığıyla Hz. Peygamber, dini konularla ilgili olan, vahiy dışı sözlerinin ve vahiyden doğrudan neşet etmeyen ama onlara paralel olan fillerinin, vahiy

getiren melek tarafından teyit ve tasdik edilmesini de murad etmiş olabilir. Yeri geldikçe Hz. Peygamber’in Cebrail ile buluştuğunu da yine onun bazı sözlerinden anlamaktayız. Meselâ şu hadis bu konuda bâriz bir örnektir: “Cebrail bana komşu hakkında o kadar çok nasihatte bulundu ki bir ara onun bir komşuyu diğerine vâris kılacağını zannettim.”²¹

Günümüzdeki bazı yanlış anlayışlara da târihi bir gönderme olarak addedebileceğimiz bu nebevî ifadeler esâsında Kur’an’ın yanı sıra Hz. Peygamber’e verilen ikinci bir bilgi kaynağının varlığını tereddütlere yer vermeksizin ilân etmektedir. Bu konunun daha da billurlaşması için Hz. Peygamber’e Kur’an dışında verilen bir başka bilgi kaynağına yine Kur’an’da nasıl işaret edildiğine değinmek istiyoruz.

II. Hz. Peygamber’e Kur’an’ın Yanı Sıra Verilen Hikmet

Hikmet; Kur’an-ı Kerim’de övülen ve derinlikli bir anlam ağına sahip olan bir isimdir. Zikredeceğimiz şu ayet dile getirdiğimiz bu hususu açıklamaktadır: “*Allah dilediğine ‘hikmet’ verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır ve üstünlük vermiştir...*”²² Pek çok hayır ve üstünlüğü ihtiva eden ‘hikmet’ nimetinin Hz. Peygamber’e verilen Kur’an’ın yanı sıra dile getirilmesi incelediğimiz mevzu açısından oldukça önemlidir: “*...Allah, sana Kitab’ı ve Hikmet’i indirmiş ve bilmediğin şeyleri sana öğretmiştir. Allah’ın sana olan lütfu gerçekten çok büyüktür.*”²³ Bu ayette hikmet isminin, “bilinmeyen şeylerin öğretilmesi” ibaresiyle açıklanması önemlidir. Acaba Kur’an varken ve Kur’an’ın yanı sıra yüce Allah tarafından bu ismin altında Hz. Peygamber’e verilen şey nedir ve her şeyden önce ‘hikmet’ ismi ne anlama gelmekte ve neleri ihtiva etmektedir?

H-k-m fiilinden türeyen ve mas-tar olan hikmet kelimesi,²⁴ lügatte bir insanı nasihat yoluyla iyi olan şeylere yönlendiren ve kötü olanlardan alıkoyan, engelleyen söz demektir.²⁵ Bu çerçevede atın, binicisine itaatsizliği engellediği için “gemin ağızlığına” hikmet denilmiştir.²⁶ Bu engelleme işi bazen de cehaletten uzak tutma şeklinde gerçekleşebilir.²⁷ Dolayısıyla hikmet kelimesinin bilgi ve ilimle de çok yakın bir irtibatı bulunmaktadır. Bu sebeple onun, Yüce Allah'a nispet edildiğinde; kıymetli şeyleri mükemmel bilgiyle bilmek anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁸ Bu kelime ayrıca susmak,²⁹ adâleti tesis etmek,³⁰ işi sağlam yapmak,³¹ gücü nispetinde insanın, eşyanın hakikatine vâkıf olması ve ona gerektiği gibi muamele etmesi,³² hüküm vermek, tecrübeli olmak³³ gem vurmak³⁴ gibi anlamlara da gelmektedir.³⁵ Hikmet kelimesinin ayrıca felsefe,³⁶ ilim ve fıkıh,³⁷ ilim-amel bütünlüğü³⁸ gibi anlamlara geldiği de belirtilmiştir.

Hikmet kelimesine, İslâmî terminolojinin tarihsel sürecinde pek çok ıstılahî tanımın yüklendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda bazı ilk dönemde müfessir ve dilbilimciler tarafından yapılan tanımlar şunlardır: İbn Abbas: Kur'an'ı bilmek, derinliğine kavrayıp anlamak, Kur'an'ın neshini, muhkemini, müteşâbihini, önce nâzil olanını, sonra nâzil olanını bilmektir.³⁹ Hasan el-Basrî: Hikmet, sünnet demektir,⁴⁰ Mücahid b. Cebr: Söz ve fiilde isabet,⁴¹ Katade b. Diâme: Sünnet ve şeriatın açıklanması,⁴² Mukatil b. Süleyman: Kur'an'daki öğütler ve hükümler,⁴³ Mâlik b. Enes: Kur'an'ı tevil etmek hususunda derin bilgi sahibi olmak,⁴⁴ İbrahim en-Nehâî: Kur'an-ı Kerim'de anlayış sahibi olmak,⁴⁵ es-Süddî: Nübüvvet demektir.⁴⁶ Diğer bazı bilge kişiler ise hikmet kelimesini; Kur'an'ın hakikatleri,⁴⁷ fikhî hükümleri bilmek ve bunlarla yaşamak,⁴⁸ söz

ve eylemde işi sıkı tutmak, sağlam yapmak, ilim ve akılla hakka isabet etmek⁴⁹ şeklinde tarif etmişlerdir. Aynı kelime hakkında şu tanımların da yapıldığını görmekteyiz: Yüce Allah'ın, Peygamber'ine özel olarak öğrettiği dini konular, diğer bir deyişle Allah'ın, Peygamber'in kalbini kendisiyle aydınlattığı⁵⁰ ve sadece Allah'ın bildiği ve Peygamber'ine öğrettiği ilimdir. O aynı zamanda hak ile bâtılı ayıran bir olgudur.⁵¹ Bazı müfessirler de onun esâsen Hz. Peygamber'in sünnetinden başka bir şey olmadığını ifade etmişlerdir.⁵² Belirttiğimiz anlamların yanı sıra bu kelimeye; müteşâbih âyetler,⁵³ şeriat ve hükümlerin açıklanması gibi manalar da verilmiştir.⁵⁴ Batılı kaynaklarda ise “hikmet” kelimesinin karşılığı olan wisdom şu anlamlara gelmektedir: Bilimsel öğretinin hâsılası, ayrıntıların farkına varabilmek kabiliyeti, öngörü, doğru hüküm, sağduyu, genel olarak kabul gören inanç,⁵⁵ tecrübe, bilgi vs.⁵⁶

Bazı kaynaklarda hikmet kelimesinin ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi; Allah'ın hikmetidir. Bunun anlamı nesnelere, O'nun tarafından bilinmesi ve sağlam bir şekilde yaratılmalarıdır. İkincisi ise insanın hikmetidir ki bu da varlıkları tanımak ve hayırlı işler yapmak anlamına gelmektedir.⁵⁷

Zikrettiğimiz bu tanımlardan hareket edersek hikmet kelimesinin kısaca; Hz. Peygamber'e verilen özel bilgi, beceri, eğitim, sır, öngörüler ve olumsuz şeylerden engellemek-mâni olmak gibi anlamlara geldiğini söyleyebiliriz. Böylece onun Kur'an'dan ayrı ve sadece Hz. Peygamber'e ilâhi anlamda hasredilen bir bilgilendirme yolu olduğu açıktır. Diğer bir deyişle bu kelimenin yapısında “engellemek ve mâni olmak” olgularının yanı sıra “Hz. Peygamber'e verilen özel bilgi ve öngörü,” anlamları öncelikli olarak yer almaktadır. Acaba

hikmetin Kur'an'da birtakım örneklerini bulabilir miyiz?

III. Kur'an-ı Kerim'de Hikmet Örnekleri ve Hz. Peygamber

Yukarıda hikmet kelimesinin bir anlamının da; Hz. Peygamber'e verilen özel bilgi olduğunu ifade etmiştik. Kur'an vahyinin genel teması içerisinde bu özel bilginin bazen diğer muhataplardan ayrı olarak ona gizlice verildiğine ve mezkûr bilgilendirmeye başka zamanlarda nâzil olan ayetlerde değinildiğine, bazen de bu bilgilendirmenin açıkça ve doğrudan indirilen ayetler aracılığıyla yapıldığına şahit olacağız. Biz burada önce Hz. Peygamber'e diğer muhataplardan gizlenerek verilen özel bilgileri (hikmeti) birkaç örnekle inceleyeceğiz.

Birinci Örnek: Bu bilgilerden ilki, Hz. Peygamber'in ailevi ilişkileriyle ilgilidir. Şu âyet kendisine verilen “hikmetin bu şekline” yani “özel bilgiye” çok açık bir misal teşkil etmektedir: *Bir zamanlar Peygamber, eşlerinden birisine bir sır vermişti. Fakat o eşi, bu sırrı başkalarına söyleyince Allah da bunu Peygamber'e bildirmiş ve olup bitenin bir kısmını açıklamış bir kısmını da açıklamamıştı. Peygamber*

de, bu durumu eşine bildirdiğinde o: bunu sana kim açıkladı, diye sorunca, Peygamber de; "her şeyi bilen ve farkında olan Allah bildirdi" dedi.⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'in hiçbir yerinde bu ayette geçen olaya ve karşılıklı konuşmalara işaret edilmemektedir. Sanki birtakım olaylar belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiş ve bunlar kaydedilerek daha sonra Kur'an muhataplarının bilgisine özet olarak sunulmuştur. Demek ki işaret ettiğimiz süreç içerisinde Hz. Peygamber'e aynı olayla ilgili olan ancak Kur'an-ı Kerim'e yansımaya birtakım bilgiler özel ilâhi bir iletişim yoluyla verilmiştir. Bu olayda hikmetin peygamber ailesine yönelik bir bağlamda gerçekleştiğini ve çok önemli bir mesaj deruhte ettiğini gözlemlemekteyiz. Buna göre Hz. Peygamber'in ailevi hayatı da ilâhi gözetim altında tutulmaktadır. Öyleyse, onun ifa ettiği ve edeceği nübüvvet vazifesine eşleri de dahil olmak üzere hiçbir beşer yön veremeyecektir. Gerektiğinde Yüce Allah, onun bu vazifesini, kendi ailesinden gelebilecek en küçük beşeri, olumsuz bir tavra karşı da koruyacağını bu özel iletişim yoluyla ihsas ettirmiştir.

İkinci Örnek: Hikmet örneklerinden bir başkası da ifk hadisesinde Hz. Peygamber'in sergilediği tavidir. Öyle ki bu olayın başlangıcından sonuna kadar takındığı vakur duruş ve sabrı cemil, Yüce Allah'ın müdahalesi olmaksızın hiçbir erkeğin katlanacağı türden bir hadise değildir. İşaret ettiğimiz ifk hadisesini konu edinen ayet-i kerime olayın arka planındaki zorlukları aşmada Hz. Peygamber'e verilen gizli bir bilgi desteğini (hikmeti) ihsas ettirmektedir: *O iftirayı içinizden bir grup insan uydurmuştur. Onun (ifk/iftira olayının) sizin için bir kötülük olduğunu zannetmeyin. Aksine, sizin için o hayırlı (bir ibret vesikası) dır. Onlardan her birisi işlediği günahın karşılığını mutlaka görecektir. Onların önde gelenleri ise daha büyük bir cezayı hak etmişlerdir.*⁵⁹

Zikrettiğimiz bu ayet her ne kadar Hz. Peygamber'i, içinde bulunduğu durum çerçevesinde değerlendirmese de ona takip edeceği metot hakkında bilgi vermektedir. Bu ayette âdeti Hz. Peygamber'e sabretmesi tavsiye edilmekte ve bu sürecin sonunda gerçeklerin ortaya çıkacağı ihsas ettirilmektedir. Ortaya çıkan bu türden üzücü durumlar karşısında sabırlı olmak esâsen iyi kulların ve özellikle peygamberlerin meziyetlerindedir. Meselâ, oğlu Yusuf'u kaybeden Hz. Yakub'un da sabrı öncelediğini yine Kur'an'dan⁶⁰ öğrenmekteyiz.

Diğer taraftan ifk hadisesini aydınlatmak sadedinde nazil olan vahyin ortaya çıkardığı gerçekler, Müslümanlar açısından bir samimiyet sınavı mesebesinde olmuş ve onların herhangi bir konuda verecekleri hüküm ve alacakları kararlar hususunda daha dikkatli olmaları istenmiştir.

Üçüncü Örnek: Hikmet konusunda inceleyeceğimiz bir başka örnek; Hz. Peygamber'in yaptığı olağanüstü bir tasarrufla ilgilidir. Medine'de

meskûn Yahudi kabilelerinden olan Nadiroğulları daha önce Müslümanlar ile yaptıkları antlaşmalara bağlı kalmamışlar, bunun yanı sıra birçok yönden kendileriyle yaşamının imkânsızlığını teyit eden olumsuz tavır ve davranışlar sergilemişlerdi. Bütün bu sebeplerden dolayı onların, Medine'den çıkarılmaları kararlaştırılmıştı. Ancak kendileri bunu reddedip kalelerine sığınarak adeta Müslümanlara meydan okumuşlardı. Bunları on beş gün süreyle kuşatma altında tutan Hz. Peygamber ve arkadaşları nihayet onlara ait hurma ağaçlarından bazıları kesmeye başlayınca Nadiroğulları kalelerinden inerek teslim olmuşlardı. Bu olayın akabinde bazı münafıklar, hurma ağaçlarının kesilmesi için emir veren Hz. Peygamber'in bu tasarrufunu bir dedikodu meselesi haline getirmişlerdi. İşte bu olay üzerine Cenab-ı Hakk, şu ayeti indirerek Peygamber'ine Kur'an dışında gizlice ve ona daha önceden özel olarak verdiği bilgiyi (hikmeti) olayın bitiminden ve dedikoduların ortaya çıkmasından sonra ifşa etmiş ve münafıkları susturmuştur:⁶¹ *"Hurma ağaçlarından herhangi birisini kesmeniz veya kesmeyerek olduğu gibi bırakmanız tamamen Allah'ın izniyle gerçekleşmiştir. O, yoldan çıkanları bu şekilde cezalandırmak istemiştir."*⁶²

Zikrettiğimiz bu ayetten, Nadiroğulları'nın kalelerinde kuşatıldığı esnada onlara ait hurma ağaçlarının kesilmesi için Cenab-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e gizli bir izin/emir verdiğini anlamaktayız. Ancak bu iznin verilmesi başka herhangi bir ayette konu edilmemektedir. Dolayısıyla bu da Hz. Peygamber'e bahşedilen özel nebevî iletişimin bir başka örneğini teşkil etmektedir.

Dördüncü Örnek: Kur'an-ı Kerim, savaşın, insanlar tarafından sevilmeyen bir gerçeklik olduğunu beyan etmektedir.⁶³

Buna rağmen bazı hallerde insan, hoşlanmadığı bu türden birtakım sıkıntıları bertaraf etmek zorunda kalabilir ve insan psikolojisi bu durumlarda başka arayışların peşine de düşebilir. Burada önemli olan; insanın bireysel tercihleriyle, kendisini sarmalayan şartların gereklerini uzlaştırabilmesidir. Bu çerçevede Bedir Savaşı, hemen öncesinde gerçekleşen ve daha sonra inen ayetlerle tahkiye edilen birtakım hikmet izlerini taşıması bakımından da üzerinde durulması gereken önemli bir olaydır. İnceleyeceğimiz şu ayet, bu türden bir arka plana mutlak surette sahip gibi gözükmektedir: “*Rabbini seni evinden hak bir dava (Bedir Savaşı) için çıkarmıştı da müminlerden bazıları bundan pek hoşlanmamıştı. Ayrıca gerçekler ayan beyan ortaya çıktıktan sonra bile, sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıp duruyorlardı. Hani Allah iki gruptan birinin muhakkak sizin olacağına dair müjde vermekteydi de ama siz basit olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, inkârcıların cezalandırılmalarını ve Hakk'ın galip gelmesini (Bedir Ovası'nda düşmanı karşılamanızı) istiyordu.*”²⁶⁴

Bedir Savaşı'nı çeşitli yönleriyle anlatan Enfâl suresindeki bu ayet-i kerimeler, savaş öncesinde yaşanan bir olaya işaret etmektedir. Bu olay hakkında kaynaklarda anlatılanlar kısaca şöyledir: Müşrikler, daha önce Mekke'yi terk ederek Medine'ye hicret eden Müslümanlara ait mal varlıklarından oluşan bir kervanı Ebû Sufyân yönetiminde Şam yönüne doğru yola çıkarmışlardı. Bunu duyan Müslümanlardan bazıları Bedir Savaşı'nın hemen öncesinde Medine yakınlarından geçecek olan bu kervana saldırarak kendilerine ait mallarını kurtarmak istediler. Ancak Hz. Peygamber, yaklaşan düşman tehlikesinin bertaraf edilmesi hususunda ısrar etti ve yapılan savaş böyle bir ortamda sonuçlandı. İşte

onun bu kararlılığının kendisine hikmet yoluyla ihsas ettirildiğini anlıyoruz. Çünkü savaşın bitiminde nâzil olan ve yukarıda incelediğimiz âyet-i kerime-deki; 'gerçekler ayan beyan ortaya çıktıktan sonra' şeklindeki müjdeli bildirim de Kur'an'ın başka hiçbir ayetinde geçmemektedir. Buna göre; zaferin, Müslümanlara nasip olacağı müjdesi, daha savaş başlamadan önceden Hz. Peygamber'e haber verilmiştir. İşte bundan dolayı o, kendisine verilen bu türden gizli ilâhi bir müjdenin/bildirimini yönlendirmesiyle karar almış ve bu karar doğrultusunda hareket ederek savaşı neticelendirmiştir. Bu müjdenin Müslümanlardan ilk başta gizlenmesi, onlar için bir sabır ve samimiyet sınavına yönelik olsa gerektir. Aynı konuyla ilgili olarak onun bu savaşta zafer talebiyle yaptığı duanın kabul edildiği de, yine savaşın bitiminden sonra inen Enfâl Suresi'nde şöyle yer almaktadır: "Siz Rabbinizden yardım istemekteydiniz O da: 'Ben size bin meleklerle yardım edeceğim' diye duanızı kabul etmişti. Allah bunu sadece bir müjde olarak kalplerinize güven duygusu hâkim olsun diye yapmıştı. Zafer her zaman en üstün ve en güçlü olan ve hikmetle hükmeden Allah'tandır."⁶⁵ Zikrettiğimiz bu ayetlere konu edilen ve Hz. Peygamber'in Bedir savaşının hemen öncesinde yaptığı duanın kabul edildiği hususu da başka hiçbir ayette geçmemektedir. Ama mezkûr ayetin muhtevası dikkatlice incelendiğinde savaşın sonunda zaferin, Müslümanların lehine mukadder olduğu müjdesinin Hz. Peygamber'e verildiği çok açık olarak anlaşılmaktadır. Öyleyse daha savaş başlamadan önce mezkûr müjdenin, **özel bir iletişim (hikmet) yoluyla** Hz. Peygamber'e verildiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.⁶⁶

Buraya kadar incelediğimiz örnek ayetlerden ve onların arka planlarından anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber'e, Kur'an vahyinin tamamen dışında ve

ondan ayrı olarak bazen karşılaşılan durumlarda alınması gereken tedbirlerle ilgili olarak, bazen de sadece bilgilendirme gayesiyle özel birtakım bilgiler verilmiştir. Bir başka deyişle Hz. Peygamber, Kur'an muhataplarının, künhüne vâkif olamadıkları özel bir iletişim yoluyla Yüce Allah tarafından sürekli olarak eğitilmiş ve yönlendirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an vahyinin dışında ona verilen bu ilâhi bildirimler, kendisine destek olmak ve yol göstermek gayesine matuftur.

Sonuç

Herhangi bir insandan eğitim almayan ve kırk yaşında risâlet vazifesiyle görevlendirilen Hz. Peygamber'in bu çerçevedeki mesuliyetinin büyüklüğü ve ehemmiyeti malumdur. Dolayısıyla onun bir nebi olarak deruhte ettiği; tebliğ, tebyin ve temsil gibi çok yönlü vazifelerinin öncesinde mutlak bir eğitim ve bilgilendirmeye muhtaç olduğu izahtan varestedir. İnsanların ihtiyaçları, meseleleri ve bu çerçevedeki sualleri çok fazla, bunu mukabil Kur'an ayetlerinin sayısı bellidir. Dile getirdiğimiz bu hakikatler bile Hz. Peygamber'e Kur'an'ın yanı sıra risâlet vazifesiyle ilgili bir başka vahyin inzalını ya da bahşedilen bir başka ilâhi iletişim şeklini gerekli kılmaktadır. Bu ihtiyaç her şeyden önce İslam'ın inanç ve ibadet esaslarını ihtiva eden kısa ve özlü ayetlerin açıklanıp hayata tatbik edilmesi gibi bir peygamberin dışında hiçbir beşerin başaramayacağı gerçeklikle yakinen ilgilidir. Bazı surelerin başında bulunan ve hadis-i şeriflere göre Yüce Allah ile Hz. Peygamber arasında birer şifre olduğu ifade edilen; "ya sin," "tâ hâ," "ha mîm" gibi hurûf-u mukatta'a dediğimiz kesik harfler, mezkûr iletişimin Kur'an metnindeki canlı şahitleridir. Kendisine bahşedilen bu bilgi ve rehberlik nimeti sayesinde Hz. Peygamber,

bazı ayetlerde kısaca değinilen inanç konularını herkesin anlayabileceği şekilde düzenleyebilmiştir. Ayrıca o, bazı ayetlerde sadece birer emir olarak yer alan ibadetleri de yine her Müslümanın ifa edebileceği şekilde açıklamış ve bunların icrasını yaşantısıyla öğretmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber, İslam dışı unsurlar tarafından sürdürülen, asılları itibarıyla ilâhi olan ancak sonradan değiştirilerek başkalaştırılan bazı inanç ve ibadetlerin de doğrularının neler olduğunu öğretmiştir. Bütün bu nebevî icraatları, Kur'an'ın mahdud sayıya ve özlü olan ayetleriyle başarılması mümkün gözükmemektedir. Öyleyse Hz. Peygamber'in çok daha geniş yelpazedeki rehberliğine ihtiyaç vardır. İşte bundan dolayı kullarının her konuda olduğu gibi bu konudaki ihtiyaçlarını daha iyi bilen Yüce Allah, yine onların arasından seçerek, başta haram ve helal kılmak gibi (Tevbe/29) tasarruflar olmak üzere pek çok yetki ile teçhiz ettiği Peygamberine itaat etmenin kendisine itaat etmek anlamına geleceğini (Nisa/80) bildirmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu çerçevedeki tasarruflarının meşruiyeti, hem Kur'an'a hem de bunun yanı sıra kendisine indirilen bir başka vahye, diğer bir deyişle başka bir ilâhi bilgi kaynağına dayanmaktadır. Bunu İslâmî literatürde "SÜNNET" olarak tanımlıyoruz. Zaten o da ümmetine hitaben icra ettiği Veda Hutbesi'nde kendilerine, Kur'an'ın yanı sıra "SÜNNET'İ" de bir başka hidayet kaynağı olarak bıraktığını beyan etmiştir. Bu çerçevede biz, nihâi olarak Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e yönelttiği hitabın Kur'an metni ile sınırlı olmadığına inanmaktayız. Kur'an dışındaki bu hitabın; "Kur'an dışı vahiy" veyahut "bir başka ilâhi iletişim şekli" gibi isimlerle anılması asıl gerçeği değiştirmez.

Yapılan tebliğin yirmi üç yıllık bir süreç içerisinde pek çok aşamadan geçtiği, bunların sırasıyla; önce yakın akrabalar, sonra Mekke ve etrafındaki şehirler ve daha sonra bütün âlemler olarak şekillendiğini konuyla ilgili ayetlerden öğrenmekteyiz.

Kaynakça

- Abdübâkî, Muhammed Fuad (ö:1388/1968), el-Mu'cemül-müfhes li elfâzî'l-Kur'ânî'l-kerim, Beyrut tsz.
- Abdurrezzak Kâşânî (ö:736/1335), Tasavvuf Sözlüğü, çev: Ekrem Demirli, İstanbul 2004.
- el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed (ö:1162/1742), Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs, Halep tsz.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mesud (ö:516/1122), Meâlimu't-tenzil, Suudi Arabistan 1417/1997.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö:256/870), el-Câmiu's-sahîh, İstanbul 1401/1981.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö:400/1009), es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987.
- Concise Oxford American Dictionary- 1st Edition, wisdom md.
- el-Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö:816/1413), Kitâbu't-ta'rifât, Beyrût 1408/1988.
- Duman, Zeki: Vahiy Gerçeği, Ankara 1997.
- Ebu Dâvûd Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî (ö:275/889), es-Sünen, İstanbul 1401/1981.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö:370/980), Tehzîbu'l-luğa, Beyrût 2001.
- el-Firûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecduddîn Mahmûd b. Ya'kûb (ö:817/1415), el-Kâmûsu'l-muhît, Beyrût 1413/1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî (ö:321/933), Cemheratü'l-luğa, Beyrut 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l- Huseyn Ahmed (ö:395/1004), Mu'cemu mekâyis'l-luğa, Beyrût 1411/1991.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (ö:774/1373), Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, Kuveyt 1418/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö:273/887), es-Sünen, İstanbul 1401/1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (ö:711/1311), Lisânu'l-Arab, Beyrût tsz.
- el-İsfehânî, Ebu'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib (ö:502/1108), el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân, Beyrut 1412/1992.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (ö:1332/1914), Mehâsinu't-tevîl, Beyrût 1418/1992.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdullah b. Ahmed (ö:671/1273), el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân, Kahire 1967.
- Kutluer, İlhan, "Hikmet", TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998.
- Merriam-Webster Collegiate Dictionary, Wisdom md.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö:261/875), el-Câmiu's-sahîh, İstanbul 1401/1981.
- er-Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn b. Muhammed (ö:606/1210), Mefâtihu'l-ğayb, Beyrut 1417/1997.
- es-Sâbûnî, Muhammed, et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân, İstanbul, tsz.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö:911/1505), ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr, Beyrut 1414/1993.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö:911/1505), Lûbâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl, Beyrût 1420/1999.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö:310/923), Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân, Beyrût 1408/1988.

- et-Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen (ö:548/1154), Mecmeu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut 1414/1994.
- et-Tehânevî, Muhammed Hâmid b. Muhammed (ö:1158/1745), Kitâbu keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm, Beyrut 1996.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö:279/892), es-Sünen, İstanbul 1401/1981.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 2002.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö:468/1076), Esbâbu'n-nüzûl, (thk: Kemal Besyûnî Zağlûl), Beyrût 1411/1991.
- Yazır, Muammed Hamdi (ö:1361/1942), Hak Dîni Kur'ân Dili, İstanbul 1979.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Huseynî (ö:1205/1791), Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, Kuveyt 1408/1987.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer (ö:538/1144), el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl, Beyrût 1415/1995.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer (ö:538/1144), Esâsü'l-belâğâ, Beyrût 1984.
- ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazîm, Menâhilu'l-İrfân, byy, tsz.

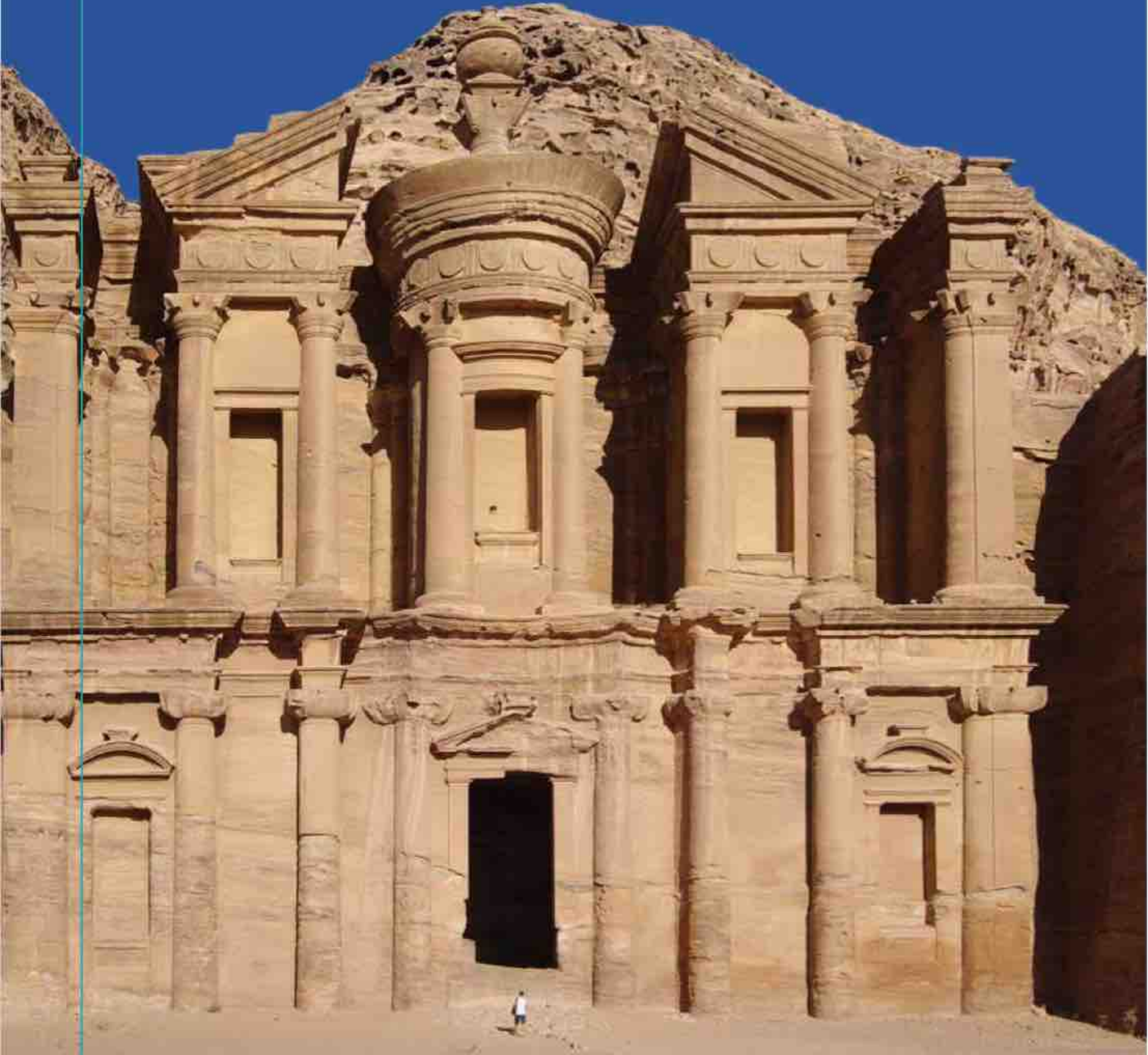
Dipnotlar

- 1 Muhammed Abdulazîm ez-Zerkanî, Menâhilu'l-İrfân, byy, tsz, I.12; Muhammed es-Sâbûnî, et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân, İstanbul, tsz, s.11.
- 2 Menâhilu'l-İrfân, I.56 vd.
- 3 el-Arâf / 7 / 157.
- 4 Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte Allah'ın

- hoşnutluğunu kazanmak için müslüman oldum." Kendilerine kitap verilen; Yahudi Hıristiyan ve Sâbilere ve bir de ümmilere de ki; "siz de müslüman olamıy kabul ediyor musunuz?" Eğer kabul ederlerse doğru yolu bulmuş olurlar...(Âl-i İmrân 3 / 20). Bu ayetten de anlaşılacağı üzere kitap verilen dîni gruplarla ümmiler ayrı zikrediliyor. Yani ümmiler kendilerine herhangi bir kitap gönderilmeyen, dolayısıyla önceki kitapların etkisinde kalmayanlar olarak tanımlanıyor. Hz. Peygamber de bunlardan birisidir.
- 5 el-Ankebût / 29 / 48.
6 el-Mâide / 5 / 67.
7 el-Hâkka / 69 / 44-46.
8 eş-Şuarâ / 26 / 204.
9 el-Enâm / 6 / 92.
10 es-Sebe / 34 / 28.
11 "Ey Resûl! Rabbin'in sana indirdiği Kur'an'ı insanlara ulaştır. Eğer böyle yapmazsan risâlet vazifeni icra etmiş olmazsın. **Tabiki Allah, seni insanlara karşı koruyacaktır ve şunu iyi bil ki, Allah inançsız nankörleri asla doğru yola ulaştırmaz**" (Mâide / 6 / 67).
12 el-Kiyâme / 75 / 16-19.
13 Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ibâs*, Halep tsz., I, 72.
14 el-Enfâl / 8 / 35.
15 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1401/1981, "Edeb", 27.
16 el-Ahzâb / 33 / 21.
17 el-Müzemmil / 73 / 5.
18 Ebu Dâvûd Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Sünne", 6.
19 Bu konuyla ilgili bazı hadisler için bkz: el-Buhârî, Cihâd 3, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1401/1981, "İmâre", 160.
20 Müslim, "İman", 1, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Fezâilu'l-Cihâd" 15.
21 el-Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Birr", 140, 141.
22 el-Bakara / 2 / 269.
23 en-Nisâ / 4 / 113.
24 Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheratü'l-luğa*, Beyrut 1987, I, 564; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Beyrut 1411/1991, II, 91; Ebû Abdullah b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire 1967, III, 224.
25 İbn Düreyd, a.g.e., I, 564; Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, 1412/1992, s. 248.
26 İbn Fâris, a.g.e., II, 91; Ebû Tâhir Mecduddîn Mahmûd b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, Beyrut 1413/1993, s.1415.
27 İbn Fâris, a.g.e., II, 91; er-Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 248; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s.1415.
28 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut tsz., XII, 140.
29 er-Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 248; Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1984, I, 206; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut tsz., XII, 140.
30 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 143; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Kuveyt 1408/1987, XXXI.510.
31 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*, Beyrut 1407/1987, V, 1901.
32 Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, Beyrut 1408/1988, s. 91.
33 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 143; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s.1415.
34 İbn Düreyd, a.g.e., I, 564; İbn Fâris, a.g.e., II, 91; el-Cevherî, a.g.e., V, 1901; Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 248; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s. 1415. Ayrıca bkz., Ebû Abdullah Fahrüddîn b. Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1417/1997, VII, 167.
35 İbn Manzûr, a.g.e., XII, s. 140.
36 Muhammed Hâmid b. Muhammed et-Tehânevî, *Kitâbu keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Beyrut 1996, I, 701.
37 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, Beyrut 2001, IV.68.
38 el-Cürcânî, a.g.e., s. 91.
39 Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 135; el-Kurtûbî, a.g.e., III, 223; İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, Kuveyt 1418/1998, I, 420.
40 el-Kurtubî, a.g.e., XVIII, 62.
41 el-Kurtubî, a.g.e., III, 223; İbn Kesîr, a.g.e., I, 420.
42 el-Kurtubî, a.g.e., II, 89.
43 Ebu Muhammed Huseyn b. Mesud el-Begâvî, *Meâlimu't-tenzil*, Suudi Arabistan 1417/1997, I, 152.
44 el-Kurtubî, a.g.e., II, 89; İbn Kesîr, a.g.e., I, 243.
45 el-Kurtûbî, a.g.e., III, 223; İbn Kesîr, a.g.e., I, 420.
46 Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 135. Ayrıca bkz., Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1408/1988, III, 24; el-Kurtubî, a.g.e., III, 223.
47 Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 135.
48 et-Taberî, a.g.e., I, 775; Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 1414/1994, I, 355; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., II, 59; Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-tevil*, Beyrut 1418/1992, I, 400.
49 Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 134; el-Kurtubî, a.g.e., III, 224.
50 et-Taberî, a.g.e., I, 775; et-Tabersî, a.g.e., I, 355; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., II, 59.
51 et-Taberî, a.g.e., I, 775; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., II, 59.
52 el-Begâvî, a.g.e., I, 152; et-Tabersî, a.g.e., I, 55; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., II, 59; İbn Kesîr, a.g.e., I, 243; Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sûr*, Beyrut 1414/1993, I, 334.
53 Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., II, 59.
54 Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, Beyrut 1415/1995, I, 188. Hikmet kelimesinin diğer anlamları için ayrıca bakz: Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul 2004, s.222 vd., Muammer Hamdi Yazır: *Hak Dîni Kur'an dili*, İstanbul 1979, II, 915 vd; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s.168 vd., İlhan Kuttuer, "Hikmet", TDV, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 503.
55 Merriam-Webster Collegiate Dictionary, Wisdom md.
56 Concise Oxford American Dictionary-1st Edition, wisdom md.
57 Râğib el-İsfehânî, a.g.e., s. 134.
58 et-Tahrîm, 66/3.
59 en-Nûr, 24/11.
60 Yusuf, 12/18.
61 Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, (thk., Kemal Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1411/1991, s. 436, 437; Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Beyrut 1420/1999, s. 318, 319. Ayrıca bkz., el-Buhârî, "Tefsir", 59; et-Tirmizî, "Tefsir", 60; el-Kurtûbî, a.g.e., XVIII, 8.
62 Haşr, 59/5.
63 *Hoşunuza gitmese de gerektiğinde savaşmanız size farz kılınmıştır. Nice hoşlanmayacağınız şeyler vardır ki onlar sizin için daha hayırlıdır. Diğer taraftan hoşunuza giden pek çok şey de sizin için daha zararlıdır. Bütün bunları Allah bilir siz bilemezsiniz* (el-Bakara, 2/216).
64 el-Enfâl, 8/5-7.
65 el-Enfâl, 8/ 9, 10.
66 Bu konuda ayrıntılı örnekler için bkz., Zeki Duman, *Vahiy Gerçeği*, Ankara 1997, s. 132-144.

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an-Tarih İlişkisi

“ Kur’an’da tarih bağlamında var olan en önemli malzeme “Kur’an kıssaları” denilen bölümlerdir. Bu bölümler dün, bir başka ifade ile geçmişte meydana gelen hadiseleri içermektedir. Geçmişin bir döneminde meydana gelmiş olmaları açısından da tarih ilminin ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. ”

Kur’an, tarih üstü bir varlık tarafından tarihin belli bir döneminde yaşayan bir beşere nazil olmuş, tarihin içerisinde kalacak olan varlıkları yönlendirmek amacıyla irsal buyrulmuş kutsal bir kitaptır. İndiriliş amacı, tarihe tutuklu insanoğlunun ma’lul olduğu tarihselliğinin koşullarını aşarak yaratılışına uygun bir yaşam sürmesine rehberlik etmektir. Dolayısıyla Kur’an’ı inzal buyuran tarih üstü bir varlık olduğu halde, Kur’an, tarihin içerisinde yaşayan insanoğlunun dil dünyasına, muhayyilesine, bilgi birikimine, tarihsel duruşuna hitap etmek üzere nazil olmuş, yani tarihin içerisine dâhil olmuştur. İşte tam burası Kur’an’la tarihin keşiştiği noktayı teşkil etmektedir. Bu da Kur’an’ı gerek tarihin kendisi ve gerekse İslam tarih felsefesi açısından önemli bir metne dönüştürmüştür. Zira Kur’an’ın kendisi, içine dâhil olduğu tarihi yönlendirmek için daha önce gönderilen ümmetlerin haberlerinden veriler veya parçalar kullanmayı bir usul olarak benimsemiştir. Bu yöntemi içine dâhil olduğu tarih dilimine de uygulamıştır. Bu da Kur’an’ı tarihsel bazı bilgiler için vazgeçilemez bir kaynak haline getirmektedir. Dahası Kur’an’ın tarihi bilgileri ele alma yöntemi Müslümanların tarihi okuma ve anlama süreçlerinin nasıllığı hususunda fikir verdiği kadar, tarih yazıcılığını da yönlendirmiştir. Kur’an’ın insanlığı bir bütün olarak kabul etmesi; insanoğlunun yaratılış amacını tevhide düşünceyi yaşamak olarak belirlemesi ve tarihsel süreci tevhid-şirk mücadelesi olarak ilan etmesi, tarih

yazıcılığını yönlendirmiş ve ilk tarihçilerin tarih kitaplarını telif ederken insanın yaratılışından başlamalarına ve adeta bir Peygamberler tarihi ortaya koymalarına vesile olmuştur. Gerek Müslümanları böylesi bir tarza iten nedeni öğrenmek, gerekse Kur’an-Tarih ilişkisini incelemek bu açıdan bir zaruret olmuştur. Okumakta olduğunuz yazı bu bağlamda kaleme alınmış, Kur’an ile tarih ilişkisini irdelemeyi amaçlamıştır.

Tarih Kaynağı Olarak Kur’an

Kuşkusuz Kur’an’da tarih bağlamında var olan en önemli malzeme “Kur’an kıssaları” denilen bölümlerdir. Bu bölümler dün, bir başka ifade ile geçmişte meydana gelen hadiseleri içermektedir. Geçmişin bir döneminde meydana gelmiş olmaları açısından da tarih ilminin ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte kıssalar zaman ve mekân hususunda ise bir belirsizlikle ma’lul olup, bu yönleriyle vesika niteliği de taşımamaktadırlar. Zira ait oldukları zaman dilimini ve cereyan ettikleri mekânı belirlemek adeta imkânsızdır. Oysaki tarih belirli bir zaman ve mekânda cereyan eden hadiseleri konu edinmektedir. Bir hadise zaman ve mekândan yoksun olunca gerçekliliği de sorunlu hale gelmektedir. Nitekim bu belirsizlik Kur’an kıssalarının gerçekliğini tartışma konusu yapmış, bazı araştırmacıların da bu hadiselere yaşanmışlığı olmayan tikel örnekler nazarıyla bakmalarını intaç etmiştir¹. Oysaki Kur’an kıssalarında mekân ve zamanın belirsiz olması Kur’an’ın

kendi hedefleriyle yakından alakalıdır. Zira Kur’an’ın amacı zaman ve mekâna vurgu yaparak bir hadiseyi aktarmak değildir. Zaten Kur’an tarih bilimi yapmayı da amaçlamamaktadır. Kur’an’ın amacı dünün bilgisini kullanarak yarınların şimdiden biçimlendirilmesidir. Onun için dünden tikel bir örneği çekip almakta ve bunu, vermeyi tasarladığı mesaj için kullanabilmektedir. Örneğin Yüce Allah Kalem Suresinde “Biz onları imtihan ediyoruz, tıpkı bahçe sahiplerini imtihan ettiğimiz gibi; Bahçeyi hasat edeceklerine yemin etmişlerdi ve aksine ihtimal vermiyorlardı. Onlar uyurken Rabbinden gelen bir afet sardı da bahçe, hasat edilmiş ekine döndü. Sabah erkenden birbirlerine seslendiler. “Hasat edecekseniz mahsulünüzün başına erkenden gidin. Bugün hiçbir yoksul aranızda sokulmasın” diye fısıldaşarak yola çıktılar. Kendilerinden emin ve hızlı adımlarla erkenden gittiler. Fakat oraya varıp da bahçeyi gördükleri zaman, “biz yanlış yere gelmiş olmalıyız” [etrafa bakıp bahçenin kendilerine ait olduğunu görünce] yo, hayır bu bizim bahçe, artık biz her şeyden yoksunuz” dediler. Onların adil olanı şöyle dedi: “ben size demedim mi Rabbinizi tesbih etmeniz gerekmez miydi? Bunun üzerine “Rabbimizi tesbih ederiz. Biz zalim kimselerdenmişiz” dediler”² demektedir. Görüldüğü gibi bu ayetler birkaç kişiden oluşan bir aileden bahsetmektedir. Bu aileyi oluşturan bireylerin kimlikleri, yaşadıkları yer, isimleri hakkında ise herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak

“Andolsun biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik. Belki doğru yola dönerler diye ayetleri tekrar tekrar açıkladık. Allah’tan başka kendilerine yakınlık sağlamak için tannı edindikleri varlıklar kendilerine yardım etselerdi ya! Hayır onları bırakıp gittiler. Bu onların yalanı ve uydurup durdukları şeydir.”

Ahkaf Suresi

Kur’an’ın bunun yaşanan gerçek bir hadise olduğunu söylemesi -ki bunu söyleyen Allah’tır- bu ailenin tarihin bir döneminde, tarihi bir coğrafyada yaşadığını ve orada bir bahçe sahibi olduklarını; bahçelerini hasat etmeyi düşündüklerini ancak üründen fakirleri faydalandırmayı istemediklerini -kuşkuya mahal bırakmayacak şekliyle- izah etmektedir. Fakat metinlerdeki bilgiler bu şahısların kimlikleri, yaşadıkları yer ve hikâyelerini net olarak ortaya koymamıza imkân tanımamaktadır. Bu da onları tarihin adeta dışına çıkartırken, Kur’an’ın bir tarih kitabı olmadığını ısrarla söylemeyi de zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bir kez daha ifade edelim ki Kur’an bir tarih kitabı olmayıp içinde tarihi malzemenin de bulunduğu bir kaynaktır. Hal böyle olunca o, verdiği bilgiler itibarıyla, esasen dünden öte, ilk muhatapları veya dolaylı muhataplarını dikkate alan, bugün ve yarınları kurgulamayı hedefleyen bir kurucu metindir. Bu da Kur’an’ın, tarih yazıcılığının ulaştığı son nokta ile tamamen uyum içinde olduğunu göstermektedir. Zira tarih, aslında dünden daha çok, bugün ve yarınlar-

la alakalı bir ilimdir. Kur’an da bu anlayışla uyum halinde, kıssaları kullanarak muhatabını biçimlendirmeyi, onu içinde yaşadığı zaman dilimini inşaada kullanmayı, müşahedeler sonucunda elde ettiği bilgilerle bir arada değerlendirilerek bir sonuca varmayı istemektedir. Kur’an’da pek çok kıssa, muhatap kitlenin zikredilen tarihi bilgiler üzerinden yeni bir yarın inşa etmesini istemektedir.

Kur’an, mesajlarını son derece etkileyici sahneler üzerinden, duyguları harekete geçiren bir üslupla vermektedir. Bu etkileyici üslup içerisinde, aktardığı hadiselerin muhataplarınca iyi anlaşılmasını, gözlemlenmesini ve müşahade edilmesini arzulamaktadır. Kur’an’ın onlardan istediği, bugün ve yarınların inşasıdır. Ancak geçmiş kullanılarak yarınların inşa edilebilmesi, derin bir tefekkür ve hadiseleri anlamada neden-sonuç ilişkisi dikkate alınarak mümkün olabilmektedir. Nitekim Kur’an’da pek çok ayet, muhataplarından tarihsel veriler üzerinde i’mal-ı fikir eyleyerek, bu yaşanmışlıklardan istifade etmek suretiyle yarınlarını inşa etmelerini istemektedir.

“Onlara kendilerinden evvelkilerin Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve alt-üst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki Allah onlara zulmedecek değildi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler”. Tevbe (9) 70.

“Bunlardan önce helak ettiğimiz hiçbir belde iman etmemişti; şimdi bunlar mı iman edecekler?” Enbiya (21) 6.

“Andolsun biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik. Belki doğru yola dönerler diye ayetleri tekrar tekrar açıkladık. Allah’tan başka kendilerine yakınlık sağlamak için tannı edindikleri varlıklar kendilerine yardım etselerdi ya! Hayır onları bırakıp gittiler. Bu onların yalanı ve uydurup durdukları şeydir.” Ahkaf (46) 27-28.

“Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz bir haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, mü’minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.” Hud (11) 120.

Musa ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardık. Sonra diğerlerini suda boğduk. Şüphesiz bunda bir ibret vardır; Ama çokları iman etmiş değillerdir.” Şuara (26) 65-67. Şuara suresinde bu bağlamda daha pek çok ayet vardır.³

“İşte, haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır.” Neml (27) 52.

“And olsun ki biz Nuh’u kendi kavmine gönderdik de o, bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken, Tufan kendilerini yakalayiverdi. Fakat biz onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu alemlere bir ibret yaptık.” Ankebut (29) 14-15.

“Şimdi bile, yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri helak edişimiz, onları doğru yola sevk etmedi mi? Bunlarda elbette bir hikmet vardır. Halâ kulak vermezler mi?” Secde (32) 26.

“Bunlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Halbuki onlar bunlardan daha güçlü idiler. Ne göklerde ne yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir. O bilendir. Güçlüdür.” Fatır (35) 44.

Kuşkusuz Kur'an'da söz konusu mevzuyla ilgili ayetler sadece bunlarla sınırlı da değildir. Nitekim Yasin (36) 31-32; Saffat (37) 133-138; Mü'min (40) 21, 82; Zuhuf (43) 55-56; Ahkaf (46) 27-28; Muhammed (47) 10; Kaf (50) 36-37; Zariyat (51) 37-38, 41, 43; Kamer (54) 13-16, 51; Teğabun (64) 5; Naziat (79) 25-26 numaralı ayetlerde bu konu hakkında bilgiler mevcuttur.

Tevhidi düşünceye götüren sahih bilgiyi serdetmeyi kendisine bir hedef olarak ortaya koyan Kur'an, bu bilgiye merviyat kabilinden tarihi bilgilerle, dünden birer iz taşıyan kalıtlardan elde edilen verilerin bir arada değerlendirilmesiyle ulaşılabileceğini ifade etmektedir. Birçok ayet önceki ümmetlerin başından geçen olaylardan dersler çıkarılması gerektiğinin altını çizerek bu mevzuyla dikkat çekmektedir.

“Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır.” Yusuf (12) 111.

“Bizim onlardan önce nice nesilleri helak etmiş olmamız kendilerini yola getirmede mi? Halbuki onların yurtlarında gezip dolaşırlar. Bunda elbette ki akıl sahipleri için nice ibretler vardır.” Taha (20) 128

“(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur.” Hacc (22) 46

“(Resulüm) andolsun (Bu Mekke'li putperestler) bela ve felaket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye uğramışlardır. Peki onu görmüyorlar mıydı? Hayır, onlar öldükten sonra dirilmeyi ummamaktadırlar.” Furkan (25) 40

Yukarıda zikrettiğimiz ayetler, tarih, bir başka ifadeyle geçmişten yaşanan çağa ulaşan ve gözlem yani müşahadat ile elde edilen bilgilerle Kur'an kıssalarının bir arada değerlendirilmesi durumunda sahih tarih bilincine de ulaşılabileceğini ortaya koymaktadır. “Kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmek için yeryüzünü dolaşmıyorlar mı? Öncekiler bunlardan daha çoktu, daha güçlüydüler ve yeryüzündeki eserler bakımından daha üstündüler. Ama kazandıkları şeyler kendilerine hiçbir şey sağlamadı”⁴ diyen Kur'an, sürekli, muhataplarının, yaşadığı zaman dilimini referans vererek bugünü veya yarını kurma arzusunu sadece yaşanan kıssalar

üzerinden değil, sair tarihi hadiseler üzerinden de göstermektedir. Bu ayeti kerimeler aynı zamanda Kur'an'ın konu edindiği kıssaların afaki mi yoksa yaşanmış örnekler mi oldukları hususundaki tartışmada, yaşanmışlığını savunanların elini de güçlendirmektedir. Eğer yaşanmış örnekler olmasalardı “yeryüzünün gezilip geçmiş milletlerin izlerinin görülerek bunlar üzerinde düşünülüp yarınların kurulması istenmeyecek”; istense bile bir anlam ifade etmeyecekti. Kur'an'ın tarihi olayları kesin ve net bir üslupla ifade etmesi ve sonraki nesiller için ders ve ibret tabloları olarak sunması bu kıssaların gerçekliğini yansıtan önemli delillerdir. Kıssalardaki helak tabloları, sahneler, diyaloglar Kur'an'ın yaşanmış olaylar üzerinden muhataplarını dikkate aldığını göstermektedir. Kaldı ki Kur'an net bir şekilde bu tarihi olayların hakikati ifade ettiğini de beyan etmektedir.

Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz kimi haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.” Hud (11) 120

“Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz.

Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık." Kehf (18) 13

Kur'an'ın Döngüsel Tarih Anlayışı

Kur'an kıssaları dikkate alındığında, Kur'an'ın bize, batıda gelişen lineer tarihin aksine, -zikzaklar şeklinde ilerleyen- döngüsel bir tarih anlayışı sunduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an'a göre Allah'a kulluk yapması için yaratılan insanoglu bu görevini unutup yaratana sırt çevirdiği zaman esfelussafiline doğru yol almıştır. Bu durum karşısında kendilerine yaratılış amaçlarını hatırlatmak amacıyla peygamber gönderilmiş, ona inanmayanlar helak edilmiş, inananlar ise erdemli bir toplumu oluşturmuşlardır. Bu erdemli toplum zamanla bir önceki toplumun akibetini yaşamış, bu durum benzer şekilde sürüp gitmiştir. Kur'an bu durumu sünnetullah yani Allah'ın değişmez yasası olarak ifade etmektedir. Bu da Kur'an'ın peygamber kıssalarını anlatırken bir inkıta biçiminde değil de, birbirlerinin devamı şeklinde ele almasını intaç etmiştir. Bu durum tarihçileri de etkilemiş ve tarihi bir kevn ve fesat süreci olarak anlatmalarını sağlamıştır.

Kur'an; kıssalar üzerinden açıkça ortaya koyduğu gibi tarihi, birbirine geçen halkalardan oluşan bir örüntü olarak kabul etmektedir. O, tarihin dün cereyan eden, hadise adacıklarından oluşan bir yapıdan farklı olduğu kanaatindedir. Kur'an'ın kıssalarla ilgili pek çok ayetinde "tedebbür etmez misiniz", "düşünmez misiniz", "akıl etmez misiniz" gibi ikazların varlığı Kur'an'ın tarihsel bilgileri geçmişte cereyan eden hadiselerden ibaret görmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum İslam tarihçilerini de etkilemiştir. Nitekim İslam tarihçiliğinin özellikle

hicri üçüncü asırdan sonra kendini göstermeye başlayan "genel tarih yazıcılığı formu" bu devasa örüntüye bir insanlık tarihi şeklinde bakmış, eserlerini evrenin varlık âlemine dâhil olmasıyla başlatmışlardır. Dolayısıyla onlara göre tarih aslında bir peygamberler ve insanlık, hatta varlık tarihidir. İçinde yaşadığımız çağ da Hz. Muhammed ümmetinin "uçlara savrulmayan ümmet" olarak ortaya çıkıp etkili olmaya başladığı tarihi ifade etmektedir.

"Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün." Nahl (16) 36

"Andolsun, İsrailoğullarından sağlam söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Fakat her ne zaman bir Peygamber, onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir hükmü getirdiyse; onlardan bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler." Maide (5) 70.

"Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladı. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve onları birer ibretli hikâyesi yaptık. Artık inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" Mu'minûn (23) 44.

"Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz." Yûnus (10) 74.

"Kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmek için

yeryüzünü dolaşmıyorlar mı? Öncekiler bunlardan daha çok, daha güçlüydü ve yeryüzündeki eserler bakımından daha üstün idiler. Ama kazandıkları kendilerine hiçbir şey sağlamadı." Fatır (35) 44.

Siyer Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları

Kuşkusuz Kur'an kıssaları bir taraftan tarihin bir döneminde yaşayan Peygamberlerden birini anlatırken diğer taraftan da Hz. Peygamber'in yaşadıkları ile bu kıssa arasında bir bağ kurarak bizzat onu anlatmaktadır. İndikleri dönem dikkate alınarak incelendiğinde Hz. Peygamber'in hayatının önemli bir kısmının, kıssaların iniş tarihi ve şartları içerisinde adeta kendisini hissettirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mekkeliler Allah'ı var ve bir olarak kabul etmekle beraber başta Lat, Menat, Uzza, Yeuk, Nesr olmak üzere birçok puta tapmaktaydılar.⁵ Bu putları kendileri ile Allah arasında da aracı olarak kabul etmiş, onları Allah'ın yeryüzüne uzanan eli olarak görmüş, onlar aracılığıyla kâinatın varlığını sürdürdüğüne inanmışlardı. Kendi elleri ile yonttukları bu cansız, fayda ve zarar veremeyen, kendilerini korumaktan aciz varlıklara ibadet etmiş, bunları memnun ederek Allah'ı da memnun edebileceklerine iman etmişlerdi.⁶

Uluhiyet ve rububiyet bahşedilen bu varlıklar hayatlarının merkezini işgal etmiş; aşılamadıkları için de var olduğuna inanıldığı halde Allah'a ulaşamamışlardı. Yüce Allah, Hz. Peygamber'i bu yanlış anlayışı düzeltmek ve yegâne güç sahibinin Allah olduğunu anlatmak, hatta benimsetmekle görevlendirmişti. Putperestliğin ortadan kaldırılması bir ve tek olan Allah'ın hayatın merkezine konmasının İslam dininin varlık nedeni olduğu bilinmektedir. Hal

böyle olunca ilk önce bu konuyu ele alan kıssalar nazil olmaya başlamıştır. Kur'an nüzul sırası dikkate alınarak kronolojik bir biçimde ele alındığında peygamber kıssaları Mekke Dönemi'nin başında ve ilk kez A'la Suresi ile karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi A'la Suresi Mekke döneminin ilk evresinde nazil olmuş; genel kabule göre de nüzul sırasına göre sekizinci suredir. Fakat kendinden önceki surelerle, konu bütünlüğü itibariyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Mekke surelerinin çoğunda olduğu gibi ana konu tevhid, ahiret ve nübüvettir. Bu sure Yüce Allah'ın yegâne rab olduğunu anlatarak başlamakta ve bunu temellendirmektedir. Arkasından da bu tevhidi düşüncenin türedi bir inanç sistemi olmadığını; aksine Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın sahifeleri, yani

getirdikleri kutsal kitaplarda da yerini aldığını söylemektedir. Bu sure ile başlayan İbrahim kıssası daha sonraki surelerin büyük bir kısmında dağıtılmış bir vaziyette karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz Hz. İbrahim kıssası öncelikli olarak Allah'ın elçisi İbrahim'den bahsetmektedir. Bu kısas da Hz. İbrahim'in aynen Hz. Peygamber gibi kavminin Putperestliğini ortadan kaldırma çabası ile işe başladığını anlatmaktadır. Bu kısas da aynı zamanda Peygamber'in kavmine Hz. İbrahim'in dili ile cevaplar da verilmektedir. Bilindiği gibi Hz. İbrahim putlara tapan bir millete peygamber olarak gönderilmişti. Hz. İbrahim kavminin putperestliği ile mücadele ederken bir gün puthaneye girmiş; orada bulunan putları kırmış, baltayı ise en büyüğünün eline vermiştir. Puthaneye gelen halk,

tannlarının hal-i pür melalini görünce şoka girmiş ve bunun kim tarafından yapıldığını araştırmaya başlamıştır. Halktan biri Hz. İbrahim'i işaret ederek onun tanrılar hakkında ileri geri konuştuğuna şahit olduğunu söylemiş ve bu işin onun tarafından yapılmış olabileceğini dile getirmiştir. Bunun üzerine derdest edilip getirilen Hz. İbrahim sorgulanmış, tannlara bu şeni! işin onun tarafından yapıp yapılmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Hz. İbrahim bu sorgulama esnasında sürekli kendisine değil de elinde balta bulunan büyük puta sorulması gerektiğini söylemesi üzerine sorgu ekibi Hz. İbrahim'le adeta dalga geçmiş ve putların duymadığını, görmediğini, hareket edemediklerini, dolayısıyla bu işin bir put tarafından yapılamayacağını söyleyerek Hz. İbrahim'in suçunu sabit kılmaya

Fotoğraf: Ali ÜNAL

çalışmıştır. Bunun üzerine Hz. İbrahim taşı gedğine koymuş ve "öyleyse bunlara neden ibadet ediyorsunuz?" diyerek takip ettikleri düşünce sisteminin yanlışlığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla indiği dönemde, Mekke'de, kıssayı dinleyen Müşrikler, bunun aslında kendilerini hedef aldığını anlamışlardır. Hz. Peygamber'in -Hz. İbrahim'in dili ile- sorduğu soruları da Hz. İbrahim'e değil de Hz. Peygamberi muhatap kabul ederek cevaplamaya çalışmışlardır. Kur'an bu kıssayı, her iki peygamberin mücadelesinin bir ve tek mücadele yani tevhid ve şirk mücadelesi olduğunu göstermek için kullanırken, oturtmak istediği tarih anlayışı ile de tamamen uyum halinde sunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an, tarihi bir bütün olarak görmekte ve bu bütünlük içerisinde hadiseleri ele almaktadır.

Hz. Peygamber'in, İslam'ı anlatmaya devam ettikçe karşısında çok ciddi bir direncin oluşmaya başladığı bilinmektedir. İslam'ı, çıkarları ile çelişen bir düşünce manzumesi olarak gören Mekkeli Müşrikler, yayılmasının önüne geçmek için her şeyi denemekten pervası etmemişlerdir. Nitekim bir taraftan bu ilahi düşünceyi eleştirmeye çalışırken, diğer taraftan da tebliğcisi olan Hz. Peygamber'i hedef almış, maneviyyatının bozulması için özel çaba sarf etmişlerdir. Özellikle işkence döneminin başladığı zaman diliminde Hz. Peygamber ve arkadaşlarına bir

taraftan fiziki işkencede bulunmuş, diğer taraftan da psikolojik baskı yapmışlardır. Hz. Peygamber'e "soyu kesik" denmesi de bu döneme denk gelmektedir. Yüce Allah hem Kevser Suresini indirerek bu anlayışla mücadele etmiş hem de Hz. İbrahim ve Zekeriya kıssaları ile bunun önüne geçmiştir. Zira Hz. İbrahim kıssasının bu aşağılamaların sürdüğü dönemde inen kısmı Hz. Hacer, Hz. İsmail ile Hz. Sara ve Hz. İshak'ı anlatmaktadır. Hz. İbrahim'in yaşı ilerlediği halde iki erkek çocuğa sahip olması; yine aynı döneme ait olduğunu bildiğimiz Hz. Zekeriya'ya ilerlemiş yaşında Hz. Yahya'nın bahşedilmesi Mekkelilerce, kendilerine verilmiş bir cevap olarak algılanmıştır. Hal böyle olunca da bu ayetler, Hz. Mevla'nın henüz oldukça genç olan Hz. Peygambere ileriki yıllarda çocuk verebileceği şeklinde düşünülmüş ve Hz. Peygamber'i bu şekilde aşağılamayı terk etmişlerdir. Dolayısıyla bu kıssa Hz. Peygamber'in imdadına yetişerek, onu müşriklerin konu ile ilgili psikolojik baskılarından kurtarmıştır.

Mekke'de gök cisimlerinin tanrısallığına inanan bazı insanlar vardı. Bunlar başta Sirius yıldızı olmak üzere bazı gök cisimlerine inanırlardı. Kur'an bunlara da Hz. İbrahim üzerinden cevap vermiştir. Kur'an'ın anlattığına göre Hz. İbrahim bir gece vakti, bulunduğu mekândan dışarı çıkmış ve birden gökte parlayan bir yıldız dikkatini çekmiştir. Yıldız o kadar muhteşemdir ki bu ihtişama sahip bir varlığın ancak tanrı olabileceğine hükmetmiş ve "bu benim tanrımdır" demiştir. Ancak bir süre sonra ay doğmaya başlamış, ayı seyrederken yıldızın sönük kaldığını görmüş ve tanrı olamayacağı sonucuna varmıştır. "Şayet tanrı olacaksa bunun ay olması gerektiğine hükmetmiştir". Sabaha kadar hayranlık-

la izlediği ay yerini kendisinden daha muhteşem olan güneşe bırakınca, güneşin ihtişamı Hz. İbrahim'e "olsa olsa tanrı budur" dedirtmiştir. Ancak bir süre sonra güneş de yok olmuştur. Güneşin yok oluşu Hz. İbrahim'in aklını başına getirmiş ve onu Allah'ın asla yok olmaması gerektiği ve her zaman yanında olması gerektiği sonucuna götürmüştür. Böylece Hz. İbrahim akıl yürütme ile tanrıyı bulmuş ve gök cisimlerinin tanrı olamayacağı; bunların ihtişamları ile birlikte yaratılmış varlıklar olduğu neticesine ulaşmıştır. Bu kıssanın tamamlayıcısı mahiyetinde olan Necm Suresin'deki "Allah Sirius yıldızının da tanrısıdır" mealindeki ayet; Mekke müşriklerinin bu gruba Hz. İbrahim'in dili ile cevap vermiş ve onları tevhidi düşünceye yönlendirmiştir.

Bilindiği gibi Mekke'de adına dehriler denilen bir grup yeniden yaratılma ve ahiret inancına karşı çıkıyorlardı. Kur'an, onlarla değişik şekillerde mücadele ederken Hz. İbrahim kıssasını da devreye sokmuştur. Kur'an'ın anlattığına göre Hz. İbrahim, Yüce Allah'a varlıkları nasıl yarattığını sormuştur. Yüce Allah da ona dört kuşu almasını, bunları önce kendisine alıştırmasını, sonra da öldürüp, parçalarını farklı dağların tepesine bıraktıktan sonra isimleri ile çağırmasını emretmiştir. Hz. İbrahim de böyle yaptıktan sonra Yüce Mevla'nın gücü ve kuvveti ile bir kez daha yaratmaya kadir olduğunu da görmüş ve itiraf etmiştir. Dolayısıyla bu kıssa ile insanın öldükten sonra yeniden yaratılmayacağını iddia eden Mekkeli Dehrilere Hz. İbrahim'in dili ile cevap verilmiş, Allah'ın dilemesi durumunda bunun kendisi için hiç de zor olmadığı anlatılmıştır.

Kuşkusuz Hz. İbrahim'in putlarla girdiği bu mücadele, Mekke'de

de bilinmektedir. Bu nedenle de hiç kimse Hz. Peygamber'e İbrahim kisasını uydurduğunu; İbrahim'i kendi emellerine alet etmeye çalıştığını söylememiştir. Kaldı ki Mekke'de putperestliği terk edip muvahhid bir dinin peşine düşen insanların İbrahim'in dinini araştırdıklarını söylemiş olmaları İbrahim'le ilgili bu bilgilerin bilindiğini netleştirmektedir. Kuşkusuz Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim'in dili ile verdiği bu mesaj da yerini bulmuş ve çok da etkili olmuştur.

İbrahim kissası sadece müşriklere mesaj vermekle kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber ve ona tabi olan sahabeye de, Mekke putlarının yıkılmaya mahkûm olacağı gerçeğini yaşanmış bir olay üzerinden anlatmış, onların maneviyatını yükseltmiştir. Kaldı ki Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e eziyet edip onu tehdit etmelerinin de izdüşümü bu kıssada yerini almıştır. Hz. İbrahim'in tek bir ümmet olmasına rağmen şirke boyun eğmeyip mücadelesini devam ettirmesi bir taraftan Hz. Peygamber'i teselli ederken diğer taraftan da müşriklere Hz. Peygamber'i davasından vazgeçiremeyeceklerini adeta haykırmıştır. Dolayısıyla Hz. İbrahim kissası bir bütün olarak düşünüldüğünde Mekke'de mevcut düşünce sistemi, inanç yapısı, Hz. Peygamber'in verdiği mücadele, karşılaştığı olumsuzluklar, Mekkeliler ile Peygamber arasında süren tartışmalar vs. dair benzer tabloların hemen hepsi görülmektedir. Bu da kıssayı, tarihi bir dönemde yaşanan gerçek bir hadise olduğu kadar, adeta bir siyer kıssası haline de getirmiştir. Kuşkusuz benzer iz düşümler diğer kıssalarda da görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber ve Müslümanların, İslam dininin yayılmaya başlamasından hemen sonra Mekke müşriklerinin işkencesine maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu dönemde

işkencenin daha çok şehrin zayıf ve korunmaya muhtaç kimselerine yöneldiği ise bir hakikattir. Hem onların harem-i ismetleri çiğnenmiş, hem de can ve malları hedef alınmıştır. Mekke'nin yöneticileri, bu insanların kendilerine rağmen, din değiştirmelerini kendilerine bir hakaret olarak algılamış ve İslam'ı kabul eden insanlar üzerinde adeta tanrılık tahakkümü kurmuşlardır. Kendilerine göre onların İslam'a karşı çıkmış olmaları bu düşüncenin yanlışlığını ortaya koyan en önemli kanıttır. İktidarı ellerinde tutan, güçlü, zengin ve itibar sahibi kişiler oldukları için hakkı tanımlayabileceklerini düşünmüş ve bu kitleye İslam'ı kabul etmeyi yasaklamışlardır. Kabul edenleri ise en acımasız şekilde cezalandırmışlardır.

İşte Ad, Semud ve Firavun kıssaları İslam tebliğinin bu döneminde nazil olan Fecir Suresinde ilk kez konu edinilmiştir. Bilindiği gibi Fecir Suresi nüzul sırasına göre onuncu suredir. Bu kıssalar daha sonra sırasıyla Necm, Sa'd, Furkan ve Fussilet Surelerinde de değişik yönleriyle yeniden sunulmuşlardır. Bahis mevzuu olan

Musa-Firavun kıssasının da siyer bağlamında özel bir yeri vardır. Aslında bu kıssa bu iki şahsın mücadelesiyle birlikte bir tevhit ve şirk mücadelesi, zalim-mazlum mücadelesi, doğru-aeğri, hak-batıl mücadelesidir.

kıssaların tamamının ortak özelliği dönemlerindeki en güçlü ulus veya şahıslar olduklarına güvenerek; adeta tanrılığa öykünmeleri ve Allah'a ibadet amacıyla yaratılan insanlar üzerinde ilahlık taslamalarıdır. Dolayısıyla onların Allah'a bu başkaldırıları helaklarının nedeni olmuştur. Bu kıssaların tamamı, aynen Hz. İbrahim kıssasında olduğu gibi, Mekke müşrikleri tarafından bilinmektedir. Zira bununla ilgili de her hangi bir itiraza rastlanılmamaktadır. Bu da bilindiklerinin en önemli kanıtı mahiyetindedir. Kaldı ki Ad ve Semud kavminin helak oluş hikâyeleri Mekke müşriklerinin zihninde de tazedir. Yani bu uluslar Mekkeliler için tarihin dışında kavimler olmayıp, yaşa-

dıkları tarihler meçhul ancak yerleri ma'lum olarak durmaktadır. Dahası Ad ve Semud kavminin yaşadıkları yerler Mekkelilerin ticaret güzergâhı üzerinde yer almaktaydı. Dolayısıyla Kur'an, onların bildiği, kanıtlarına ve kalıtlarına vakıf oldukları tarihsel bir bilgiyi kullanarak Mekkelilere, tanrılık taslamaktan vazgeçmemeleri ve yapmakta oldukları baskı ve zulmü sonlandırmamaları durumunda kendilerini de aynen bu kavimler gibi helak edeceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Hz. Nuh kıssasının anlatılması da aynı tarihsel evreye aittir. Nitekim bu kıssa ilk kez Necm Su-

yan; böyle olduğu halde yere suyunu salması, göğe ise suyunu boşaltması emredilerek boğulmaları sağlanmıştır. Dolayısıyla Nuh'un, azgın, sapkın, kendini beğenmiş, göz ve kulaklarını hak ve hakikate kapatmış olan halkına yapılanın pekâlâ Mekkelilere de yapılabileceği söylenerek tehdit edilmişlerdir.

Musa-Firavun kıssasının da siyer bağlamında özel bir yeri vardır. Aslında bu kıssa bu iki şahsın mücadelesiyle birlikte bir tevhit ve şirk mücadelesi, zalim-mazlum mücadelesi, doğru-eğri, hak-batıl mücadelesidir.

Ancak Kur'an bu kıssanın kahramanlarından olan Firavun'dan daha çok Mekke'de bahsetmiştir. Zira onun izdüşümü Mekke'de bulunmaktadır. Mekke'nin ileri gelen azgın veya mele gurubunun her biri birer Firavun mesabesindedir.

Dolayısıyla Kur'an onlara bu tarihsel şahıs üzerinden cevap verirken; kıssanın Musa tarafını ise daha çok Medine'de Yahudilerle girilen mücadele esnasında kullanmaktadır.

Mekke'nin erken dönemini anlatan kıssalardan bir başkası ise Buruc Suresinde geçen "ashab-ı uhdud"tur. Bilindiği gibi bu sure de işkence dönemine ait olup Necm Suresinden kıssa bir süre sonra nazil olmuştur. Nüzul sıralamasına göre yirmi yedinci sure olan Buruc, işkencenin en şiddetli zamanında nazil

olmuştur. Demirci Habbab b. Eret ile demir zırh giydirilen ve güneşin altına konularak adeta bedeninin pişmesi seyredilen Bilal'in maruz kaldığı işkencelerin iz düşümünü taşımaktadır. Dolayısıyla sure bir taraftan bu zulmün acımasızlığını hatırlatırken diğer taraftan da indiği dönemde işkence çeken bu sahabilere, kendilerinden daha zor durumda oldukları halde inançlarından vazgeçmeyen, doğruları üzerinde sabit kalan insanları anlatmaktadır. Dolayısıyla sadece ateş çukurlarına atılan müminler değil, aynı zamanda etleri kemiklerinden demir taraklarla tarandığı halde inançlarını koruyan insanlar da bu kıssa üzerinden anlatılırken; Hz. Peygambere iman ettikleri için işkenceye maruz kalan insanların maneviyatını yükseltmiştir.

Mekke'nin erken dönemine ait olan kıssalardan biri de Cin kıssasıdır. Bilindiği gibi cinlerle ilgili bilgiler Mekke'nin erken döneminde indiği bilinen Cin Suresi, Ahkaf Suresi ve biraz daha geç dönemde inen Sebe suresinde yer almaktadır. Bu Surelerde verilen bilgiler, Mekke halkının cinlerle ilgili bilgilerini düzeltmeye matuftur. Bilindiği gibi İslam öncesi dönemde Mekkeliler cinleri Allah'la aynı maddeden üretilen, onun akrabaları olarak görürlerdi. Onlara göre cinler her şeyi bilen; her yere girip çıkabilen; hatta gayba muttali olan varlıklardı. Çok güçlü şair veya kâhinlerin bunlarla birlikte çalıştıklarına, gaybi bilgilerin cinler tarafından bu insanlara aktarıldığına inanılıyor, onlardan korkuluyor ve çekiniliyordu. Bunların insanlarca ikamet edilmeyen metruk mekânlarda kabileler halinde yaşadıkları iddia ediliyordu. Bu nedenle, insanların yaşamadığı mekânlara gittiklerinde "Buranın Rabbi olan cine sığındım" diyerek onlara bağlılığını ilan ediyor, ço-

resinde işlenmiştir. Necm Suresi, Mekke döneminin ilk evrelerinde nazil olmuş; nüzul sıralamasına göre yirmi üçüncü suredir. Surenin indiği dönem dikkat çekicidir. Müşriklerin Hz. Peygamber için deli, sihirbaz dedikleri, işkencenin bütün hızıyla devam ettiği bir dönemde nazil olmuştur. Dolayısıyla Nuh kıssasıyla Yüce Allah Mekkelilere, bu baskı ve zulümden vazgeçmelerini; aksi takdirde aynen Mekke'ye benzer bir coğrafyada yer alan; herhangi bir akarsu veya nehrin kenarında olmayan; denizle hiçbir irtibatı bulunma-

ğunlukla da onları Allah'ın önüne geçiriyorlardı. Kur'an bu surelerdeki bilgilerle bir taraftan cinlerin insanlardan farklı varlıklar olduğunu kabul etmiştir. Diğer taraftan bunların da Allah tarafından yaratıldığını, aynen insanoğlu gibi iyi ve kötülerinin bulunduğunu, onların da içinde mümin ve müşrik olanların var olduğunu, Allah'ın gücü karşısında bir güçlerinin bulunmadığını; Allah dilemeksizin hiç bir şekilde bilgi aşırılamayacaklarını anlatmıştır. Süleyman (as) ile emrindeki cinler kıssası üzerinden de bunların asla gaybı bilmediklerini ortaya koymuştur. Zira Hz. Süleyman (as) esasına dayanarak vefat ettikten sonra uzun süre bu halde kalmasına rağmen vefat ettiği cinler tarafından anlaşılammış, hala hayatta olduğunu düşünerek çalışmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla bu kıssa bir taraftan Mekkelilerin zihin dünyasındaki yanlış cin telakkisini tashih ederken; diğer taraftan da uzun bir abluka dönemi yaşayan, bu nedenle de moralleri bozulan, üstüne üstlük Taif'e giden peygamberlerine yapılan olumsuz muamele ile de adeta yıkılan Müslümanlar ile Hz. Peygamber'e cinlerin de bu doğru düşünce sistemine ittiba ettiklerini söyleyerek destek olmuştur.

Yunus kıssasına gelince; Hz. Yunus'tan ilk kez sahib'l-hut sıfatıyla bahsedilen dönemi dikkate aldığımızda, işkencenin alabildiğine arttığı, Müslümanların bu işkencelerden bizar oldukları, kendilerine henüz hicret izni verilmemiş olmasına rağmen Mekke'yi terk edip başka diyarlara gitmeyi düşündükleri hatta konuştukları bir döneme denk gelmektedir. Kur'an bunlara mesaj vermekte; şayet Allah'ın izni olmadan görev yerlerini terk ederlerse mutlaka hüsrana uğrayacaklarını bildirmektedir.

Kur'an ahlaki değerlerden yoksun, toplumsal sorunlar karşısında duyarsız olan insanların tevhidî anlayabileceği kanaatinde değildir. Hal böyle olunca ilk andan itibaren ahlaklı, erdemli, ve iffetli de kıssaları üzerinden oturtmaya çalışmaktadır. Hz. Lut kıssası ile gayri ahlakî olmayan ilişkilere sahip namuslu bir toplum; Hz. Şuayb kıssası ile dürüst ticaret yapan bir topluluk; Hz. Yusuf kıssası ile iffetli bir topluluğu inşa etmeye çalışırken aynı zamanda özellikle abluka yıllarında Müslümanlara yapılan eziyetlerde taraf olan "yoksula yardım etmeyen, yetimi itip kakan, mazlumun aynında durmayan" Mekkelileri de şiddetle eleştirmektedir.

Örnek kabilinden zikrettiklerimizin gösterdiği gibi Kur'an kıssalarının hiçbiri indiği dönemdeki tarihsel durumdan yalıtılarak ele alınamaz. Her birinin o günkü tarihsel duruma denk düşen bir boyutu bulunmaktadır. Dolayısıyla bu boyutları ile birer siyer kaynağıdır ve bu şekilde de ele alınıp incelenmeleri gerekmektedir.⁷ Bununla birlikte bu kıssaların sadece Hz. Peygamber dönemine sıkıştırılmayacağı; biz yani dolaylı muhataplarına verdiği mesajlarının da bulunduğu not edilmelidir.

Sonuç

Görüldüğü gibi Kur'an'da tarih ile ilgili birçok bilgi yer almaktadır. Ancak Kur'an bir tarih kitabı olmaması hasebiyle bu bilgileri kendi yöntemi içerisinde ele almakta olup modern bir tarih kitabının yöntemi ile hadiseleri serdetmemektedir. Zira Kur'an'ın amacı tarihi bilgiyi olduğu gibi aktarmak olmayıp bu malzemeyi kullanarak bir bakış açısı, bir dünya görüşü, bir düşünce yapısı, bir bilinç inşa etmektir. Bu da Kur'an'ın

bütün kıssalara bütüncül bir şekilde bakmasını, bir başka ifadeyle tarihi hadiselerin tamamını adeta bir tek kıssa gibi değerlendirmesini intaç etmiştir. Kuşkusuz Kur'an batıda gelişen lineer tarih anlayışının aksine, zikzaklarla ilerleyen döngüsel bir tarih anlayışı sunmaktadır. Zira Kur'an tarihi; birbirine geçen halkalardan oluşan bir örüntü olarak kabul etmekle birlikte dün cereyan eden, hadise adacıklarından oluşan bir yapıdan farklı olduğunu hissettrmektedir. Kur'an, tarihsel verileri, mesajını muhatabına ulaştırmak için kullanmakta, bize bir tarih bilgisi sunma yerine, bu bilgiyi kullanarak tevhidi düşünceyi inşa etmeye gayret etmiştir. Bir kez daha ifade edelim ki Kur'an, ister peygamber kıssaları bağlamında olsun, isterse Hz. Peygamber ve onun yaşadığı döneme ilişkin olsun tarihle, geçmişte meydana geldiği veya dün de kaldığı için ilgilenmemekte; aksine onu, yarınları şekillendirmede kullanılabilir bir alan olarak görmekte ve o amaçla da kullanmaktadır.

Dipnotlar

- 1 Bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, Kur'an'da Anlatım Sanatı, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- 2 Kalem Suresi, 17-29.
- 3 Bu ayetlere örnek olarak bkz. 139-140, 155-158, 172-175, 189-191.
- 4 Fatır (35) 44
- 5 Cahiliye Araplarının taptıkları putlar için bkz. Cahiliye Araplarının İlahları, (Edit: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- 6 Cahiliye Araplarının Uluhiyet anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı, (Edit: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- 7 Siyer Kaynağı olarak Kur'an kıssaları başlıklı bir çalışma yürütmekteyiz. Allah izin verirse yakın zamanda siz aziz okuyucularımıza sunmayı düşünüyoruz.

 Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'an ve Birey

“

İslamiyet, iman etme ve sorumluluk sahibi olma hususunda tek tek bireyleri merkeze alır. Her insan, Allah'a inanıp inanmama, yani iman edip etmeme açısından özgürdür. Allah, iman etmeyi dileyen insanları doğru yola ulaştırır. Bu durum, iman etmenin bireysel bir tercih olmasından kaynaklanır.”

”

Latince *individuum* kelimesinden türetilen *birey* sözcüğü, “fert” ya da Batı dillerindeki “*individuum*”, “*individu*”, “*individual*” gibi kelimelerin karşılığı olarak kullanıldığında “tek”, “eşsiz”, “yegâne”, “bölünemeyen”, “parçalanamayan”, “nevi şahsına münhasır”, “biricik” ve “özgürlüğünü yitirmeden bölünemeyen tek varlık” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca, birey, varlıkların toplamından farklı olan tek varlık; tek tek sayılabilen kendisinden mantıksal olarak söz edilebilen, bağımsız bir varlığı olabilen, bir düşünce ya da tümcenin dış dünyadaki karşılığı yapılabilen şey; temel özellikleri ortadan kaldırılmaksızın bölünemeyen, bölünecek olursa da parçalarına bütünü adı verilemeyen canlı insan varlığı olarak da tanımlanmaktadır.

Birey sözcüğü, “insan” anlamında kullanıldığında ise, insanın bir tür olarak tekliğini ve onun mahiyeti icabı “bölünemez bir bütün” olduğunu ifade etmektedir. İnsanlardan oluşan bir topluluğun ya da toplumun üyelerinden her birini ifade etmek için birey sözcüğü kullanıldığında, niceliksel bir anlama karşılık gelmektedir. “Birey”, aynı zamanda, insanın *topyekûn*, hayat karşısındaki “duruşunu”, “durumunu” ortaya koymak için de kullanılmaktadır. Ancak, her insanın olaylara yaklaşımı ve çözüm biçimi “bireysel”, yani bireye (kendine) özgü olmayabilir. Bu anlamda, her insanın olaylar karşısındaki durumu kişisel veya toplumsal şartlara bağlı olarak bireysel olamayacağından “bireylik” problemi yaşanmaktadır. Bir başka ifadeyle, insan, çevresine yönelik olarak, kendisini hemcinslerinden ayırarak farklı kılan niteliklerini gerçekleştirmediğinde, “bireyliğini” gerçekleştirememekte ve mahiyeti yönüyle parçalanamaz, bölünemez bir bütün olması sebebiyle yaratılışı itibarıyla “birey” iken, genellikle toplumsal sebeplerden ötürü birey olma ya da birey bilincine sahip olma anlamında “bireylik” sorunu yaşayabilmektedir.¹ Birey olarak insanın varlık yapısının mahiyetini doğrudan tartışmaya yönelik girişimlerin tarihi oldukça yenidir. XIX. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar insanın varlığı ve evrendeki yeri din, hukuk, ahlak, sanat ve bilim ile olan ilişkileri çerçevesinde dolaylı bir şekilde ele alınıp tartışılırken, günümüzde bu konu müstakil bir mesele olarak görülüp ele alınmaktadır. İnsanın varlık âleminin bir parçası kabul edilip diğer bütün varlıklarla ilişkisi çerçevesinde incelenmesine ilişkin girişimler, ona ilişkin önemli bilgiler ortaya çıkarmakla birlikte, insanın biricikliğine ve ayırt edici niteliklerine ilişkin doyurucu açıklamalar ortaya koyma konusunda yeterince başarılı olamamıştır. Bu sonucun en önemli sebeplerinden birisi, insanın, tabiatın bir parçası olduğu hâlde aynı zamanda onu aşabilme ve kontrol altına alabilme gücüne sahip oluşudur.²

Tabiatı bilinçli ve maksatlı olarak kendi yararına kontrol edip kullanabilen yegâne canlı insandır. O, bunu yapısında mevcut olan bedensel güçler yanında kendisine verilen irade ve akıl gibi ruhsal yetenek ve beceriler sayesinde başarabilmektedir. İnsan, sahip olduğu bütün bu biyolojik ve psikolojik

Tabiatı bilinçli ve maksatlı olarak kendi yararına kontrol edip kullanabilen yegâne canlı insandır. O, bunu yapısında mevcut olan bedensel güçler yanında kendisine verilen irade ve akıl gibi ruhsal yetenek ve beceriler sayesinde başarabilmektedir.

güç ve imkânlarla bağlı olarak istemekte, niyet etmekte, düşünebilmekte ve akıl yürütebilmektedir. İşte insanı diğer canlı-cansız varlıkların tümünden ayrı ve biricik kılan bu özellikleri, onu yaratılmışlar arasında en üstün, en şerefli mertebeye yerleştirmektedir. Böylece, artık insan sadece biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp, “sorumlu bir fail” konumuna yükselmektedir.³

Kur'an'da Birey

Din, insanın bulunduğu her yer ve zamanda, onun ilkel veya gelişmiş durumunu gözetmeksizin, tarih boyunca varolagelmiş toplumsal bir olgudur. Başka bir ifadeyle o, inanma duygusunun toplumsal yansımasıdır. İnanma, insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Yaratılıştan insanın doğasında var olan bu duygu, doğru yönlendirildiğinde, bir taraftan insana sahip olduğu potansiyelleri ortaya çıkarmanın ve kullanmanın, diğer taraftan korku ve çaresizliklerin ikileminden kurtulmanın yollarını gösterir ve böylece ona daha mutlu ve güvenli bir dünya inşa edebilme imkanı sağlar. İnanmanın köklerinin insanın varlık yapısında gizli olması, onun öncelikle bireysel bir durum olduğunu gösterir. İlk insanın aynı zamanda bir peygamber olduğu düşünüldüğünde, hem inanma ihtiyacının hem de din kurumunun insanla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Din bilimci ve filozof Rudolph Otto'nun, *The Idea of the Holy* 1952 [1917]) adlı meşhur kitabında tanımladığı gibi, din, en genel ve en basit şekliyle, "kutsal olanın tebrübe edilmesi ve yaşanması" olarak açıklanabilir.⁴ O dinin özünde, insanların "the numinous" olanla etkileşimlerinin yattığını söyler. "The numinous" terimi; yoğun gizem, tarif edilemez görkem, ilahi bilinç, rasyonel anlayışın ötesinde bir şey, büyüleyici, korkutucu, dehşetli ve olağanüstü gizemin verdiği sarhoşluk gibi, saydığımız bütün bu hisleri ve tecrübeleri açıklayan bir terimdir. Aynı şekilde,

psikolog ve filozof William James de, *The Varieties of Religious Experience* 1936 [1902]) adlı klasliğinde, dinin kökeninde, gizemli, ruhani ve aşkın deneyimlerin varlığını vurgular.⁵ Bu şekilde aşkın varlık ve tecrübeye referansla tanımlanan dinin, her şeyden önce tek tek bireylerin şuurunda yerleştiğini kabul etmek gerekir.

Her inanç sistemi, kendisine inanan bireyleri belli açılardan tanımlamış ve bir birey modeli ortaya koymuştur. İslamiyet'te ise birey, özgür ve sorumlu varlık olarak tanımlanmıştır. İslamiyet'te ilahi mesajların gerçek muhatabı, çeşitli kurum ve yapılardan oluşan toplum değil, birey olarak insandır. Zira her birey tek başına mutlak bir değer ifade eder. Bireyin varlığı, sınıf, halk, toplumsal grup gibi "bütün"lerin varlığından daha gerçek ve değerlidir. İlahi mesajların muhatabı birey olduğu için her birey doğrudan doğruya Allah'a karşı sorumludur. Allah ile birey arasındaki ilişkide herhangi bir aracı söz konusu değildir. Bu çerçevede inanma, Allah ile insan arasında gerçekleşen özel bir durumdur. Kur'an'da Allah, inanan veya inanan her bireye hitap ederken, onların her birinin bireysel değerini kabul etmektedir.⁶ Ayrıca, İslamiyet'te mükâfat ve cezanın nihai anlamda insanın özgür fiillerine göre belirlenmesi, ahirette insanın birey olarak Tanrı'nın huzuruna çıkacağı, hiç kimsenin günahını başkasının yüklenemeyeceği ilkelere⁷, bireyselliğin ve bireyselleşmenin gereğine ve önemine işaret eder.

Kur'an'da, birey ve bireysellik kavramlarının anlamlarını tam olarak karşılayan kelimeler yoktur. Bununla birlikte, bu kavramlara yakın anlamlara gelebilecek, "fert", "zat", "vech" ve "nefs" gibi kelimelerin kullanıldığını görülmektedir.⁸ "Fert" kavramı, Kur'an'da sorumluluğun bireye ait oluşunu ve bireyselliğini vurgulamak için kullanılmış ve her bir ferdin ahiret günü Allah'ın huzuruna tek başına çıkacağı ifade edilmiştir.⁹ "Zat" kavramı, Kur'an'da Allah'ı anlatan bir

terim olmaktan çok insanı ve eşyayı anlatan bir içeriğe sahiptir. Bu durum, "Allah kalplerde olanı (zate's-sudur) bilir"¹⁰ ayetinde açıkça görülmektedir. Ayrıca "zat", "aranızı (zate beynikum) düzeltin"¹¹ ayetinde görüldüğü gibi toplumsal yaşamla; "alevli ateş (nar zate Leheb)"¹² ayetinde olduğu gibi hissi şeylerle ve "sağ taraf (zatu'l-yemin), sol taraf (zatu's-şimal)"¹³ ifadelerinde olduğu gibi bir mekana yönelişle ilgili olabilir. Bu ve benzer ayetlerde bu kavramın Tanrı dışında pek çok şeyin niteliği olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁴ "Zat" kavramı, felsefe tarihinde ise, düşünce ve hürriyet sahibi, yani ben, cogito, bilinç, vicdan sahibi bir varlık oluşu açısından insan hakkında söylendiği bilinen bir söz olarak kabul edilir. "Zat", ilahi zatı göstermek için ödünç alınan insani bir sözdür.¹⁵

Kur'an'da, pek çok yerde geçen "Vecih"¹⁶ kavramının Allah'ın ve insanın şahsını ifade ettiği belirtilerek, Vecih kavramı ile Şahıs kavramı arasında bir anlamdaşlığın var olduğu¹⁷ kabul edilmektedir. Kur'an'da oldukça sık bir şekilde geçen "Nefs" kavramı ise, insanın bireyselliğini ifade etmektedir.¹⁸ "Allah'ın yasakladığı nefsi (bireyi) haksız yere öldürmeyin"¹⁹, "Allah nefse (bireye) ancak gücünün yettiği kadını yükler";²⁰ "Nefse (bireye) ve onu düzenleyene and olsun. Ona iyiliği ve kötülüğü ilham etmiştir."²¹ Bu ve benzer ayetlerde geçen "nefs" kavramı birey olarak insanı ifade etmektedir.²² Kur'an'da ve klasik İslam Teolojisinde kullanılan bu kavramlar, bireyin ve bireyselliğin İslam Teolojisinde güçlü bir temelini olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu kavramların, toplumu ve bireyi birbirlerinin alternatifleri olarak algılayan, belli bir ideolojiyi temsil eden metodolojik bireyselleşmeyle bir ilgisinin olmadığı görülmektedir.²³

Kur'an her şeyden önce insanı, tabiatın bir parçası olan doğal bir varlık olarak görür ve değerlendirir. İnsanın topraktan yaratıldığına birçok ayette işaret edilmektedir, insan türünün ilk

prototipi olan Hz. Âdem'in yaratılışına atıfta bulunulan ayette Allah, açıkça Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını söylemektedir: "Rabbin meleklerle şöyle demişti; İK-n çamurdan bir insan yaratacağım".²³ Bu durumda, Hz. Âdem'in soyundan gelen bütün insanların hammaddesi toprak olmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde geçen toprak kavramı (balçık, çamur), insan yapısının tabiatında bulunan maden ve minerallerden meydana geldiğini ifade etmektedir.²⁴ Prototip olarak yaratılan ilk insandan sonraki nesillerin yaratılışlarında, farklı bir sürece geçildiğinden, bu gerçeğe atıfla Allah, kendi kudreti karşısında bireyin aciziyetini ve konumunu ifade etmek üzere, bu kez tek tek insanların (hem dişi hem erkek) bir damla sudan yaratıldığını açıklamaktadır. Mesela, "İki çifti, erkeği ve dişiyi, akıtılan bir damla sudan (mitle, zigot) yaratan O'dur"²⁵, "Onu bir damla sudan (nutfe zigot) yaratıp ona şekil vermiş; sonra ona yolu kolaylaştırmıştır"²⁶, "Sizi bayağı bir suçlan yaratmadık mı?"²⁷, "O, akıtılan bir damla meni (ile döllenmiş yumurta, nutfe) değil miydi? Sonra yapışkan bir nesne (embriyo) oldu, (Allah) onu yaratıp, ona şekil verdi"²⁸. İnsanın yaratılışına işaret eden bu ayetlerden onun hem tür olarak hem de tek tek bireyler olarak yaratılışının doğal bir süreç ve olay olduğu açıkça anlaşılmaktadır.²⁹

Kur'an'a göre bireyin diğer yaratıklardan ayrılan yönü, Allah'ın ona bizzat kendi ruhundan üflemiş olmasıdır. İlk kez Hz. Âdem'in yaratılışında gerçekleşen bu olay, insanın aynı zamanda birey olmaya da namzet olduğuna işaret eder. Allah, meleklerle, "Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan ona üflediğim zaman secdeye kapanın! İblis'ten başka bütün melekler secde etmişlerdi. O büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştu"³⁰ dediğinde, Hz. Âdem'i meleklerin karşısına tek başına birey olarak çıkarmıştı. Aslında, Allah'ın emri karşısında İblis'in, büyüklük taslayarak emre itaatsizliği, kendi

bireyselliğini kanıtlama konusunda aşırıya kaçmasından başka bir şey değildir. Bu ayette bireyselliğin de sınırları olabileceği görülmektedir. Ancak, diğer taraftan, şeytan ve insan arasındaki ezeli rekabet, bireyselliklerin çatışması olarak da anlaşılabilir.³¹ Bununla birlikte, Kur'an'da insanın yaratılışı sadece maddi bir süreç olarak ifade edilmez. Allah'ın meleklerle secdeyi emretmesi de, bu maddi sürecin tamamlanışının hemen akabinde gerçekleşmez. İnsanın maddi yaratılışı tamamlanınca Allah ona kendi ruhundan üflemiş, böylece insan gerçek anlamda bir değer kazanmış ve meleklerin secde edebileceği bir üstünlüğü yakalamıştır. İşte insanın "insan" olarak adlandırılması da bu aşamada gerçekleşmiştir.³²

İnsanın yaratılışındaki bu ilişki, Allah'ın insana kendisinden daha yakın olması sonucunu doğurmuştur. Nitekim Kur'an'da bu durum: "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız"³³ şeklinde ifade edilmektedir. Allah'ın insana bu yakınlığı onun dengeli bir hayat sürmesini sağlar. Yapılan her eylemden hatta nefsinin kendine fısıldadıklarından bile Allah'ın haberdar olduğu düşüncesi, insanı iyi, güzel ve yararlı eylemlere sevk eder.³⁴

Kur'an'ın üslubu ve ortaya koyduğu söylem açısından analiz edildiğinde her ne kadar açık seçik bir birey tanımı yapmasa da, hitap ettiği kitlenin bütün insanlar olduğu yerde bile gerçek muhatabının tek tek bireyler olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü O'nun "emanet" olarak tanımladığı hedef, yani tüm insanların birlikte gerçekleştirerek paylaşacakları huzur, barış ve mutluluk dolu bir hayat, bu görevin üstesinden gelebilecek donanıma sahip bireylerin önüne konmuştur.³⁵ Ayrıca şeytanın aldatmaları karşısında benliklerini sahip oldukları iman ve irade gücüyle ayakta tutabilen bireyler, ancak Allah'ın emanetinin gereğini yerine getirebilirler. Çünkü Kur'an'da benlik sahibi kişilere,

yani bireylere, şeytanın güç yetiremeyeceği belirtilmektedir.³⁶

İnsanın benlik yapısındaki düzen ve ahenk birtakım içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak bozulabilse de, birey olabilmeyi başaranlar, tabiatlarındaki asli özelliklerine, -güçlü irade ve doğru algılayışlarının da yardımıyla-, tekrar Allah'a dönerek ve O'nu sürekli hatırlayarak birey olmanın yegâne anlamı olan benliklerini (bütüncül şahsiyetlerini) güçlendirebilir. Aksi ise bireylikten uzaklaşma ve parçalanmış (şizoid) bir kişilik demektir. Bu çerçevede, Kur'an, Allah'ı anmadıkça kalplerin huzura (ahenk ve bütünlük) kavuşamayacağını açıkça ifade etmektedir: "İnananlar, Allah'ı anmakla gönülleri huzur bulan kimselerdir, Şunu iyice bilirsiniz ki, gönüller ancak ve ancak Allah'ı anmakla huzura erer".³⁷ Bu ve benzeri ayetlerden de anlaşılacağı üzere, Kur'an, mutluluğu öncelikle bireysel bir sortin olarak insanın önüne koymaktadır. İnsanlar tek tek mutluluğun peşinden kendi imkân ve donanımlarıyla koşacak ve onu tek başlarına yakalamaya çalışacaklardır. Çünkü bir başkasının Allah'ı anmasının bir diğerine bir faydası olmayacaktır.

Kur'an'ın atfettiği önem nedeniyle, bireyi öne aldığı belirtilmesine imkân veren bir başka kavram da "takva"dır. Bir anlamda insan kişiliğindeki hassas denge hâline işaret eden bu kavram, dengedeki bozulmanın neden olabileceği olumsuz sonuçlara karşı bireyin kendisini muhafaza etmesini ifade etmektedir. En genel ifadesiyle *takva*, insanın, birey olma bilinciyle, gerçeklik karşısında benlik bütünlüğünü koruma gayreti içerisinde haddini aşmayarak dengeli bir ruh haline sahip olmasıdır.³⁸

Yukarıda da değinildiği üzere, bu denge hâli zaman zaman küçük sekmelelerle bozulabilse de, bireylerin gayretleriyle devam ettirilebileceği konusunda Kur'an'ın tavn oldukça iyimserdir. Allah, küçük günahlarla ilgili hususlarda bunu şöyle beyan etmektedir: "Eğer size ya-

saklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere sokarız".³⁹ Onlar ki, kötülüklerin büyüklerinden ve hayâsızlıktan sakınırlar, yalnız bazı küçük kaba-hatler işleyebilirler. Şüphesiz, Rabbinin bağıışı çok geniştir.⁴⁰ Kur'an, Allah'ın tek tek insanların yaptıkları güzel ve faydalı eylemleri mükâfatlandığı gibi, işledikleri hataları da bizzat kendisinin affedebileceğini ifade ederken, birey için Allah'ın yeterli olduğunu ve bireyin bir başkasını aracı kılarak şefaât dilememesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹ Kur'an hataların, ancak hatayı işleyen kişi tarafından vakit geçirmeden yapılacak içten ve samimi bir tövbeyle affedilebileceğine dikkat çekerken, insanları bir başka önemli noktaya yönlendirmektedir. O da suç ve cezanın bireyselliği ilkesidir. Her birey, ancak kendi işlediği suçun hesabını vermekle yükümlüdür. Dolayısıyla, bazı dinlerde olduğu gibi Allah ile insan arasına herhangi bir aracının girmesine müsaade edilmemektedir. Çünkü aksi, kişinin bireyselliğinin ihlali olurdu. Onurlu birey, Allah'ın karşısında tek başına dimdik ayakta durabilme cesaretine ve gücüne sahip olmakla sorumludur. Kur'an'ın aynı zamanda idealize ettiği insanlık projesinde bireyler, birbirinden kopuk ve ilintisiz monadlar gibi hareket eden varlıklar değildir. Tam tersine, kendisi için istediğini bir başkası için de istemedikçe gerçek bir mümin olamayacağı bilinciyle sürekli iyinin ve güzelin elde edilmesinin peşinde koşan kimselerdir.⁴²

Bireyin Özgür ve Sorumlu Varlık Olarak Konumlandırılması

Kur'an gerek inanmaya çağırarak gerekse ödev ve sorumluluklar yükleyen ayetlerinde genellikle bireylere hitap eder. Dinin temel esası olan iman, öncelikle tek tek bireylerle ilgili bir husustur. Birey doğrudan doğruya Allah'a

karşı sorumludur. Allah'a karşı hesap verme sorumluluğunda olanlar, iyi ve kötü eylemleri nedeniyle, mükâfat ve ceza ile karşılaşacak olanlar ancak bireylerdir.⁴³ Ayrıca, İslam, hak ve yükümlülükleri konusunda bireye, her türlü aşırıktan uzak durmasını tavsiye eder. Bu anlamda bireyden ne özgür iradesini kendi dışındaki varlıkların iradesine teslim ederek kendisini köleleştirmesini; ne de özgürlüğünün sınırlarını zorlayarak kulluk bilincinden uzaklaşıp bir tür tanrısal bilinçle kendisini tanrılaştırmasını ister. İslam bireyi, özündeki yetenek ve potansiyelleri harekete geçirmeye ve başta kendisi olmak üzere bütün evrenin yaratılışındaki özellikleri araştırmaya, keşfetmeye çağırır.

İslamiyet, bu arayışında insana kendi yaratılışıyla birlikte bütün yaratılmışlar üzerinde düşünmesini (tefekür, tezekkür, taakkul, tedebbür vs.) tavsiye eder. Elbette bu tavsiyelerin temel amacı, daha huzurlu ve mutlu bir hayat yolunda doğru seçimler yapma konusunda bireye rehberlik etmektir. Bu yolla içinde yaşadığı evrende olup bitenler üzerinde düşünen insan, sadece kendisini çevreleyen canlı ve cansız varlıklar hakkında derinlikli bilgilere ulaşmakla kalmaz, ayrıca hayatın ve yaratılışın anlamını keşfetmede vahyin rehberliğinden faydalanarak Allah'ın yarattıkları üzerindeki lütuf, cömertlik ve ihsanını da yakından görmüş olur. Böylece birey, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma ve iyi insan olma yolundaki gayretlerinin karşılıksız olmadığını, bu süreçte gözlemediği örneklerle tecrübe etme imkânı bulur.⁴⁴ İslam öncelikle bireyi bilinç düzeyinde inşa etmeyi hedefler. Bilinçli varlık olmak, her şeyden önce kendi varlığının farkında olmayı gerektirir. Bu anlamda, özgür irade ve bilinç sahibi biricik varlık olan insan, diğer bütün yaratılmışlardan farklı ve üstün niteliklerle donatılmıştır. Yaratıl-

mışlar içinde yalnızca insanın eylemleri hayatın akışını ve diğer bütün varlıkların yaşamını doğrudan etkileyebilme özelliğine/potansiyeline sahiptir. Ancak insan, yapıp ettikleriyle yaratılışa kendisine bahşedilen bu eşsiz yetileri geliştirerek "en değerli" varlık olma yolunda ilerleyebileceği gibi, yaratıcı yeteneklerini körelterek varlıkların "en değersiz" olma yolunda da ilerleyebilir.⁴⁵ Sonuçta her iki tercih de, herhangi bir dışsal zorlama olmaksızın, onun özgür iradesiyle vereceği kararlara bağlı olarak gerçekleşir. Allah bu konuda insanı serbest bırakmış, ancak özgür tercihlerinin ortaya çıkaracağı sonuçlardan sorumlu tutulacağını ve hesap gününde yargılanacağını belirtmiştir.⁴⁶

Kişinin özgür ve sorumlu bir varlık olduğunun farkına varabilmesi, ancak kendi teklifinin ve özgünlüğünün idrakinde olmasıyla, yani birey olma bilinciyle mümkündür. Bu anlamda birey bilinci, bireysel farkındalığın geliştirilmesiyle ulaşılabilecek bir yüksek bilinçlilik halini ifade eder. Çünkü ancak bilinçli bireyler özgür iradelerini kullanarak doğru tercihlerde bulunabilirler. İşte İslam'da ilahi hitabın gerçek muhatapları da yüksek bilinç sahibi bu bireylerdir. Bununla birlikte İslam, insanın sadece bireysel bilince ulaşmış olmasını yeterli görmez, aynı zamanda ondan içindeki varlıklarla birlikte bütün evrenin yaratılış ve işleyişindeki düzenliliği/kusursuzluğu görmesini de ister.⁴⁷ İslamiyet, ayrıca, insanın, hemcinsleri başta olmak üzere diğer canlı-cansız varlık ve nesnelere ilişkisinde sorumluluklarının farkında bir hayat sürmesini tavsiye eder. Kişinin diğer insanlara karşı sorumlulukları, toplum halinde yaşayan bir varlık olmasından kaynaklanır. Toplumsal yaşam, bireye, kendisi ve yakın çevresinden başlayarak diğer bütün insanlara

karşı sorumluluklar yükler. Çünkü insan ihtiyaç ve beklentilerini gerçekleştirebilmek için başka insanların yardımına muhtaçtır. Bu nedenle toplumsal hayatın dışında münzevi bir hayat ancak toplumsal gerçekliği olmayan hikaye ve masallara konu olur. Bu anlamda İslam, Tanrı başta olmak üzere, evrene ve içindeki bütün varlıklara karşı sorumlulukları konusunda yüksek bilinç ve farkındalığa ulaşmış özgür bireylerden oluşan bir toplum modeli önerir. İslam'a göre ancak böyle bireylerden oluşan bir toplumsal ortamda insan, yaratılıştan getirdiği yeteneklerini keşfetme ve potansiyellerini geliştirebilme imkanı bulabilir.

İslamiyet'te bireycilik, kendi dışındaki varlıkların farkında olmayı, onlara zarar vermeden birlikte yaşamayı ve haklarına riayet etmeyi gerektirir. İslam'da yalnızca insanların hukukundan söz edilmez, aynı zamanda insan dışındaki bütün varlıkların, örneğin hayvanların, çevrenin, doğanın, küçük-büyük bütün yaratılmışların haklarından söz edilir. Bireyden onlara karşı incitici davranmaması, saygılı ve merhametli olması istenir. Toplumsal ve doğal ortamdaki varlık ve nesnelere karşı yüklendiği sorumluluklar, insanı, bencilce ihtirasların kışkırcısından kurtulmaya, daha paylaşımcı ve özverili davranmaya çağırır.⁴⁸

Sonuç

İslamiyet, iman etme ve sorumluluk sahibi olma hususunda tek tek bireyleri merkeze alır. Her insan, Allah'a inanıp inanmama, yani iman edip etmeme açısından özgürdür. Allah, iman etmeyi dileyen insanları doğru yola ulaştırır. Bu durum, iman etmenin bireysel bir tercih olmasından kaynaklanır. Hiç kimse bir başkasına herhangi bir inancı benimseme konusunda baskı yapamaz. "Dinde zorlama yoktur" ayeti⁴⁹, hem herhangi bir dini benimseme, hem de dinin emir ve yasaklarını yerine getirme konusunda herhangi bir zorlamanın olamayacağı anlamına gelir.

Müslüman olup olmama konusunda insanlar bireysel tercih hakkına sahiptirler. Aynı şekilde, namaz, oruç gibi temel ibadetlerin yerine getirilip getirilmeme konusunda da kendi özgür iradeleriyle karar verirler. İslam, ibadetlerin yerine getirilip getirilmemesi konusunda herhangi bir dünyevi yaptırım ya da ceza öngörmez. Her insan, yaptığı iyiliğin de, kötülüğünün de karşılığını kendisi görecektir. İslam'a göre kurtuluş da bireyseldir. Bir gruba, cemaate mensubiyet bireyin kurtuluşunun/cennete gitmesinin güvencesi değildir; İslam, toplu halde kurtuluşu öngörmez.

Kaynaklar

- Ay, Mahmut, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 15, Ocak-Nisan 2003.
- Çapcıoğlu, İhsan, "İslam'da Birey", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2008, Sayı: 205.
- Düzcün, Şaban Ali, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Hanefi, Hasan, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih: Eleştirel Bir Bakış*, çev. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
- Otto, Rudolph, *The Idea of the Holy*, Oxford University Press, London, 1952 [1917].
- Sezen, Yümnü, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul 2000.
- Yaparel, Recep, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", *İslam'a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara, 2000.
- Zuckerman, Phil, *Invitation to the Sociology of Religion*, USA: Routledge, 2003.

Dipnotlar

- 1 Recep Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", *İslam'a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 348.
- 2 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 349.
- 3 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 350.
- 4 Rudolph Otto, 1952 [1917]. *The Idea of the Holy*, London: Oxford University Press.
- 5 Phil Zuckerman, *Invitation to the Sociology of Religion*, USA: Routledge, 2003.
- 6 Mahmut Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 15, Ocak-Nisan 2003, s. 92.
- 7 Kur'an, 19/80, 95; 2/286; 4/83; 6/152; 91/7-8.
- 8 Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", s. 95.
- 9 Kur'an, 19/80, 95.
- 10 Kur'an, 3/119.
- 11 Kur'an, 8/1.
- 12 Kur'an, 111/3.
- 13 Kur'an, 18/17, 18.
- 14 Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", s. 96.
- 15 Hasan Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih: Eleştirel Bir Bakış*, çev. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 15.
- 16 Kur'an, 2/112, 115; 3/20; 4/125.
- 17 Yümnü Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul 2000, s. 78.
- 18 Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", s. 96.
- 19 Kur'an, 2/86; 4/83; 6/152.
- 20 Kur'an, 91/7-8.
- 21 Erkan Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara 2000, s. 56.
- 22 Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", s. 96.
- 23 Kur'an, 39/71.
- 24 Benzer ifadelerin geçtiği ayetler için bkz. Kur'an, 15/26; 6/2; 40/67; 55/14; 22/5.
- 25 Kur'an, 53/45-46.
- 26 Kur'an, 80/19-20.
- 27 Kur'an, 77/20.
- 28 Kur'an, 75/37-38.
- 29 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 360.
- 30 Kur'an, 39/71-74.
- 31 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 361.
- 32 Şaban Ali Düzcün, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 54.
- 33 Kur'an, 50/16.
- 34 Düzcün, *Din, Birey ve Toplum*, s. 55.
- 35 Kur'an, 33/72.
- 36 Kur'an, 16/99.
- 37 Kur'an, 13/28.
- 38 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 362.
- 39 Kur'an, 4/30.
- 40 Kur'an, 53/32.
- 41 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 363.
- 42 Yaparel, "Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık", s. 363.
- 43 Ay, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", s. 92.
- 44 İhsan Çapcıoğlu, "İslam'da Birey", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2008, Sayı: 205, s. 22.
- 45 Kur'an, 95/4-5.
- 46 Kur'an, 35/18.
- 47 Kur'an, 67/3-4.
- 48 Çapcıoğlu, "İslam'da Birey", s. 24.
- 49 Kur'an, 2/256.

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Giriş Denemesi

“

Kur'an'ın istediği toplumsal hayat, bir sosyoloji ortaya çıkarır. Kur'an sosyolojisinin gerçeklik kazandığı ikinci şekil ve mana ise, Müslümanların Kur'an'a iman ile, Kur'an'dan anladıklarıyla ve Kur'an'ın emir ve yasaklarını hayatlarına uyarlamalarıyla ortaya çıkar. Müslümanlar iman ettikleri Kur'an'ı anlama ve hayata geçirme yaklaşımlarıyla bir sosyoloji meydana getirirler.

”

Kur'an ile Müslümanlar Arasındaki Diyalektik İlişki

Kur'an, Müslümanların kutsal kitabının adıdır. Müslüman birey ve toplum, İslamî imanın bir şartı olarak Kur'an'a iman eder. Bu iman bir gereği ve sonucu olarak her Müslüman, Kur'an'ın hükümlerine uymayı kabul eder, peygamberliği Kur'an-ı Kerîm ile sabit olan Hz. Muhammed'in (sav) kılavuzluğuna, Sünnetine tâbi olur.

Kur'an'a iman etme ve hayatı onun istediği gibi yaşama çabası, doğal olarak Kur'an ile ona iman edip onun istediği şekilde salih amel işleyen Müslümanlar arasında bir etkileşim meydana getirir. Müslümanlar, iman ettikleri Kur'an'a başvurur, onu okur, anlamaya çalışır, yorumlar, tefsir eder ve hayata geçirir. Müslümanların Kur'an'ı anlama ve yaşama çabası, Müslümanların Kur'an ile sürekli ilişki halinde olduğunu gösterir. Bu ilişki, tabiatı gereği diyalektiktir, karşılıklıdır; Kur'an Müslümanları, Müslümanlar da Kur'an'ı etkiler. Kur'an'ın Müslümanları etkilemesi açıktır. Kur'an, Müslümanların zihniyet dünyasını, düşüncesini, bilgisini, ilmini, tutum ve davranışlarını etkiler, yönlendirir, biçimlendirir. Kur'an, bireysel ve toplumsal vazaları, öğütleri, emir ve yasaklarıyla Müslüman birey ve toplumun hayatını düzenler. Müslümanların

Kur'an'ı etkilemesine gelince; bu Müslümanların vahye müdahale etmeleri, Kur'an'ın metnini, emir ve nehiyelerini istedikleri gibi değiştirebilmeleri demek değildir. Böyle bir şeyi kimse yapamaz zaten; zira Kur'an'ın metni açık ve tam bir şekilde orada durmaktadır. Onu hiç kimse hiçbir şekilde değiştiremez. Fakat Müslümanlar, kendi insanî, toplumsal ve kültürel bağamları içinde Kur'an'ın metnini, ayetlerini anlama ve yorumlama çabasına girer ve Kur'an'ı anladıkları şekilde yaşarlar. Nitekim bütün Müslümanlar, Kur'an'a imanları ve tabiiyetleri itibariyle özünde bir olmakla birlikte onu anlama ve uygulamada bazı farklılıklara sahiptirler.

Kur'an Sosyolojisinin İfade Ettikleri

Kur'an ile Müslümanlar arasındaki bu diyalektik ilişki, tabiatı gereği bize bir sosyoloji verir. Buna Kur'an sosyolojisi demek mümkündür. Kur'an sosyolojisi, söz konusu ilişkinin yönüne göre iki şekil ve anlamda gerçeklik kazanır. Birincisi, bizatihi Kur'an'ın Müslümanları toplumsal hayatın içinde mana ve madde boyutlarında bir ruha, bedene, kalıba, şekle,

düzene sokmasıyla varlık bulur. Kur'an'ın doğrudan doğruya Müslüman topluma, İslamî toplumsal düzene dair kavram, tema, hüküm, vaaz ve nasihatleri; Müslümanların toplumda nasıl bir anlayış, yaklaşım ve davranışla varlık göstereceklerini ifade eden mesajları, tabiatıyla bir sosyoloji ortaya koyar. Yani Kur'an, daha baştan bir sosyolojiyle Müslümanların muhatabı olur. Bu anlamda Kur'an Müslümanlardan bir tabir caizse bir sosyoloji ister. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın istediği toplumsal hayat, bir sosyoloji ortaya çıkarır. Kur'an sosyolojisinin gerçeklik kazandığı ikinci şekil ve mana ise, Müslümanların Kur'an'a iman ile, Kur'an'dan anladıklarıyla ve Kur'an'ın emir ve yasaklarını hayatlarına uyarlamalarıyla ortaya çıkar. Müslümanlar iman ettikleri Kur'an'ı anlama ve

Dünyanın en eski Kur'anı Kerim kitaplarından.
Özbekistan/Taşkent

hayata geçirme yaklaşımlarıyla bir sosyoloji meydana getirirler. Bu manada tekil olarak Kur'an sosyolojisi değil, Kur'an sosyolojilerinden bahsetmek, mümkün, hatta sosyolojik anlamda zorunludur; çünkü farklı coğrafya, kültür ve toplum bağlamlarına göre Kur'an'ın metnini, mesajını farklı anlama, tefsir etme ve hayata geçirme kaçınılmazdır. Bu bağlamda Müslümanların toplumsal boyutlarını, zihniyet dünyalarını, dünya tasavvurlarını, dünya ile ilişkilerini, aile, ekonomi, siyaset, eğitim, za-

Kur'an sosyolojisini biraz yakından incelemek gerekirse, denilebilir ki, Kur'an, Müslümanların İslamî iman, zaman, ahlâk, ekonomi, hukuk, adalet, siyaset, eğitim vd. ilkeleri çerçevesinde bir toplum tesis etmelerini ister.

man, ahlâk, hukuk, bilgi yönlerini anlamak ve anlamlandırmak amacıyla İslam sosyolojisi araştırmaları yapanların mutlaka Müslümanların hayatlarında Kur'an'ın etki/izlerini incelemeleri gerekir. Dolayısıyla Müslümanları toplumsal boyutlarıyla araştırıp incelemede Kur'an sosyolojisi oldukça önemlidir. Çünkü Müslümanların bütün yaşam alanlarında Kur'an'ın çok hayati etkisi ve yönlendirmesi söz konusudur.

Bu iki Kur'an sosyolojisine ek olarak üçüncü bir Kur'an sosyolojisinden bahsetmek de mümkündür. Bu sosyoloji, çeşitli yönleriyle diğer ikisinin kapsamında olmakla birlikte konusu itibariyle ayrıca bahsedilmesi mümkün olan bir Kur'an sosyolojisidir. Bu tip Kur'an sosyolojisi, Kur'an'ın Müslüman olmayanlarla ilgili toplumsal boyutlarını inceler. Kur'an, hem mesajlarıyla, içerdiği toplumsal konularla, hem de Müslümanların Kur'an ile ilişkileri, Kur'an'a imanları ve Kur'an'ın kılavuzluğunda İslam'ı yaşamaları üzerinden Müslüman olmayanları etkiler. Başta entelektüeller olmak üzere gayrimüslimlerin bir kısmı doğrudan doğruya Kur'an'ın ayet-

lerinden etkilenebileceği, hatta bu etkilenme üzerinden Müslümanları etkileyebileceği gibi, birçok gayrimüslim birey ve toplum da çeşitli sebep ve yollarla Müslümanlarla etkileşim halinde olduklarından Müslümanların Kur'an yönlerinden etkilenir ve ayrıca Müslümanların Kur'an'a dair inanç ve uygulamalarını etkiler.

Anlaşıldığı üzere Kur'an-Müslüman/insan etkileşiminin Kur'an'dan Müslümanlara/insanlara doğru seyrinden bir Kur'an sosyolojisi, Müslümanların/insanların Kur'an'a doğru seyrinden de bir diğer Kur'an sosyolojisi doğar. Fakat belirtmek gerekir ki, söz konusu üç sosyolojiden ikisi son tahlilde Müslümanlarla ilgili olması bakımından Kur'an'a imandan neşet eder ve dolayısıyla ikisinin kaynağı da Kur'an'dır. Üçüncü Kur'an sosyolojisi ise Müslüman olmayanların Kur'an ve Kur'an ile ilgili anlayışlarla etkileşiminden doğar. Aslına bakılırsa bu sosyolojilerin hepsinin kaynağı Kur'an olduğu için nihaî anlamda tek bir Kur'an sosyolojisinden bahsetmek mümkündür.

Kur'an sosyolojisini biraz yakından incelemek gerekirse, denilebilir ki, Kur'an, Müslümanların İslamî iman, zaman, ahlâk, eko-

nomi, hukuk, adalet, siyaset, eğitim vd. ilkeleri çerçevesinde bir toplum tesis etmelerini ister. Bu bağlamda birçok kavram ortaya koyar ve birçok tema işler. Mesela ümmet, kavm, kabile, şehir, Sünnetullah (Allah'ın toplumsal kuralları bütünü, Allah'ın toplumlarla ilgili izlediği yol), tağyir (değişim), helâk (toplumsal çöküş), adalet, zaman, ahlâk, zulüm, fesat, küfür, fisk, şirk, kardeşlik, gıybet, iftira, zina, imar, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker (iyiliği yayma ve kötülüğü engelleme) gibi kavramlar, Kur'an'da toplum ve toplumsal hayata dair önemli içerik ve göndermeleri olan kavramlardır. Yine örneğin insanların birbirlerine iyi davranmaları, iftira ve dedikodunun kötü toplumsal boyutları, günahların toplumda yaygınlaşmasının toplumsal çöküşe yol açması, sıla-i rahim, miras, komşuluk, kötü yönetimin yıkıcı sonuçları, savaş, barış, musibet, kadın-erkek ilişkileri, aile, farklı inanç, din ve kültür mensuplarıyla bir arada yaşamının ilke ve kuralları vs., Kur'an'ın önemli üzerinde durduğu toplumsal temalardır. Bunlar, Kur'an'ın zaten insanın yaşaması için zorunlu olan toplumsal hayatı bilinçli bir şekilde tevhid temelinde tesis etme ve düzenlemenin ilke, esas, kural, yöntem ve önermelerini ortaya koyması itibarıyla doğrudan doğruya sosyolojinin konularını içerdiğini gösterir.

Ayrıca tarihî düzlemde yaklaşık on dört asır boyunca ve günümüzde bütün dünyada Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarını Kur'an ve Sünnetin esaslı etkisi altında düzenlemeleri, dirim ve

yaşamlarında Kur'an'ın gölgesine girmeleri, mesela Kur'an'ı anlama çabası içinde olmaları (meal, tefsir vs.), mescidlerle camilerin içinde ve dışında sürekli Kur'an okumaları, Kur'an'ı kısmen ve tamamen ezberlemeleri, hafızlık müessesesiyle Kur'an'ı mütemadiyen toplumsal hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmeleri, Kur'an eğitimiyle Kur'an okumayı nesilden nesile aktarmaları, meal ve tefsir dersleri yapmaları, Kur'an'ın nasıl bir sosyoloji doğurduğunu ortaya koyar. Miladî yedinci asırda Kur'an'a iman, Hz. Peygamber'in (sav) önderliğinde öncelikle Mekke ve Medine ile çevresinde büyük bir değişime yol açmıştır.

Vahiyle gelen bu değişim, tarihte kısa denilebilecek bir süre içinde önce Arap yarımadasında ve sonra dünyanın farklı coğrafyalarında farklı kültür ve inanca sahip insanların inançlarında, dünya görüşlerinde ve hayatlarında köklü farklılaşmalar ve değişiklikleri getirmiştir.

Anlaşılmaktadır ki Kur'an sosyolojisi, birincisi Kur'an'ın bizzat kendisinin bir sosyoloji kitabı olmakla birlikte bir "sosyoloji" içermesi; toplum, toplumsal düzen, toplumsal değişime dair önemli hususları işlemesi bakımından Kur'an'ın toplumsal boyutlarını; ikincisi ise Kur'an'ın genel olarak çeşitli toplum ve kültürler üzerindeki etkileri, özelde Müslümanlar üzerindeki etkileri, Müslümanların Kur'an anlayışlarını, Kur'an'la ilgili inanç ve uygulamaları vs. bakımından Kur'an'ın toplumsal boyutlarını ifade eder ve inceler.

Kur'an Sosyolojisinde Halk İnançları ve Kültürü

Bir uzmanlık alanı olarak Kur'an sosyolojisi, halk inançları ve halk kültürü ile de doğrudan ilgilidir. Kur'an sosyolojisi, halk inançları ve popüler kültürde var olan Kur'an anlayışını, Kur'an ile ilgili inanç ve uygulamaları hem ifade eder, hem de inceler. Bu bağlamda örneğin *hatim* inancı ve uygulaması, Kur'an sosyolojisinin konuları arasında zikredilebilir. Müslümanların, büyük sevaplar kazanacakları inancıyla, Peygamber Efendimiz (sav), diğer Peygamberler, Salihler, şehidler, Sıddıklar vs., genel olarak ölen Müslümanlar için hatim yapma geleneği köklüdür. Kur'an ve Sünnette bunun aslının olup olmaması ayrı bir konudur. Fakat belirtmelidir ki hatim, mesela Türk halk kültüründe oldukça yaygındır. Türkiye bağlamında konuya yaklaşılabilecek olursa, hatmin çok yaygın olduğu, hatta toplumsal ve kültürel anlamda adeta farz gibi algılandığı söylenebilir. Diyanet İşleri Başkanlığının da bu konuda halk inançları ve kültürünü destekleyen açıklama, uygulama ve hizmetleri söz konusudur.

Yine hafızlık kültürü ve geleneği, Kur'an sosyolojisi çerçevesinde zikre değerlidir. Hafızlık, İslam'ın en çok önem verdiği kurumlardandır. Bütün Müslümanlar, hafızlığa ayrı bir önem verirler. Fakat popüler İslam kültüründe veya halk Müslümanlığında hafızlık daha da önemlidir. Bundan dolayı popüler dindarlıkta hâfızlara ayrı bir önem verilir. Hafızlar, toplumda saygın bir yere sahiptir.

Kur'an sosyolojisi, birincisi Kur'an'ın bizzat kendisinin bir sosyoloji kitabı olmamakla birlikte bir "sosyoloji" içermesi; toplum, toplumsal düzen, toplumsal değişime dair önemli hususları işlemesi bakımından Kur'an'ın toplumsal boyutlarını; ikincisi ise Kur'an'ın genel olarak çeşitli toplum ve kültürler üzerindeki etkileri, özelde Müslümanlar üzerindeki etkileri, Müslümanların Kur'an anlayışlarını, Kur'an'la ilgili inanç ve uygulamaları vs. bakımından Kur'an'ın toplumsal boyutlarını ifade eder ve inceler.

Denilebilir ki, hafızlık hâfiz olan kişiyi bilhassa manevi açıdan iyi bir statü sahibi yapar.

Müslüman popüler inanç ve uygulamalar içinde kederde ve sevinçte Kur'an okumaya yönelmesi oldukça önemli bir noktadır. Örneğin cenaze ve taziyelerde, mezarlıkta mezar başında defin işlemi esnasında ve sonrasında, taziye yapılan yerlerde, kentleşmenin yol açtığı yeni durumlar veya ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan taziye evlerinde başta Fatıha suresi, Yasin sûresi, Tebâreke vs. olmak üzere Kur'an'dan aşırı, ayet grupları, sureler okunması, ölen

kişi için hatimler yapılması, popüler dinî kültürde oldukça yaygındır.

Yine söz kesme, nişan ve düğün gibi evlenmeye taalluk eden merasimlerde, çeşitli toplantı açılışlarında Kur'an'dan aşırı okuma anlayışı ve pratiği hatırlanabilir. Hatta bazı merasim ve toplantılarda okunan Kur'an ayetlerini meal ve tefsiri de yapılır.

Bunların dışında çeşitli muska yazmalarda Kur'an ayetlerine yer verilmesi zikredilebilir. Ayrıca Kur'an'ın bazı sure ve ayetlerinin evde, iş yerinde, araçta çeşitli yerlere asılması yoluyla kötülüklerden korunulacağına, manevi bir ortama kavuşulacağına, bereket geleceğine, şeytanın uzaklaşacağına olan inanç, popüler Kur'an anlayışı kapsamında zikre değerlidir.

Bir saygı ifadesi olarak Kur'an Mushafının (halk kültüründe bu Kur'an'dır) göbekten aşağı tutmamak, mümkün olduğu ölçüde yüksek bir yerde bulundurmamak, Mushaf'ın olduğu yerde saygısızlık anlamına gelecek hal ve harekette bulunmamak, mesela ayakları uzatmamak, yatmamak, ayak ayak üstüne atarak oturmamak, kötü konuşmamak, Mushaf'a abdestsiz el sürmemek gibi inanç ve uygulamalar da Türk halk dinî kültüründe yaygın olan hususlardır.

Kur'an'ın gerek güzel ses açısından, gerek usulüyle, tecvid kaidelerine göre okuma yönünden ve gerekse hafızlık kapsamında çeşitli yarışmalara konu olması da popüler Müslümanlıkta yaygın bir uygulamadır. Bu yarışmalara halk büyük bir ilgi gösterir ve derece alanlara saygı gösterirler.

Bütün bunların dışında bir de bazı halk katmanlarında Kur'an'ın halk tarafından anlaşılacağı ve dolayısıyla halkın Kur'an'ı tilâvet etmek, okumak, ona hürmetle yaklaşmak, bilenlerden dinlemek vs. suretiyle Kur'an ile temas kurmasının kafi geleceği anlayışı da mevcuttur.

Bu ve benzeri örnekler, halk inançlarında ve popüler kültürde Kur'an'ın yerini anlamak bakımından yeterlidir. Bu hususlar da Kur'an sosyolojisinin konuları arasına girer.

lerde anlar ve hayatlarını İslam dininin istediği şekilde düzenlerler. İşte Kur'an sosyolojisi, söz konusu noktalar çerçevesinde Kur'an'ın toplumsal temalarını ve etkilerini inceler.

İslam sosyolojisi içinde önemli bir alan olarak Kur'an sosyolojisi, Kur'an'ın bizzat kendisinin toplumsal olay, olgu, süreç ve kurumlara ilişkin önemli hususları içine alması; mesaj, vaaz, nasihat, emir ve yasaklarıyla genel olarak insanları, özelde ise Müslümanları çeşitli şekillerde etkilemesi, Müslümanların hayatlarını düzenlemesi; Müslümanların düşünce dünyalarında, bireysel ve sosyal hayatlarında çeşitli anlayış ve pratiklerle Kur'an'a büyük bir yer vermeleri; Müslüman halk inançları ve kültüründe Kur'an'ın etkili bir yere sahip olması gibi konularla ilgilenir.

Kaynakça

- Bâ-Yunus, İlyas (1988). "Niçin İslam Sosyolojisi". *Niçin İslam Sosyolojisi*. Çev. İlim Güner. İstanbul: Akabe, ss. 15-38.
- Bâ-Yunus, İlyas ve Ahmed, Ferid (1986). *İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi*. Çev. Rıdvan Kaya. İstanbul: Bir.
- Bayyigit, Mehmet (2003). "Sosyolojinin Din Serüveni ve İslam (Kur'an) Sosyolojisi". *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*. Konya: Yediveren Kitap, ss. 11-24.
- Bilgin, Vecdi (2012). "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı -Sünnetullah Kavramı Çerçevesinde Bir Eleştiri-". *İslam ve Sosyoloji*. Ed. İhsan Toker. Ankara: Eskiye, ss. 69-90.
- Çelik, Celaleddin (2003). "Kur'an'da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*. Konya: Yediveren Kitap, ss. 117-142.

- el-Farukî, İsmail Raci (1985). "Sosyal Bilimlerin İslâmileştirilmesi". *Niçin İslam Sosyolojisi*. Çev. İlim Güner. İstanbul: Akabe, ss. 39-55.
- el-Farukî, İsmail Raci (1985). *Bilginin İslâmileştirilmesi*. Çev. Fehmi Kuru. İstanbul: Risale.
- Farukî, İsmail Raci (2017). *Tevhid*. Çev. Ejder Okumuş. İstanbul: Mahya.
- Haşşab, Samiye Mustafa (2010). *İslâm Sosyolojisi*. Çev. Ali Coşkun ve Nebile Özmen. İstanbul: Çamlıca.
- Karasakal, Şaban (2012). "Kur'ân ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. cilt:12. 20. Yıl. Özel Sayı, ss.223-238.
- Muslihiddin, Muhammed (1987). *İslam ve Sosyoloji*. Çev. Sami Şener. İstanbul: Akabe.
- Okumuş, Ejder (2015). *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. 5. bs. İstanbul: İnsan.
- Okumuş, Ejder (2013). "İslâm Sosyolojisi Üzerine Tartışmalar -Bir Giriş Denemesi-". *İslâm ve Sosyoloji*. Ed. M. Tekin. İstanbul: Ensar, ss. 103-110.
- Okumuş, Ejder (2011). "İbn Haldun'da Kur'an'ı 'Sosyolojik' Okuma". *Diyanet İlmî Dergi (Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Anısına Kur'an Özel Sayısı)*, ss. 331-336.
- Okumuş, Ejder (2006). "Kur'an'da Kolektif Sorumluluk". *Diyanet İlmî Dergi*. 42/2, ss. 7-24.
- Şeriatî, Ali (1993). *İslam Sosyolojisi*. Çev. Kenan Sökmen. 3. bs. İstanbul: Birleşik.
- Tekin, Mustafa (2003). "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplara Giriş". *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*. Konya: Yediveren Kitap, ss. 75-116.

Sonuç

İslam'ın en temel kaynağı ve Müslümanların en birincil referansı olan Kur'an-ı Kerim, en geniş anlamda toplumsal boyutları bakımından sosyolojinin ilgili olduğu kutsal bir kitaptır. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an, nihayetinde Müslüman bir toplumsal hayatın gerçeklik bulmasını istediği için bu isteğine uygun konuları, emir ve nehiyleri içeren bir *Apaçık Kitap*tir. Kur'an'a inanan ve muhatap olanlar, toplumsal bağlamlarına uygun olarak İslam'ı çeşitli şekil-

VAKİF
ve
TOPLUM

Din ve TOPLUM

Kadın ve TOPLUM

Diyanet-Sen'in
ilmî, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

Din ve TOPLUM

DIYANET-SEN'in ilmi, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.